

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MÜMİN SÛRESİNDE İMÂNÎ TERBİYENİN
ESASLARI

Fahed ELHUYEYDİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Emrullah ÜLGİN

Bingöl- 2026

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MÜMİN SÛRESİNDE İMÂNÎ TERBİYENİN
ESASLARI

Fahed ELHUYEYDİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Emrullah ÜLGEN

Bingöl- 2026

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL VE ONAY	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	2
2. Araştırmanın Önemi	3
3. Araştırmanın Tercihi	3
4. Araştırmanın Yöntemi	5
5. Araştırmayla İlgili Çalışmalar	5
BİRİNCİ BÖLÜM	7
MÜMİN SÛRESİNİN TANITIMI VE İMÂNÎ TERBİYE KAVRAMI	7
1.1. Mümin Sûresinin Tanıtımı ve Nüzul Sebepleri	7
1.1.1. Sûrenin İsimlendirilmesi	7
1.1.2. Nüzul Sebepleri	8
1.1.3. Sûrede Temle Gayeler	9
1.2. Mümin Sûresinin Önceki ve Sonraki Sûrelerle Münasebeti	12
1.2.1. Kendinden Önceki (Zümer) Sûre ile Münasebeti	13
1.2.2. Kendinden Sonraki (Fussilet) Sûresi ile Münasebeti	15
1.3. Sûrenin Genel Mesajları	15
1.3.1. Havf-Reca Dengesinin Kurulması	16
1.3.2. İmân Esaslarının Belirlenmesi ve Dirilişi İnkârla Mücadele	17
1.3.3. Hak ile Batıl Mücadelesinde Sünnetullah	17
1.3.4. İmânî Terbiyede Bir Model Olarak Âl-i Firavun Mümini	18
1.3.5. Kıyamet Sahneleri ve İmânî Terbiye Bilinci	18
1.3.6. Hz. Peygamber'in ve Müminlerin Teselli Edilmesi	19
1.3.7. Sûrede Bütüncül İmân İnşası	19
1.4. Sûrenin Araştırma Konusuyla Münasebeti	20
1.5. Mekkî Sûrenin Özellikleri ve Tanımı	21

1.5.1. Mekkî Kur'ân Tanımı ve Kavramsal Çerçevesi.....	21
1.5.2. Mekkî Sûrelerin Genel Özellikleri	22
1.6. Mekkî Söylemin İnanç Eğitimine Etkisi	24
1.6.1. İmânî Terbiyede Mekkî Hitabın Özellikleri	24
1.6.2. Mekkî Söylemin Özellikleri Işığında Mümin Sûresi	25
İKİNCİ BÖLÜM	27
MÜMİN SÛRESİNDE YER ALAN İMÂNÎ TERBİYE YÖNTEMLERİ	27
2.1. İmânî Terbiyenin Kavramsal Çerçevesi	27
2.2. Terbiye Kavramı.....	27
2.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Terbiye Kavramı	28
2.2.2. İmân Kavramı.....	29
2.2.3. İmânî Terbiyenin Tanımı	32
2.2.4. İmânî Terbiyenin Özellikleri	34
2.2.5. İmânî Terbiyenin Amaçları.....	35
2.2.6. İmânî Terbiyedeki Talim Metodolojisinin Özellikleri.....	36
2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de İmânî Terbiyenin Önemi.....	37
2.3.1. Kur'ân Tasavvurunda İmânın İnsan İnşasındaki Temel Niteliği.....	37
2.3.2. İmânî Terbiyenin Semavî Mesajların Eksenini Oluşturması.....	38
2.3.3. İmânî Terbiyenin Zâhir ile Bâtın Arasında Denge Kurması	38
2.3.4. İmânî Terbiyede İnsanda Gözetim Mekanizmasının Geliştirilmesi	39
2.3.5. İmânî Terbiyenin İmtihanlar Karşısında Sebat Sağlaması	39
2.3.6. İmânî Terbiyenin Kur'ân Hidayetine Bir Vesile Olması.....	39
2.3.7. İmânî Terbiyenin Salih Toplum İnşasındaki Temel Rolü.....	40
2.3.8. İmânî Terbiyenin Psikolojik Huzur (Sekîne) Kaynağı Olması	40
2.3.9. İmânî Terbiyenin Mefkûre/Misyon Sahibi İnsan Yetiştirmesi	40
2.4. Sûredeki İmânî Terbiyenin Ana Konuları	41
2.4.1. Allah Teâlâ'ya İmân	41
2.4.2. Mümin Sûresinde Allah'ın İsim ve Sıfatlarından Örnekler	44
2.4.3. Peygamberlere İmân.....	52
2.4.4. Ahirete İmân.....	59
2.5. İmânın Nefislerde Kökleştirilmesi Yöntemleri	64
2.5.1. Diyalog Yöntemi	64
2.5.2. Kıssa Yöntemi	72
2.5.3. Teşvik ve Sakındırma (Tergîb ve Terhîb) Yöntemi	76

2.5.4. Mesel Verme (Örnekleme) Yöntemi	81
2.6. İmânî Terbiyenin Birey ve Toplum Üzerindeki Etkisi	88
2.6.1. Birey Üzerindeki Etkisi.....	88
2.6.2. İmânî Terbiyenin Toplum Üzerindeki Etkisi.....	93
2.7. Sûredeki İmânî Terbiyenin Kuralları ve Stratejileri.....	100
2.7.1. Amelden Önce İmânî İnşa Etme Kuralı	101
2.7.2. Allah'ı, İsimlerini ve Sıfatlarını Tanıtarak Eğitim Kuralı.....	101
2.7.3. Rağbet Ettirme ve Sakındırma (Terğîb ve Terhîb)	102
2.7.4. Durumlar ve Örnek Şahsiyetlerle (Kudve) Eğitim Kuralı.....	102
2.7.5. Akli Diyalogla Eğitim Stratejisi	103
2.7.6. Şimdiki Zamanı Ahiretteki Akıbetle İlişkilendirme Kuralı.....	103
2.7.7. Tarihî Kıssalarla Eğitim Stratejisi.....	104
2.7.8. Zayıflık/Baskı Döneminde (İstiz'âf) Sebat Üzere Eğitim Kuralı	104
2.7.9. Öz-Denetim (Otokontrol) İnşa Etme Kuralı	104
SONUÇ	106
KAYNAKÇA	110
ÖZGEÇMİŞ	119

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans olarak hazırladığım “*Mümin Sûresinde İmânî Terbiyenin Esasları*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

08.09.2026

İmza

FAHED ELHUYEYDİ

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Fahed Elhuveydi tarafından hazırlanan “*Mümin Sûresinde İmânî Terbiyenin Esasları*” başlıklı bu çalışma, 18/08/2026 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği/oy çokluğuyla* başarılı bulunarak jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan: Prof. Dr. Emannullah POLAT

İmza:

Danışman: Prof. Dr. Emrullah ÜLGİN

İmza:

Üye :Doç. Dr. Selman YEŞİL

İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 202.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Emrah AKYÜZ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'i tefekkür ve tedebbür etmek, onun rehberliğini anlamının ve amaçlarını kavramanın en önemli yollarının başından gelmektedir. Nitekim bu yüce kitabın indiriliş gayesi de tam olarak budur. Kur'ân-ı Kerîm'de bu açıkça teşvik edilmekte ve şöyle buyurulmaktadır: *“Onlar Kur'ân'ı hiç düşünmezler mi? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?”* (Muhammed, 24); *“Sana bu mübarek Kitab'ı, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye indirdik.”* (Sâd, 29). Söz konusu bu iki ayet, düşünmenin kalplerin açılmasını sağlayan bir anahtar, ilahi kanunları anlamının bir yolu ve nefsi arındırıp hayatı düzeltmeye ulaştıran bir rehber olduğunu göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'i terbiyevî yöntem ve ilkeler açısından incelemenin önemli olduğu yalnızca gramer veya edebî tefsir gibi alanlarla yetinmemenin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bunun aksine, ayetlerin muhtevastaki eğitim ilkeleri, inanç esasları ve ıslah yöntemlerini keşfeden ve bunların günümüzdeki eğitim sorunlarının çözümünde nasıl kullanılacağını gösteren bilimsel ve metodolojik yaklaşımlar önem arz etmektedir. Metni kendi bağlamında anlamayı, genel amaçlarını göz önünde bulundurmayı ve sunduğu rehberliği insanın gerçek hayatıyla bağdaştırmayı başaran bilinçli bir tefekkür ve tedebbür işlemi, Kur'ân-ı Kerîm'deki imânî terbiyenin esaslarını ortaya çıkarmanın en ideal yoludur. Bu sayede söz konusu ilkeler, teorik bilgi olmaktan çıkıp bireyin inşasına, toplumun ıslahına ve Allah'ın kulları için murad ettiği değerler sisteminin yerleşmesine katkı sağlayan pratik ilkelere dönüşür.

Bu çalışmanın hazırlanma ve olgunlaşma sürecinde engin bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren, desteğini ve ilgisini hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Emrullah ÜLGEN'e; tezin yazım ve tashih aşamalarında kıymetli katkılarını sunan değerli jüri üyelerine ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde emeği geçen tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca akademik yolculuğum boyunca moral ve motivasyonuma her zaman katkı sağlayan, maddi ve manevi destekleriyle daima yanımda olan kıymetli aileme şükranlarımı sunarım.

18/08/ 2026

Fahed Elhuveydi

ÖZET

Tezin Başlığı : Mümin Sûresinde İmânî Terbiyenin Esasları
Tezin Yazarı : FAHED ELHUYEYDI
Danışman : Prof. Dr. Emrullah ÜLGEN
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Kabul Tarihi : 18.08.2026
Sayfa Sayısı : 11 (ön kısım) + 120 (tez) + 0 (ekler)
Araştırma, Mümin (Gâfir) Sûresini ve sûrede yer alan inanç esaslarını terbiyevî ilkeler çerçevesinde ele almaktadır. Sûre, İslam akidesinin temelini oluşturan önemli imânî konularını işlemektedir. Bunları sunarken de akla ve duyguya hitap eden, teşvik ile sakındırma (terğîb-terhîb) arasında denge kuran, kişide tefekkür ve sorgulama isteği uyandıran etkili bir eğitim yöntemi benimsemektedir. Araştırma bir giriş ile iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmmanın önemi, konunun tercihinde hangi faktörlerin etkili olduğu, yöntemi ve literatür hakkında bilgi verilmektedir. Birinci bölümde, sûrenin genel kimliği, bağlamı, nüzul sebepleri, Mekkî sûrlerdeki yeri gibi özelliklerinin yanında sûreyi oluşturan ayetlerin araştırma konusuyla ilişkisi ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerîm'de imânî terbiyenin önemi, sûredeki inanç eğitim yöntemleri ve bunların nasıl yerleştiği, imânî terbiyenin birey ve toplum üzerindeki etkileri gibi konular ele alınmaktadır. Sonuç bölümünde ise Mümin kişiliğinin şekillenmesinde bir araç olarak inanç eğitimi, sûredeki çeşitli örnekler üzerinden imânî terbiyenin davranışı yönlendirmedeki etkisi, etkili eğitim yöntemlerinin kullanımı, Zorluklar karşısında dirençli neslin yetiştirilmesi gibi önemli sonuçlara yer verilmiştir.
Anahtar Kelimeler : Mümin (Gâfir) Sûresi, Kur'ânî İlkeler, Terbiyevî İlkeler, İmânî İlkeler.

ABSTRACT

Title of the Thesis : Principles of Faith Education in Surah Al-Mu'min	
Author	: FAHED ELHUYEYDI
Supervisor	: Prof. Dr. Emrullah Ülgen
Department	: Basic Islamic Sciences
Date	:14.08.2026
Number of Pages : 11+120	
The study examines the principles of faith contained in Sūrat al-Mu'min (Ghāfir) within the context of educational and formative principles. The Sūrah addresses significant matters of faith that constitute the foundation of Islamic creed. In presenting these matters, it adopts an effective educational method that appeals both to reason and emotion, maintains a balance between encouragement and warning (targhīb and tarhīb), and stimulates individuals to think, contemplate, and engage in self-reflection. The study consists of an introduction, two main chapters, and a conclusion. The introduction provides information on the significance of the study, the factors that influenced the selection of the topic, its methodology and the relevant literature. The first chapter examines the general characteristics of the Sūrah, including its identity, context, occasions of revelation, and place among the Meccan sūrahs, as well as the relationship between the verses constituting the Sūrah and the subject of the study. The second chapter addresses the importance of faith-based education in the Qur'an, the educational methods employed in the Sūrah for nurturing faith, the methods used to establish and strengthen faith and the effects of faith-based education on the individual and society. The conclusion presents significant findings, including faith education as a means of shaping the believer's personality; the influence of faith-based education in directing behavior through various examples in the Sūrah.	
Keywords: Sūrat al-Mu'min (Ghāfir), Qur'anic Principles, Educational Principles, Principles of Faith.	

KISALTMALAR

bs.	Baskı / basım
c.c.	Celle celaluhu
H.	Hicri
M.	Miladi
no.	numara
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
s.a.v	Sallallahu alyhi vesellem
t.y.	Tarih yok
thk.	Tahkik

GİRİŞ

Allah (cc), Hz. Muhammed'i (s.a.v.) en büyük mucize olan Kur'ân-ı Kerîm ile şereflendirmiştir. O'nu, İslam ümmetinin rehberi, dünya ve ahiret saadetine teminatı olarak göndermiştir. Yüce Allah (cc) Kur'ân'ı, insanları cehalet ve putperestlik karanlığından ilmin, bilginin aydınlığına ve yalnızca Allah'a kulluk etmesini sağlamak için indirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm; Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilen, tilavetiyle ibadet edilen, nesilden nesile mütevatir yolla aktarılan, mushaflarda yazılı ve hafızalarda korunmuş olan ilahi kelam hüviyetini taşımaktadır.¹ Allah (cc) onu her türlü tahriften uzak tutmuş, yeryüzü ve üzerindeki O'na dönünceye kadar korunacağını taahhüd etmiştir: “Şüphesiz o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik ve onun koruyucusu da elbette biziz. (Hicr, 15/9)”

Allah (cc), Kur'ân-ı Kerîm'i olaylara ve gelişmelere paralel yirmi üç yıllık bir zaman diliminde tedricen indirmiştir. Bu yönüyle o, her çağda ve mekânda insanların dünya hayatıyla ilgili sorunlarına cevap veren, kalplere samimi imânı aşilayarak ahlak ve davranışları güzelleştiren ilahi bir kitaptır. Kur'ân, Resûlullah'ın (s.a.v.) en güçlü delili, onun nübüvetini kanıtlayan en büyük mucizesidir.² İmân ve İslam mesajının temeli, hukukun ve ilkelerin en doğru kaynağı, hikmet, hidayet ve arınmanın pınarı, insanlığa sunulmuş bir rahmet ve ümmetin apaçık nurudur.

Kur'ân'ın mucizevi hidayet yönlerinden biri de nefisleri inanç eğitimiyle arındırması ve kalpleri temizlemesidir. Allah'ın rahmetinin bir eseri olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı, insanı Kur'ân ile eğitmede en güzel örnek kılınmıştır. Efendimizin (s.a.v.) Mekke döneminde sahabeyi eğitme metodu ve özellikle imân konuları üzerinde durup bunu gönüllerde kökleştirmesi, imânî terbiyenin temel unsurlarını bünyesinde toplayan eksiksiz bir model ortaya koymuştur. Bu ilahi yöntemin ilk sahabe nesli üzerindeki, özellikle de Mekke dönemindeki etkisi son derece büyüktür.

Bu çalışma, Mekki ayetler ve bunların inanç eğitimindeki etkisi Mümin Sûresi bağlamında ele almaktadır. Kur'ânî terbiye esaslarının araştırmacılar için bir kaynak

¹ Mustafa Dîb el-Buğa, *el-Vâdih fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2. bs., (Şam: Dârü'l-Kelim el-Tayyib, 1418/1998), 36.

² Dr. Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 12. Baskı, (By. 1424/2003), 42.

olması, Kur'ân'ın rehberliğinde yeni nesli eğitmek ve kalplere imânı yerleştirmek konusunda arayış içerisinde olanlara bir rehber olmayı amaçlamaktadır.

1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân-ı Kerîm, geçmişten günümüze İslam âlimlerinin odak noktası olmuş; tefsir, dil, belagat, fıkıh ve konu merkezli (mevzuî) tefsir gibi pek çok açıdan incelemeye tabi tutulmuştur. Bu zengin literatüre rağmen, bazı sûrelerdeki inanç ve eğitim boyutunun, günümüz eğitim ihtiyaçlarıyla bağdaştırılarak bütüncül bir yöntemle yeniden ele alınması gereklilik arz etmektedir.

Mekkî Mümin sûresi; inanç esaslarını, Allah'ın isim ve sıfatlarını, imânın insan davranışları üzerindeki dönüştürücü etkisini derinlemesine işlemektedir. Sûrede hak yolda sebat etme, tebliğ, imân-küfür mücadelesi ve Allah'ın müminlere yardımı gibi konular somut örneklerle sunulmaktadır. Zengin içeriğine rağmen -ulaşabildiğimiz kadarıyla- Mümin sûresini terbiyevî yöntem açısından bütüncül olarak ele alan ve ayetleri bu perspektifle analiz müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

Dolayısıyla araştırmanın temel problematiği, Mümin sûresinin yalnızca tefsiri yönüyle değil ayrıca içerdiği terbiyevî ve imânî hedefler açısından inceleme ihtiyacı oluşturmaktadır. Sûrede yer alan yöntemlerin; günümüz eğitim sorunlarına nasıl çözüm sunabileceği ve eğitimcilere yön verecek vahiy temelli bir çerçeveyi nasıl oluşturacağı hedeflenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın temel sorusu şöyle ifade edilebilir: *Mümin sûresinden hareketle imânî terbiyenin esasları ve yöntemleri nasıl ortaya konulabilir ve bunlar günümüzdeki terbiyevî zorlukların çözümünde ve mümin kişiliğin inşasında nasıl kullanılabilir?*

Bu temel soruya bağlı alt sorular ise şunlardır:

1. Kur'ân-ı Kerîm ile inanç eğitimi arasındaki metodolojik ilişki nedir?
2. Mümin sûresinin genel özellikleri, adının anlamı ve temel konuları inanç eğitimi açısından ne ifade etmektedir?
3. Mümin sûresinin içerdiği inanç eğitimine dair temel ilkeler nelerdir?
4. İmânın kalbe yerleşmesinde sûreden çıkarılabilecek yöntem ve ilkeler nelerdir?

5. Mümin sûresi merkezli bir imânî terbiyenin bireysel ve toplumsal hayattaki yansımaları nelerdir?

6. Mümin sûresindeki eğitsel ilkelerden hareketle günümüz eğitim uygulamaları nasıl geliştirilebilir ve Kur'ân nasıl bir yaşam modeli haline getirilebilir?

2. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, inanç eğitimi ve pedagoji açısından önem taşımaktadır. Zira okuyucuya inanç eğitimini; muhteva ve kavramlarında ve özellikle Mekke döneminde öne çıkardığı metodolojisinde doğrudan ilahi vahye dayanan ilk kaynağından sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma; kapsayıcı, bütüncül ve dengeli bir nitelik taşımaktadır. İnsanları yaratan ve onların iyiliğine olanı en iyi bilen Allah (cc), insanlığın kurtuluşu için en doğru yöntemi açıklamıştır. Mümin sûresi de imân konularını temellendirmeye önem veren sûrelerden biridir. Bu nedenle, inanç eğitimi alanında çalışan her araştırmacının bu sûrenin sunduğu zengin zihnî ve terbiyevî birikimden beslenmesi; eğitimsel yönlendirmeler ve yöntemler hususunda bilimsel bir temel ortaya koyması gereklilik arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm üzerinde araştırma yapmalar, tefekkür sayesinde insanı inşa etme, inancı pekiştirme, davranışı düzeltme ve dengeli bir mümin kişiliği oluşturmada kullandığı eğitim ilkelerini ve inanç metotlarını açıkça görmektedir. Aynı şekilde bu olgu sayesinde; diyalog, kıssalar, teşvik-sakındırma, örneklik, Allah'ın sonsuz nimetlerini hatırlatma, insanı kendi iç dünyası ve evren üzerinde düşünmeye sevk etme gibi çeşitli Kur'ânî terbiye yöntemlerini ortaya koyduğunu gözlemlemektedir. Bütün bunlar, insan ruhunda imânî terbiyenin amaçlarını gerçekleştirmek için birbirini tamamlamaktadır.

3. Araştırmanın Tercihi

Kur'ân-ı Kerîm'in lafızları, ruhun yerleştiği bina ya da bir kap gibidir. O ruh çekildiğinde, Kur'ân tıpkı ruhsuz bir beden gibi kalır. Çokça okuma ve ezber yapılmasına rağmen istenen değişimin ve etkinin gerçekleşmemesi yönündeki soruların cevabı da burada yatmaktadır. Bu durum bizi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabeyi Kur'ân ile arındırırken ve onları eğitirken izlediği yönteme götürmektedir. Bugün öğrencilerin gönüllerine imânı yerleştirme hususunda başarıya ulaşabilmek için

dosdoğru ve yüce ilahî yöneme dönmeye her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır

İmânî terbiye, kalpteki imânî hisleri uyandırmak ve onları artırmaya çalışmaktır. İmân nuru kalbe girdiğinde, Allah’a kulluk ve imânın gerçek mahiyeti kavranır. Çünkü imân nuru karanlıkları ve şüpheleri dağıtır, nefsi arzuları dizginler, pek çok sorunu temelden çözer. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu gerçeği uygulamış ve sahabeye (r.a.) bu yöntemi bilfiil göstermiştir. Bu sayede önce imânı öğrenmişlerdir. Nitekim Cundeb b. Abdullah (r.a.) şöyle demektedir: “Bizler Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte henüz gençliğe adım atan delikanlılardık. Kur’ân’ı öğrenmeden önce imânı öğrendik. Sonra Kur’ân’ı öğrendik ve onunla imânımızı daha da artırdık.”³

Ashab-ı Kirâm, dinin esaslarını kademeli olarak öğreniyor ve öncelikle öğrendiklerini uygulamaya gayret ediyor, ardından bir başka konuya geçiyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) de her an onların yanındaydı; durumlarını gözetliyor, onları nezaket ve yumuşaklıkla yönlendiriyor, aşırılıktan sakındırıyordu. Böylece onlar birer hidayet önderi oldular. İşte özellikle Kur’ân öğreticileri nezdinde ve ümmet içinde yeniden canlandırılması gereken imânî terbiyenin özü budur. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dualarından biri de şu şekildedir: “Allah’ım (cc), Kur’ân’ı kalbimin baharı, gözümün nuru, hüznümün cilas ve kederimin gidericisi eyle”.⁴ Buradaki “bahar/(rabî)” ifadesi, toprağa hayat veren yağmur anlamındadır. Kalplere hayat vermesi bakımından Kur’ân bahara benzetilmiştir.

İşte bu noktadan hareketle çalışmada, Kur’ân-ı Kerîm’deki inanç eğitimi yöntemlerine ışık tutulmaktadır. Eğitimcilere, şer’i metinlerden ve Kur’ân-ı Kerîm’den eğitimsel kavram ve ilkeler çıkarmada bir rehber olması maksadıyla, Mümin sûresi özelinde eğitim/terbiye ilkeleri ve yöntemleri çerçevesinde açıklanmaya gayret edilmiştir. Bu doğrultuda Mümin sûresindeki imânî terbiyenin esasları ve yöntemlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Sûrenin özellikle tercih edilmesinin nedenleri şöyle ifade edilebilir:

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût, (Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, ts.), 1/42.

⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. mehhân İbn Hıbbân, *Sahîhu İbni Hıbbân*, h. no. 972; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel el-Şeybânî, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, h. no. 3712; Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr* (Musul: mektebetü’l-ulûmi ve’l-hikem, 1983), h. no. 10352; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ‘ala’s-Sahîhayn*, hadis no. 1877.

1. Mekkî ayetler ve özelde Mümin sûresi bağlamında inanç eğitimini konu alan nitelikli ve uzmanlaşmış araştırmaların azlığı,

2. Birçok insanın sûredeki terbiyevî ve inançla ilgili temel ilkelerin farkında olmaması,

3. Birçok eğitici ve öğrencinin gerek bu sûrede gerekse diğer Mekkî sûre ve ayetlerde yer alan bütüncül inanç eğitimi yöntemini gözden kaırmasıdır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada ana hatlarıyla şöyle bir yöntem takip edilmiştir:

1. Konuyla ilgili bilgi ve metinler; tefsir, hadis ve eğitim alanındaki temel kaynaklardan taranmıştır.

2. İmânî terbiye kavramı açıklandıktan sonra elde edilen veriler analiz edilmiş, ilim adamlarının görüşleri değerlendirilmiş ve eğitim esasları belirli ilkeler ile yöntemler çerçevesinde sistemleştirilmiştir.

3. Çalışma, Mümin sûresinde yer alan yönlendirme ve yöntemlerle sınırlandırılmış; ilahi vahiyde yer alan diğer yöntem ve ilkelere değinilmemiştir.

Ayrıca çalışmanın yazımında şu hususlara dikkat edilmiştir:

1. Ayetlerin hangi sûrede ve kaçınıcı ayette yer aldığı gösterilmiş, hadislerin kaynağı ise temel hadis eserlerinden çıkarılmıştır.

2. Eğitimle ilgili aktarılan görüş ve alıntılar, müelliflerin hakkını teslim etmek adına asıl sahiplerine nispet edilmiştir. Alıntı ve değerlendirmelerde hassas davranmaya gayret edilmiştir. Faydalanılan eserler dipnotta açıkça belirtilerek cilt ve sayfa numaraları verilmiştir.

3. Kaynak teminindeki imkânlar çerçevesinde basılı eserlerin yanı sıra, akademik veritabanları ve dijital kaynaklardan da yararlanılmıştır.

4. Metnin kaleme alınmasında, konuyu eksik bırakmayacak kadar öz; okuyucuyu sıkmayacak kadar dengeli bir anlatım benimsenmiştir.

5. Araştırmayla İlgili Çalışmalar

İnceleyebildiğimiz kadarıyla, Kur'ân'daki inanç eğitimini bu araştırmada izlediğimiz yaklaşımla ele alan doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum,

inanç eğitimini yeni bir bakış açısıyla incelemek; ilkeleri temellendirip yöntemleri çıkarmak ve bunları uygulayacaklar için pratik adımlara dönüştürmek adına geniş bir çalışma alanı sunmaktadır. Yapılan taramalarda konumuza yakınlığı bakımından öne çıkan bazı çalışmalar şunlardır:

- Hâlid b. Muhammed Babtain, *Meâlimü't-Terbiyeti'l-Kur'âniyye fî Cüz'i 'Amme*, (Yüksek Lisans Tezi, Ümmü Derman Üniversitesi, Sudan, 1427/2007).

- Hala Gassân el-Hüseyin, Amal Abdullah en-Naimat, Hala Nayef el-Mişakbe, “Esâlîbü't-Terbiyeti'l-Îmâniyye fî Sûreti'l-Hadîd”, *ez-Zerkâ lil-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Însâniyye*, c. 23, sayı 2.

- Zeyneb Bişâre Yûsuf, *Min Esâlîbi't-Terbiye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Yüksek Lisans Tezi, Medina International University, Tefsir ve Kur'ân İlimleri Bölümü).

- Mecdî el-Hilâli, *Nazarât fî't-Terbiyeti'l-Îmâniyye*.

Söz konusu çalışmalar inanç eğitimini genel hatlarıyla ele almış, ancak doğrudan Kur'ân metnini merkeze alan bir model oluşturmamışlardır. Bu çalışmada ise Kur'ân'ın tamamına yönelik terbiyevî yöntemin ilk adımı olarak Mümin sûresi özelinde konu ele alınmış ve konunun temellendirilmesi amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜMİN SÛRESİNİN TANITIMI VE İMÂNÎ TERBİYE KAVRAMI

Mümin sûresinin nüzul süreci, mushaftaki yeri ve genel yapısı sûrenin hitap ettiği toplumsal zemini ve ana mesajını anlamak açısından temel bir çerçeve sunmaktadır. Ancak bu özelliklerin ötesinde sûrenin asıl odak noktasını, muhataplarına kazandırmak istediği temel akaid esasları ve bu esasların insan davranışlarına yansımaları oluşturur. Bu doğrultuda sûrenin muhtevasına geçmeden önce, metnin eğitici boyutunu ve pedagojik zeminini tam olarak kavramak adına "imânî terbiye" kavramının teorik çerçevesini ve pedagojik karşılığını ortaya koymak gerekmektedir.

1.1. Mümin Sûresinin Tanıtımı ve Nüzul Sebepleri

Mümin sûresi, Mushaf'taki sıralamada kırkıncı, nüzul (iniş) sırasına göre ise altmışıncı sûredir. Zümer Sûresinden sonra, Fussilet Sûresinden önce inmiştir. "Hâ-Mîm" (ح م) ile başlayan sûreler arasında ilk inen sûredir. Mekkî bir sûre olup 85 ayetten oluştuğu icma ile sabittir.⁵

1.1.1. Sûrenin İsimlendirilmesi

Başında "Hâ-Mîm" harfleri bulunan sûreler toplam 7 tanedir. Bu sûreler Mushaf'ta nüzul sıralarına göre art arda dizilmiştir: Gâfir, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye ve Ahkâf. Bu gruba genel olarak "Âl-i Hâ-Mîm" (Hâ-Mîm Ailesi) denir. Başlarındaki bu ortak harf akrabalığı sebebiyle bir aile gibi görüldüklerinden bu adı almışlardır; nitekim Arapçada "Âl" kelimesi şerefli kimselere izafe edilir.

Sûrenin adı hadis-i şeriflerde "Hâ-Mîm el-Mümin" şeklinde geçmektedir. Doğu İslam dünyasındaki kaynaklarda ve yazmalarda daha çok bu isimle tanınmıştır. Nitekim Buhârî *Sahîh*'inde, Tirmizî de *Câmi*'inde sûreyi bu isimle başlıklandırmışlardır. Sûrenin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, Firavun ailesinden olup imânını gizleyen kişinin (mü'minün min Âl-i Firavun) kıssasına açık bir şekilde sadece bu sûrede yer verilmiş olmasıdır.

⁵ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîrü'l-Begavî)*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 4/103; Saîd Havvâ, *el-Esâs fî't-efsîr* (Kahire: Dâru's-Selâm, 6. Baskı, 1424), 9/4921.

Sûre, baş tarafında geçen ve Yüce Allah'ın bir vasfı olan "غافر الذنب" (*günahı bağışlayan*) ifadesinden dolayı "Gâfir Sûresi" olarak da adlandırılır. Batı İslam dünyasındaki (Mağrip) yazmalarda ise daha çok bu isimle tanınmıştır. Ayrıca sûrenin başında geçen "ذي الطول" (*sonsuz lütuf sahibi*) ifadesinden dolayı "Tavl Sûresi" olarak da isimlendirilmiş, ancak bu isim zamanla pek kullanılmadığı için unutulmuştur.⁶

1.1.2. Nüzul Sebepleri

Nüzul sebepleri incelendiğinde, sûrenin tamamının tek bir olay üzerine inmediği, ancak bazı ayetlerinin iniş sebeplerine dair rivayetlerin bulunduğu görülmektedir. Nüzul sebebi kaynaklarında öne çıkan başlıca rivayetler şunlardır:

İbn Ebî Hâtim'in es-Suddî aracılığıyla Ebu Mâlik'ten aktardığına göre, "Allah'ın ayetleri hakkında kâfirlerden başkası mücadele etmez" (Gâfir, 4) ayeti, Allah'ın ayetleri hakkında tartışıp onları yalanlayan müşriklerden el-Hâris b. Kays es-Sehmî hakkında inmiştir.⁷

Ebu'l-Âliye'den aktarıldığına göre, bir grup Yahudi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek Deccal'den söz etmiş, onun ahir zamanda çıkacağını söyleyerek olayı büyütmüş ve belirli olağanüstü şeyler yapacağını iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Yüce Allah, "Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın Allah'ın ayetleri hakkında tartışanların göğüslerinde, asla ulaşamayacakları bir büyüklük taslamaktan başka bir şey yoktur. Sen hemen Allah'a sığın" (Gâfir, 56) ayetini indirmiş ve Peygamberine Deccal fitnesinden Allah'a sığınmasını emretmiştir. Ardından gelen "Göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir" (Gâfir, 57) ayetindeki "insanların yaratılması" ifadesiyle de Deccal'in yaratılışının kastedildiği belirtilmiştir.⁸

⁶ Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, thk., Muhammed Ali Şahin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 67; Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Hâşiyetü's-Şehâb 'alâ tefsîri'l-Beydâvî* (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.), 7/355; Saîd Havvâ, *el-Esâs fî't-efsîr*, 9/4927.

⁷ Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 1/205.

⁸ es-Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*, 1/205.

Kâ'b el-Ahbâr'dan yapılan rivayette de *"Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın Allah'ın ayetleri hakkında tartışanlar..."* (Gâfir, 56) ayetinin Yahudiler hakkında, onların Deccal ile ilgili uydurdıkları iddialar üzerine indiği aktarılmıştır.

Müfessirlerin İbn Abbas'tan (r.a.) naklettiği bir diğer rivayette ise Velîd b. Muğîre ile Şeybe b. Rebia'nın, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) atalarının dinine dönmeye çağırımları üzerine, Vâhidî'nin de belirttiği gibi,⁹ Peygamber'e Allah'tan başkasına kulluk etmekten uzak olduğunu ilan etmesini emreden şu ayet inmiştir: *"De ki: Bana Rabbimden apaçık deliller gelince, Allah'tan başka taptıklarınıza kulluk etmekten menedildim..."* (Mümin, 66).¹⁰

1.1.3. Sûrede Temle Gayeler

Mümin sûresinin genel amacı; hak ile bâtıl, imân ile küfür, tebliğ ile tekzîb meselelerini ele almak; ayrıca yeryüzünde böbürlenme, haksız yere kibirlenme ve bu kibirli zalimleri yakalayan Allah'ın azabı konularını işlemektir.

Sûre bu ana konuları işlerken; hidayete eren, itaatkâr müminlerin durumuna, Allah'ın onlara yardımına, meleklerin onlar için bağışlanma dilemesine, Allah'ın onların dualarına icabet etmesine ve ahirette onları bekleyen kesintisiz nimetlere de temas etmektedir.

İbrâhim b. Ömer el-Bikâî (ö. 885/1480), sûrenin ana amacını şu şekilde açıklamaktadır: "Bir önceki sûrenin (Zümer) sonunda yer alan, ahirette insanların iki gruba ayrılması ve her birine hak ettiğinin adaletle tam olarak verilmesi konusundan delil getirmektir. Zira bunu yapan, mutlak izzet ve kuşatıcı ilim sahibidir. Kim her işini O'na teslim eder ve O'nun kıyamete veya başka konulara delalet eden ayetleri hakkında mücadeleye girişirse, Allah onu rezil eder, cezalandırır ve helak eder. Sûrenin 'Gâfir' olarak adlandırılması da bu sıfatın geçtiği ayete bir işarettir. Nitekim dilediği kimsenin dilediği günahını bağışlamaya ancak mutlak izzet sahibi güç yetirebilir. Bağışlayıcı (Gâfir) olarak adlandırılmak için bütün günahları bilmek de ancak kuşatıcı bir ilimle mümkündür. Tövbenin kabulü (metâb) ve ceza (ıkâb)

⁹ Ebû Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân* (Dammâm: Dâru'l-İslâh, t.y.), 309.

¹⁰ Müfessir ve edip olan Ebû Hasan el-Vâhidî (ö. 468/1076), Zehebî tarafından Tefsîr âlimlerinin imamı olarak nitelendirilmiştir. Aslen Sâve şehrli olup Nişabur'da doğmuş ve orada vefat etmiştir. Tefsîr alanında *el-Basît*, *el-Vasît* ve *el-Vecîz* adında üç temel eseri ile *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân* ve *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî* gibi çalışmaları bulunmaktadır. Bkz. Şemseddîn el-Muttalibî İbn Tagrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mulûki Mısra ve'l-Kâhire*, 5/104; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/333.

durumları ile sûrenin ‘Tavl’ olarak adlandırılması da aynı amaca delalet eder. Keza ‘Mümin’ ismi de böyledir; çünkü Mümin-i Âl-i Firavun'un kıssası bu amacı, özellikle de ibadet edilen Zat’ı tanımanın en büyük ekseni ve asıl amacı olan kıyamet konusunu ortaya koymaktadır.”¹¹

Sûrenin içerdiği bu amaçların detayları ise şu şekilde özetlenebilir:

Sûre, başında yer alan mukatta’a harflerinin (Hâ-Mîm) gerektirdiği üzere, Kur’ân’ın hakikatine karşı direnen inatçı kişilere meydan okuyarak başlar. Sûrenin başında Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatları zikredilerek inkârcılara içinde bulundukları durumdan vazgeçmeleri yönünde üstü kapalı bir çağrıda bulunulmuştur. Dolayısıyla sûrenin girişi, indiriliş amacına işaret eden bir mukaddime niteliğindedir.

Arş’ı taşıyan ve onun çevresinde bulunan melekler, Rablerine olan imânlarını ilan etmekte, O’na ibadet etmekte ve yeryüzündeki müminler için bağışlanma, nimet ve kurtuluş dilemektedir.

Bu Kitab’ın Allah tarafından indirildiğine dair delillerin apaçık olduğu, kıskançlık yüzünden kâfirlerden başkasının bunu inkâr etmediği ve onların tartışmalarının samimiyetsiz bir direktmeden ibaret olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim Allah’ın ayetleri hakkında tartışanlardan bu sûrede beş kez bahsedilmiştir.

Allah’ın elçilerini yalanlayan geçmiş ümmetlerin durumu genel hatlarıyla hatırlatılarak bu tartışmacılara bir misal verilmiş; ardından onların helak ediliş biçimlerine ve Firavun kavmi örneğine dikkat çekilmiştir.

Allah’ın ayetleri hakkında ellerinde hiçbir delil ve dayanak olmaksızın tartışanları yönlendiren asıl gücün, içlerindeki kibir olduğu ifade edilmiştir. Oysa onlar bu kibirlerine kıyasla çok küçük ve acizdirler. Kibre kapılanların Allah’ın azameti karşısında küçülmeleri, basiretlerinin açılması ve körleşmemeleri için kalpler, Allah’ın yarattığı ve insandan çok daha büyük olan bu muazzam evrene yönlendirilir.

Bütün evrenin Allah’a teslim olduğu, Allah’ın ayetleri hakkında ancak kâfirlerin tartıştığı ve bu tartışmalarıyla tüm varlık âleminden ayrışarak uyumsuzlaştıkları açıkça belirtilmiştir.

¹¹ İbrâhim b. Ömer b. Hasan el-Bikâî, *Masâ’idü’n-nazar li’l-işrâf ‘alâ makâsidi’s-suvar* (Riyad: Maktebetü’l-Ma’ârif, 1987), 2/435.

Kıyamet gününün geleceği hatırlatılmış ve dualara icabet eden Allah’a dua edilmesine yönlendirme yapılmıştır. Kibre kapılanlar ise aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir. Nitekim Peygamber’e (s.a.v.) de kibirlenenlerin kulluğundan uzak durması, onların ilahlarını reddettiğini açıklaması ve âlemlerin Rabbine teslim olması emredilmiştir.

Kıyamet gününde kâfirlerin düştüğü durum gözler önüne serilmektedir. İtaat eden ve teslim olan tüm varlık âleminin ortasında, kibirlenmelerinin ardından büyük bir zillet ve çaresizlik içindedirler. Günahlarını kabul edip Rablerini itiraf etseler de bu itiraf onlara fayda vermeyecek; kendilerine geçmişteki şirkleri ve kibirleri hatırlatılacaktır.

Hz. Mûsâ (a.s.) ile Firavun, Hâmân ve Kârûn arasında geçen kıssa üzerinden hak davaya karşı sergilenen zorbalık anlatılır. Bu kıssada Firavun ailesinden imânını gizleyen bir adam ortaya çıkar; Hz. Mûsâ’yı öldürme planlarını engellemeye çalışır. Hak sözü önce nazik ve temkinli, sonrasında ise gayet açık bir şekilde dile getirir. Firavun ile mücadelesinde hakkın güçlü delillerini sunar, onları kıyamet günüyle uyarır, o günün sahnelerini etkileyici bir dille anlatır ve Hz. Yûsuf (a.s.) ile risaletine karşı geçmiş nesillerin takındığı tavrı hatırlatır.

Güçsüz tutulanlar ile kibirlenenler arasında geçen diyalog ve hepsinin cehennem bekçileriyle olan konuşmaları aktarılır. Cehennemdekiler bir kurtuluş ararlar fakat artık çok geçtir. Bu sahnenin gölgesinde Allah, Peygamberini (s.a.v.) sabretmeye, Allah’ın hak olan vaadine güvenmeye, O’na tesbih, hamd ve istiğfar ile yönelmeye davet eder.

Allah Teâlâ’nın uluhiyyette tek olduğunun delillerine genel olarak dikkat çekilir ve Allah’tan başka tapılan şeylerin batıllığı vurgulanır. Şükredenlerin şükrünü artırması, şükürden yüz çevirenlerin ise şükretmesi için Allah’ın insanlara olan nimetleri hatırlatılır. Geçmiş kavimlerin helak oluş sahneleri ve yeniden dirilişin imkânı kıyamet sahneleriyle delillendirilir. Dünya hayatında imtihandan geçen her nefsin, kıyamet gününde hiç haksızlığa uğramadan kazandığının karşılığını alacağı ve Allah’ın hesabının çok hızlı olduğu bildirilir. Bilgisizce Allah’ın ayetleri hakkında tartışan inatçılar, diriliş gününün dehşeti ve onları bekleyen azap ile uyarılır. O gün bir yardımcılarının olmayacağı, önderlerinin kendilerini terk edeceği vurgulanır.

Cehennemdeki suçluların korkunç durumları gösterilerek nefsin arzularına, kör heveslere ve şeytanın vesveselerine kapılmamış akıl sahipleri uyarılır.

Hız. Peygamber'e (s.a.v.) ve onun izinden giden davetçilere; Allah'ın ayetleri hakkında bilmeden tartışanları kıyamet azabıyla uyarmaları emredilir. Allah'ın gözlerin hain bakışını ve gönüllerin gizlediğini bildiği, kulları arasında adaletle hükmedeceği, O'ndan başka çağrılan ortakların ise hiçbir şeye hükmedemeyeceği; duaları işiten ve her şeyi görenin yalnızca Allah olduğu hatırlatılır.

Allah, dininin bu dünyada da ahirette de zafere ulaşacağını belirterek Peygamberine (s.a.v.) moral verir. Vaat edilen azabın bir kısmını yaşarken gösterse de göstermeden vefat ettirse de Allah'ın vaadinin hak olduğu ve gerçekleşeceği vurgulanarak sabır tavsiye edilir. Müminler övülür, onların sahip olduğu ikramlar ve meleklerin onlar için yaptığı dualar aktarılır. İnsanların çoğunlukla gafilce yanından geçip gittiği evrendeki kevnî ayetler sunulur. Gece bir dinlenme, gündüz bir aydınlık kılınmış; yeryüzü bir yerleşim yeri, gökyüzü bir bina olarak inşa edilmiştir. İnsana en güzel şeklin verildiği hatırlatılarak dinlerini yalnızca Allah'a has kılarak O'na kulluk etmeye çağrılır.

Allah'ın evrendeki ayetleri ve yaratıklarına sunduğu lütufları, özellikle de hayvanlar üzerindeki nimetleri sergilenir. Yeryüzünün çeşitli yerlerinde Peygamberlerini yalanlayan, dünyevi bilgileriyle gururlanıp hakka karşı batılla mücadele eden geçmiş kavimlerin sonundan ders çıkarmayan kâfirler kınanır. O kavimler, Allah'ın azabı üzerlerine indiğinde imân etmişler, fakat azabı gördükten sonraki imânları kendilerine fayda vermemiştir. Böylece Allah'ın geçmişten geleceğe değişmeyen yasası (sünnetullah) uyarınca alay ettikleri azap onları kuşatmış ve helak olmuşlardır. Sûre, bu etkileyici sahne ile ana amaçlarını ve mesajını tamamlar.

1.2. Mümin Sûresinin Önceki ve Sonraki Sûrelerle Münasebeti

Münasebet Kavramı sözlükte "yakınlık, benzerlik ve uygunluk" anlamına gelir. Terim olarak ise iki şey arasında herhangi bir açıdan kurulan bağı ifade eder.

Kur'ân açısından ise herhangi bir sûrenin kendinden önceki ve sonraki sûrelerle olan bağıdır. Ayet bağlamında ise her bir ayetin kendinden önceki ve sonraki ayetlerle olan ilişki yönünü ifade eder.¹²

1.2.1. Kendinden Önceki (Zümer) Sûre ile Münasebeti

Bir önceki sûre olan Zümer sûresi Allah'ın vaadinde ve tehdidinde sadık olduğu, her iki grubu kendileri için hazırlanan ebedî kalacakları yurtlara yerleştirerek yetkinliğini ispat etmesiyle bitmişti. Nitekim Zümer Sûresi şu şekilde son bulmuştur:

"Herkese yaptığı amelin karşılığı tam olarak verilir. O, onların ne yaptıklarını en iyi bilendir. İnkâr edenler bölük bölük cehenneme sevk edilir... Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük cennete sevk edilir... 'Bize verdiği vaadinde sadık kalan Allah'a hamdolsun' derler... Melekleri de Arş'ın etrafını kuşatmış olarak Rablerini hamd ile tesbih ederken görürsün. Aralarında adaletle hükümohunmuş ve 'Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun' denilmiştir." (Zümer 39/70-75).

Bu sonla birlikte; bu gerçekleri içeren Kitab'ın Allah katından indirildiği, O'nun mutlak izzet ve kuşatıcı ilim sahibi olduğu, tüm kemal sıfatları bünyesinde topladığı sabit olmuştur. Nitekim Mümin sûresi de *"Bu Kitab'ın indirilmesi..."* (Mümin 40/2) buyruğuyla başlar. Yani, insanların ihtiyaç duyduğu tüm sınırları, hükümleri, marifetleri ve ikramları içeren bu Kitap; katı ve yetersiz anlayışlara yaklaşmak, derin anlam dünyasında seyreden akılları eğitmek amacıyla parça parça indirilmiştir. *"Allah katındandır"* (Mümin 40/2) ifadesi ise O'nun tüm kemal sıfatlarına sahip olduğunu gösterir. Burada vaat ve tehditteki sadakati vurgulamak söz konusu olduğundan, Allah'ın tüm sıfatları arasından özellikle izzet ve ilim sıfatlarına dikkat çekilmiş ve *"Azîz ve Alîm olan..."* (Mümin 40/2) denilmiştir.¹³

Yüce Allah, Zümer Sûresine ihlas konusuyla başlayıp buna sevk eden sebebin Kitap olduğunu belirtmiş; ardından Sâd Sûresinde nitelikleri anlatılan kimseleri anarak devam etmiştir. Daha sonra müşrikleri, *"Allah birbiriyle çekişen birden fazla ortağa bağlı olan bir adam ile sadece bir kişiye bağlı olan bir adamı misal verdi..."* (Zümer 39/29) ayetiyle kınamıştır. Buradaki ortakların "çekişmeli" olarak nitelenmesi, onların

¹² Mustafa Müslim, *Mebâhis fî tefsîri'l-mevdu'î* (Şam: Dâru'l-Kalem, 2005), 57.

¹³ İbrâhim b. Ömer b. Hasan el-Bikâî, *Nazmü'd-dürar fî tenâsübî'l-âyâtî ve's-suvar*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.), 3/17. Ayrıca bkz. Ülgen, Emrullah, *Kur'ân'da Nazım Mucizesi (Nazmu'l-Kur'ân)* (Bursa: DTA Yayıncılık, 2025).

tutarsızlığını göstermek içindir. Müşriklerin, *"Biz bunlara sadece bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz"* (Zümer 39/3) şeklindeki çirkin mazeretleri reddedilmiştir. Ardından Allah Teâlâ, hiçbir çaresizin O'nun kudretinden kaçamayacağını bildirmek üzere, *"Allah kuluna kâfi değil midir? ... Allah mutlak güç sahibi ve intikam alıcı değil midir?"* (Zümer 39/36-37) buyurmuştur.

Devamında, tapındıkları sahte ilahların fayda da zarar da veremeyeceği belirtilerek, *"De ki: Allah bana bir zarar vermek istese, O'ndan başka taptıklarınız bu zararı giderebilir mi? Yahut bana bir rahmet dilese, O'nun rahmetini tutabilirler mi?"* (Zümer 39/38) denilmiştir. Bunun ardından O'nun izzetinin delillerine geçilerek, *"De ki: Şefaât tamamıyla Allah'a aittir"* (Zümer 39/44) ve *"De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve açığı bilen Allah'ım! Kullarının ihtilaf ettiği konularda sen hüküm vereceksin"* buyrulmuş; cahillikleri sebebiyle *"Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?"* (Zümer 39/64) ifadesiyle azarlanmışlardır.

Sonrasında, *"Onlar Allah'ı hakkıyla takdir edemediler. Oysa kıyamet günü yeryüzü tamamen O'nun avucundadır, gökler de O'nun sağ eliyle dürülmüştür"* (Zümer 39/67) ayeti yer almış; ardından sura üflenmesi, çarpılıp düşme, diriliş, hesap ve iki grubun varacağı son anlatılmıştır.

İşte izzet ve kahhar olma sıfatlarının tüm bu tezahürleri sıralandıktan hemen sonra, Mümin sûresinin başında *"Hâ-Mîm. Bu Kitab'ın indirilmesi Azîz ve Alîm olan Allah katındandır"* (Mümin 40/1-2) buyrulmuştur. Allah Teâlâ bu iki yüce ismini zikrederek, bu sıfatların yalnızca Kendisine ait olduğuna dikkat çekmiştir. O, kulların idrak edemediği hikmetler gereğince kesin cezayı ahirete erteleyen, dünyayı bir imtihan yurdu kılan, buna rağmen her iki âlemde de tüm mülkün tek hâkimi olan Azîz ve Alîm'dir.

Ardından, Allah'ın vahyine icabet edip yönelenleri rahatlatmak ve rahmetini öne çıkarmak adına *"Günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden"* (Mümin 40/3) buyrulmuştur. Hemen peşinden, müminin korku ve ümit (havf ve recâ) dengesini korumasını sağlamak için *"Cezası şiddetli olan, sonsuz lütuf sahibi"* (Mümin 40/3) ifadelerine yer verilmiştir. *"Cezası şiddetli olan"* ifadesi; *"Günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden"* ve *"Sonsuz lütuf sahibi olan"* ifadelerinin arasına yerleştirilerek denge kurulmuştur.

Bunun ardından gelen *"Kâfirlerin şehirlerde gezip dolaşması seni aldatmasın"* (Mümin 40/4) ayeti ise adeta şu anlamı taşımaktadır: "Sonuç senin ve sana uyanların

olacağına göre, onların beldelerde güç gösterisiyle gezinmelerine aldırış etme." Nitekim devamında, onların bu halinin geçmiş kavimlerin durumuyla aynı olduğu, ayetler hakkındaki tartışmalarının geçmiştekilerin tartışmalarına benzediği ve azap sözünün üzerlerine hak olduğu açıklanmıştır.¹⁴

1.2.2. Kendinden Sonraki (Fussilet) Sûresi ile Münasebeti

Mümin sûresinin sonunda; kâfirlerin Allah'ın ayetleri hakkında batıl yollarla tartıştıkları, dünya hayatının yüzeysel bilgisiyle gururlandıkları, ancak ilahi azabı gördüklerinde bu bilgidен sıyrılıp Peygamberlerin getirdiği hakikate dönmek istedikleri, fakat bu son pişmanlığın kabul edilmediği anlatılmıştır. Buradan hareketle; zor anlarda ve azap geldiğinde fayda vermeyen her bilginin gerçek bir ilim olmadığı, hatta öyle bir bilginin yokluğunun daha hayırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Ümmetinin azap gelene kadar küfürde ısrar etmesi ve helak olması ihtimali, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ağır gelmekteydi. Bu durum onun uyarıcılık vasfını öne çıkarıyordu. İşte bu endişeleri gidermek üzere sonraki sûre (Fussilet), Kur'ân'ın ilim sahibi ve kendini koruma gücü olan kimseler için bir rahmet olduğunu açıklayarak başlar. Rahmet sıfatının genel ve özel formlarıyla tekrarlanması, bu ümmetin çoğunluğunun rahmete mazhar olacağına işaretler. Kitap öyle detaylı açıklanmıştır ki hiçbir batıl tartışmacının veya hilekârın çabası ona zarar veremez. O, mahlukatın benzerini getirmekten aciz kalmasıyla başka mucize arayışlarına ihtiyaç bırakmamaktadır.

Nitekim sonraki sûre olan Fussilet sûresi şu müjdeyle başlar: *"Bu Kitap, Rahmân ve Rahîm olan Allah tarafından indirilmiştir"* (Fussilet 41/1-2). Buradaki "Rahmân", Kitaplar indirip peygamberler göndererek hem kâfire hem mümine genel rahmetini sunan; "Rahîm" ise özel rahmetini, Kendisini razı edecek amellere muvaffak kılarak sadece müminlere tahsis eden demektir.¹⁵

1.3. Sûrenin Genel Mesajları

Mümin sûresi, kalplerde inanç ve akide binasını inşa etmeyi; tevhit, diriliş ve nübüvvet esaslarını kökleştirmeyi hedefleyen Mekkî sûrelerden biridir. Bunun yanında

¹⁴ el-Bikâî, *Nazmü'd-dürrar fî tenâsübî'l-âyâtî ve ş-suvar*, 6/17.

¹⁵ el-Bikâî, *Nazmü'd-dürrar fî tenâsübî'l-âyâtî ve ş-suvar*, 17/135.

sûre, müşriklerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davetine karşı sergiledikleri tutumu ele almakta, Hz. Peygamber'in ve yanındaki müminlerin kalplerini pekiştirmektedir.¹⁶

Sûre ayrıca tarihsel örnekler ve ahiret sahneleri sunarak hak ile batıl arasındaki mücadeleye geçerli olan ilahi yasaları (sünnetullah) öne çıkarmaktadır. Bu yönüyle Mümin sûresi; imânın temel esaslarını belirleyen ve Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadına uygun doğru bir imân tasavvuru oluşturan kapsayıcı bir sûredir.

İlahi bağışlama sıfatıyla başlaması sebebiyle bu sûreye "Gâfir" adı verilmiştir. İçinde Firavun ailesinden olup imânını gizleyen kişinin kıssası yer aldığı için "Mümin Sûresi" olarak da adlandırılır. Bu kıssa, zorbalık karşısında hakta sebat etmeyi açıklaması bakımından derin inançsal ve talimî boyutlar taşımaktadır.¹⁷

1.3.1. Havf-Reca Dengesinin Kurulması

Sûre şu ayetlerle başlar: *"Hâ-Mîm. Bu Kitab'ın indirilmesi Azîz ve Alîm olan Allah katındandır. O, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, cezası şiddetli olan ve sonsuz lütuf sahibi olandır..."* (Mümin 40/1-3).

Bu başlangıç, Kur'ân-ı Kerîm'de imân tasavvurunun üzerine bina edildiği en temel esaslardan biri sayılır. Zira ayetler bir taraftan bağışlama ve rahmet gibi cemal sıfatlarını, diğer taraftan cezanın şiddeti gibi celal sıfatlarını bir arada sunmuştur. Bu durum, müminin kalbinde korku ile ümit (havf ve recâ) arasında hassas bir denge kurmaktadır.

İlim adamları, inanç eğitiminde bu dengenin gözetilmesinin kasıtlı bir tercih olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü mümin sadece ümit duygusuyla eğitilirse Allah'ın azabından emin olma (emn) hatasına düşer; sadece korku duygusuyla eğitilirse Allah'ın rahmetinden ümidini kesme (ye's) tehlikesiyle karşılaşır. Doğru olan, bu iki duygu arasında basiret üzere Allah'a yönelmektir.¹⁸

Edebî ve tarihi tefsirin öncülerinden olan et-Taberî,¹⁹ sûrenin bu ilahi sıfatlarla başlamasının, Allah'ın geniş rahmeti ile şiddetli cezasını bir arada göstermeyi

¹⁶ Vehbe b. Mustafâ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-münîr fi'l-akîdeti ve's-şerî'ati ve'l-menhec* (Şam: Dâru'l-Fikr, t.y.), 3/2258.

¹⁷ Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 1/153.

¹⁸ Nâsır Huvâlde, *Tarâ'iku tadrîsi't-terbiyeti'l-İslâmiyye ve esâlibuhâ ve tatbîkâtuhâ el-ameliyye*, (Kuveyt: Maktebetü'l-Felâh, 2008), 78.

¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî (ö. 310/923); tarihçi, müfessir ve müctehid bir imamdır. Taberistan'ın Âmül şehrinde doğmuş, Bağdat'a yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Kendisine

amaçladığını belirtir; böylece kul, kendisini istikamete ve itaate sevk eden iki hal arasında kalacaktır.²⁰

1.3.2. İmân Esaslarının Belirlenmesi ve Dirilişi İnkârla Mücadele

Sûre, ilk ayetlerinden itibaren müşriklerin en büyük problemlerinden biri olan dirilişi inkâr etme ve Allah'ın ayetleri hakkında batıl yollarla tartışma konusunu ele alır. Kur'ân onların itirazlarını aktarır ve şüphelerini çürütür; inkârlarının bilimsel bir delile değil, tamamen kibir ve nefsi arzulara dayandığını ortaya koyar.

Sûre, kâfirlerin batıl gerekçelerle yürüttükleri tartışmaların yeni olmadığını, tarih boyunca peygamberleri yalanlayan kavimlerin sergilediği tutumun bir devamı olduğunu gösterir. Geçmiş ümmetler peygamberlerini yalanlamış ve sonları helak olmuştur. Bu durum, müminin gönlünde hakta sebat etme bilincini pekiştirir ve batılda ısrar edenlerin çokluğuna aldanmamayı öğretir.

İbn Kesîr, bu sûrenin amaçlarından birinin de peygamberleri yalanlamanın geçmişten beri süregelen bir durum olduğunu ve zaferin eninde sonunda peygamberler ile takipçilerine ait olacağını göstererek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) teselli etmek olduğunu ifade etmiştir.²¹

1.3.3. Hak ile Batıl Mücadelesinde Sünnetullah

Sûrenin belirgin vasıflarından biri de insanlık tarihinde geçerli olan değişmez ilahi yasaları açıklamasıdır. Bu yasaların başlıcaları şunlardır:

Zafer gecikse bile hak, ilkesel olarak yenilgiye uğramaz.

Batıl ne kadar yükselirse yükselsin yok olmaya mahkûmdur.

Güzel akıbet takva sahiplerinin ve müminlerin olacaktır.

Sûre; Nûh, Âd ve Semûd kavimleri gibi geçmiş ümmetlerden örnekler sunarak peygamberleri yalanlamanın, maddi güç ne kadar büyük olursa olsun helake yol açacağını vurgular.

teklif edilen kadılık ve mezalim görevlerini kabul etmemiştir. *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk (Târihu't-Taberî)* ve *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân* en önemli eserlerindendir. Güvenilir tarihçilerin önde gelenlerindendir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ (İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*, c. 6, 423; Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, c. 2, 351.

²⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kahire: Dâru Hecr, t.y.), 21/345.

²¹ Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Riyad: Dâru Tîbe, t.y.), 7/116.

el-Kurtubî, bu kıssaların sûre bağlamında zikredilmesinin amacının Kurayş'a karşı delil getirmek, onları geçmiş ümmetlerin akıbetine uğramaktan sakındırmak ve geçmiş ile günümüz arasındaki bağı değişmez ilahi yasalar üzerinden kurmak olduğunu belirtmiştir.²²

1.3.4. İmânî Terbiyede Bir Model Olarak Âl-i Firavun Mümini

Firavun ailesinden imân eden kişinin kıssası, sûrenin en önemli eksenlerinden biridir. Bu kıssa, inanç eğitiminde somut bir model olarak değerlendirilebilir. Firavun baskısının en yoğun olduğu bir ortamda yaşayan bu zat, Hz. Mûsâ'ya (a.s.) imân etmekten geri durmamıştır. Hz. Mûsâ'nın haksız yere öldürülmek istendiğini gördüğünde, imânını gizleme durumundan açıkça hakkı haykırma konumuna geçmiştir.

Onun konuşmasında öne çıkan temel talimî ve imânî ilkeler şunlardır:

Tehditlere rağmen net bir inanç duruşu sergilemek,

Kavmine karşı akli ve imânî deliller sunmak,

Samimiyet ve ıslah arzusunu korumak,

Anlatımında ahiret bilincini öne çıkarmak,

Allah'a tevekkül edip işini O'na havale etmek.

es-Sa'dî, bu kıssanın mümine hak sözü söylerken cesur ve hikmetli olmayı öğrettiğini; gerçek imânın konforlu zamanlarda değil, fitne ve zorluk anlarında ortaya çıktığını vurgulamıştır.²³

1.3.5. Kıyamet Sahneleri ve İmânî Terbiye Bilinci

Sûre, yalanlayanların cehenneme sürüklendiği, sapkınlıklarını itiraf edip pişmanlık duydukları, müminlerin ise cennet ve ilahi rıza ile ikram gördüğü kıyamet sahnelerine geçiş yapar.

Bu sahneler derin bir talimî boyut taşır:

Ahirete olan imânı pekiştirir,

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, t.y.), 15/289.

²³ Abdürrahmân b. Nâsır es-Sa'dî, *Taysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî tefsîri kelâmi'l-Mennân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.), 731.

İnsanda öz-denetim (otokontrol) mekanizması oluşturur,

Dünya hayatındaki amelleri ahiretteki karşılığıyla bağdaştırır,

Nihai varış noktasını hatırlatarak insanı istikamet üzere bir yaşama teşvik eder.

Geniş kapsamlı tefsiri ve tarih çalışmasıyla tanınan حافظ (hadis hafızı) ve fakih müfessir İbn Kesîr,²⁴ Kur'ân'daki bu sahnelerin diriliş yakînini pekiştirmeyi amaçladığını; çünkü ahirete imânın dünyadaki istikametın temeli olduğunu ifade etmiştir.²⁵

1.3.6. Hz. Peygamber'in ve Müminlerin Teselli Edilmesi

Sûrenin ana hedeflerinden biri de peygamberlerin tecrübelerini sunarak kavminin yalanlamaları karşısında Hz. Peygamber'i (s.a.v.) teselli etmek ve sabrını artırmaktır. İnkârın insanlık tarihinde tekrarlanan bir durum olduğu belirtilerek zaferin mutlaka geleceği vurgulanır. Bu durum imânî terbiyenin önemli bir unsurudur; çünkü mümini sabır ve kararlılıkla hareket etmeye, sonuçları aceleyle beklememeye alıştıırır.

1.3.7. Sûrede Bütüncül İmân İnşası

Mümin sûresi bütüncül bir yaklaşımla incelendiğinde, imânı sadece teorik bir bilgi olarak değil, kapsayıcı bir sistem olarak sunduğu görülür. Sûre; inanç esaslarını (tevhit, Allah'ın isim ve sıfatları) düzeltmekte, diriliş ve ceza yakînini pekiştirmekte, imânın pratik modellerini (Mümin-i Âl-i Firavun) sunmakta ve tarihteki ilahi yasaları açıklamaktadır. Bütün bunlar kalpte Allah'a karşı korku ve ümit duygularını dengeli bir şekilde inşa etmek içindir. Böylece sûre; bilgi, davranış, örneklik ve nihai hedefi bir araya getiren bütüncül bir Kur'ânî terbiye modeli olarak öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak Mümin sûresi, imânın kalplerde kökleştirilmesinde bütüncül bir yapı sunar. Allah Teâlâ'nın rahmet ve azabını bir arada toplayan sıfatlarıyla başlar; ardından müşriklerin inanç sapmalarını ele alır, ümmetlerde geçerli olan ilahi yasaları

²⁴ Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer İbn Kesîr ed-Dımeşkî (ö. 774/1373); hafız, tarihçi ve Şâfiî fakihidir. Busra yakınlarındaki bir köyde doğmuş, ilim tahsili için seyahat etmiş ve Şam'da vefat etmiştir. *el-Bidâye ve'n-nihâye* ve *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* en bilinen eserlerindendir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Dürarü'l-kâmine fi'l-yâni'l-mi'eti's-sâmina*, c. 1, 373; Muhammed b. Ali el-Şevkânî, *el-Badrü's-sâli' bi-mahâsini min ba'di'l-karni's-sâbi'*, 1/153.

²⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/118.

gösterir, Firavun ailesindeki mümin örneğiyle pratik bir model sunar ve son olarak ceza gününe olan yakîni pekiştirmek için ahiret sahneleriyle tamamlanır.²⁶

1.4. Sûrenin Araştırma Konusuyla Münasebeti

Mümin sûresi özü itibarıyla inancın inşası, pekiştirilmesi ve inkâr ile kibir karşısında savunulması meselelerini işleyen Mekkî sûrelerden biridir. Bu niteliğiyle sûre, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat metodolojisine uygun biçimde insan ruhunda imân tasavvurunun şekillenmesi için bütüncül bir Kur'ânî çerçeve sunmaktadır. Sûrenin araştırma konusuyla olan münasebeti başlıca şu temel hususlarda öne çıkmaktadır:

Sûre, Allah Teâlâ'ya imân ve tevhit konusuna odaklanmakta; yaratma ve sevk-i idaredeki ilahi kudret delillerini sergilemektedir. Bu durum, insan ruhunda Allah'ı tanımaya (marifetullah) dayalı bir inanç eğitimi kökleştirmektedir ki bu da talimî ve imânî inşanın ilk temelini oluşturur.²⁷

Sûre, hak ile batıl arasındaki mücadeleden ve imânî duruşlardan örnekler sunmaktadır. Bunların en belirginini, inancı üzere sebat etme, kavmine nasihatte bulunma ve zorbalık karşısında hakkı haykırma konusunda eşsiz bir model teşkil eden Mümin-i Âl-i Firavun kıssasıdır. Bu model, pratik örneklige dayalı imânî terbiyenin en önemli uygulama alanlarından birini temsil eder.²⁸

Sûre, tebliğ sürecinde ve müminler ile yalanlayanlar arasındaki mücadelede geçerli olan ilahi yasaları (sünnetullah) ele almakta; kibrin ve batıl gerekçelerle tartışmanın encamını açıklamaktadır. Bu da muhatapta Allah'ın vaadine ve zaferine olan yakîn duygusunu pekiştirir ki bu husus, imânî terbiyenin gaybî ve davranışsal boyutunun en önemli bileşenlerindendir.²⁹

Sûre, kıyamet sahnelerini, o günün dehşetini ve yalanlayanların varacağı sonu sergileyerek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve müminleri sebatlı kılmayı amaçlamaktadır. Bu durum, insanda imânî öz-denetimi ve ahiret bilincini derinleştirmektedir ki bu da istikamet üzere bir imânî davranış inşasında merkezi bir boyuttur.

²⁶ Seyyid Kutub İbrâhim Hüseyin eş-Şâribî, *fî Zılâli'l-Kur'ân* (Beyrut-Kahire: Dârü's-Şurûk, 1412), 5/3065.

²⁷ Âlâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fî ma'âni't-tenzîl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 4/68.

²⁸ Muhammed el-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 24/224.

²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 24/225.

Sûre içerisindeki ayetlerin araştırma konusuyla münasebetine gelince; ayetler bütüncül bir inanç ve eğitim sisteminin inşasında kademeli bir seyir izler. Temel inanç esaslarının belirlenmesiyle başlayan süreç, insan tipolojilerinden somut imânî örneklerin sunulmasıyla (Âl-i Firavun mümini gibi) devam eder ve müminler ile kâfirlerin varacağı sonun açıklanmasıyla tamamlanır. Bu nitelik, sûrenin titiz bir tümevarım yöntemiyle inanç eğitimi esaslarını çıkarmak için zengin bir kaynak olmasını sağlamaktadır.

1.5. Mekkî Sûrenin Özellikleri ve Tanımı

Mekkî sûrelerin genel niteliklerini, edebi üslubunu ve temel vurgularını ana hatlarıyla ortaya koymak, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzul sürecindeki ilk aşamayı bütüncül bir perspektifle kavramayı sağlamaktadır. Ancak bu genel özelliklerin doğru bir zemine oturtulabilmesi ve metin analizlerinde metodolojik hataların önüne geçilebilmesi için, öncelikle "Mekkî" kavramının usul âlimlerince nasıl tanımlandığının ve sınırlarının hangi kriterlere göre çizildiğinin netleştirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, sûre bazındaki değerlendirmelere geçmeden önce kavramın teorik altyapısı ve tanımı ele alınacaktır.

1.5.1. Mekkî Kur'ân Tanımı ve Kavramsal Çerçevesi

Kur'ân ilimlerinde "Mekkî" terimi; Mekke'de veya Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicretten önce bulunduğu Mina, Arafat ve Taif gibi diğer mekânlarda inmiş olmasına bakılmaksızın, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden önce indirilen ayet ve sûreler için kullanılır. Kur'ân ilimleri âlimlerinin çoğunluğu (cumhur) tarafından kabul gören bu meşhur tanıma göre, Mekkî ve Medenî ayrımında temel ölçüt mekân değil, zaman ilkesidir.

Bazı âlimler ise muhatap alınan kitleyi esas alarak Mekkî'yi "Mekke halkına hitap eden", Medenî'yi ise "Medine halkına hitap eden" şeklinde tanımlamışlardır. Ancak bu yaklaşım, zaman ölçütüne kıyasla daha az isabetlidir; zira Mekkî sûrelerde Medine halkına hitap eden ayetler bulunduğu gibi bunun aksi de mevcuttur.³⁰ Nitekim alanındaki yetkinliğiyle tanınan ez-Zerkeşî³¹ bu hususu şöyle ifade eder:

³⁰ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhîlül-'l-'irfân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.), 1/193.

³¹ Ebû Abdillâh Badrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zarkaşî (ö. 794/1392); Şâfiî fakih ve usûlcüsüdür. Türk asıllı olup Kahire'de doğmuş ve orada vefat etmiştir. *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-*

"Mekkî ile Medenî arasındaki farkta esas alınan güvenilir ölçüt zaman ilkesidir. Hicretten önce inen her şey Mekkî, hicretten sonra inen her şey ise Medenî'dir."³²

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, araştırmacı âlimlerin çoğunluğuna göre en isabetli terimsel çerçeve zaman ölçütüne dayanan tanımdır. Mekkî ve Medenî ayrımını bilmenin önemi; Kur'ân-ı Kerîm'in talimî ve hukuki bağlamını kavramada anahtar rol oynamasından kaynaklanır. Nitekim tebliğ sürecinin her bir aşamasının, Kur'ânî söylemin niteliğine yansıyan kendine özgü nitelikleri ve amaçları bulunmaktadır.

1.5.2. Mekkî Sûrelerin Genel Özellikleri

Mekkî sûreler, Kur'ân'ın indiği dönemin şartlarından doğan bir dizi içeriksel ve üslupsal özelliğe sahiptir. Bu dönem, es-Süyûtî'nin³³ *el-İtkân*³⁴ adlı eserinde belirttiği üzere; detaylı hukuki hükümlerin inşasından önce, inanç esaslarının temelini atma ve imânı gönüllere yerleştirme evresidir.

İnanç Esaslarını ve Tevhidi Yerleştirmeye Verilen Önem:

Mekkî Kur'ân'ın en belirgin özelliği; başta Allah Teâlâ'nın rubûbiyet, ulûhiyet, isim ve sıfatlarda tevhidi olmak üzere, diriliş, haşr, hesap ile nübüvvet ve risaletin doğruluğunu ispata dayanan imân esaslarına odaklanmasıdır. Mekkî sûreler, Araplardaki şirk, putperestlik ve dirilişi inkâr gibi inanç sapmalarını tedavi etmek üzere inmiş; böylece Mekkî söylem doğru bir inanç tasavvurunu yeniden inşa etmeye yönelmiştir.³⁵

Ahiret Gününe ve Kıyamet Sahnelerine Sıkça Yer Verilmesi:

Mekkî sûrelerde kıyamet sahneleri, cennet ve cehennem tasvirleri, haşrın dehşeti, yalanlayanların cezası ve müminlerin mükafatı sıkça işlenir. Bu yoğunlaşmanın açık bir talimî işlevi vardır: İnsanda Allah'ın gözetimini (murakabe) ve hesap korkusunu esas alan içsel bir vicdani denetim oluşturmak. Tefsir âlimleri bu

fikh ve *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* en önemli eserlerindendir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Dürarü'l-kâmine fî a'yânî'l-mi'eti's-sâmina*, c. 3, 397; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, c. 6, 335.

³² Badrüddîn ez-Zarkâşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.), 1/187.

³³ Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505); müfessir, muhaddis, tarihçi ve dil âlimidir. Yaklaşık 600 eser kaleme almıştır. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* ve *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* en bilinen eserlerindendir. Bkz. Necmüddîn el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire bi-a'yânî'l-mi'eti'l-âşire*, c. 1, 226; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, c. 8, 51.

³⁴ Celâleddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.), 1/36.

³⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/90.

vurgunun inanç eğitimi evresiyle doğrudan bağlantılı olduğunu; nitekim detaylı hukuk kurallarından önce davranışların temel muharrikinin ahiret bilinci olduğunu ifade etmişlerdir.³⁶

Tergîb ve Terhîbe Dayanan Etkileyici Üslup

Mekkî sûreler; Allah'ın nimetlerini hatırlatma (tergîb) ve Allah'ın azabından korkutma (terhîb) esaslarına dayanan, darbimeseller ve geçmiş kıssalarla desteklenen güçlü bir belagat üslubuna sahiptir. Bu üslup, kalbe nüfuz etmeyi ve fitratı uyandırmayı amaçlar. Zira Mekkî dönem, detaylı hukuki düzenlemelerden önce inançsal ve vicdani yapıyı inşa etme safhasıdır.³⁷

Ayetlerin Kısıllığı ve Uyumun Gücü

Mekkî sûrelerin biçimsel özelliklerinden biri de ayetlerin genellikle kısa, tempolu ve etkileyici bir ritme sahip olmasıdır. Bu durum, hızlı bir vicdani uyanışa ihtiyaç duyan ve yeni bir davetle karşılaşan kitleye hitap etme amacına oldukça uygundur. Âlimler, Mekkî sûrelerdeki bu ses ritminin, güçlü psikolojik ve duygusal etkisi sayesinde zihindeki inanç esaslarını pekiştirmeye katkı sağladığını belirtmişlerdir.³⁸

Müşriklerle Tartışmanın ve Şüphelerini Reddetmenin Yoğunluğu

Mekkî sûreler; müşriklerle yapılan diyalog ve tartışmaları, onların tevhit, diriliş ve nübüvvet konusundaki şüphelerini çürütmeyi içerir. Bu tartışmalar imânî terbiyenin bir parçasıdır; zira müminde güçlü delil getirme ve yakîn yeteneğini geliştirirken, cahiliye anlayışının tutarsızlığını da gözler önüne serer.

Eğitimde Kur'ân Kıssalarından Yararlanılması

Mekkî sûrelerdeki Kur'ân kıssaları merkezi bir eğitim aracıdır. Peygamberlerin kavimleriyle olan mücadeleleri, imân ile küfür arasındaki çatışma ve yalanlayanların acı sonu bu kıssalarla sergilenir. Metin bağlamında kıssaların sunumu tarihsel bir bilgi

³⁶ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1996), 1/143.

³⁷ Abdurrahman b. Nasir es-Sadî, *Teysiru'l-Kerimi'r-Rahman fi Tefsiri kelami'l-Mennan*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, t.y.), 733.

³⁸ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, 1/195.

aktarımı değil; örnek alma ve ders çıkarma yoluyla imânı inşa eden talimî bir yöntemdir.³⁹

1.6. Mekkî Söylemin İnanç Eğitime Etkisi

Mekkî söylem, Kur'ân ilimleri araştırmalarında incelenen üslup özelliklerinin yanı sıra, ayetlerinde bütüncül bir Kur'ânî terbiye metodolojisinin izlerini taşır. Dışsal davranışların düzenlenmesinden önce mümin insanın iç dünyasını inşa etmek amacıyla ilk kuruluş döneminde şekillenen bu metodoloji, birbirini tamamlayan bir dizi talimî ilke aracılığıyla inançlı kişiliğin oluşumuna yansımıştır.⁴⁰

1.6.1. İmânî Terbiyede Mekkî Hitabın Özellikleri

Mekkî dönemin genel ruhu ve toplumsal şartları göz önüne alındığında, muhatapların zihnî ve kalbî dönüşümünü hedefleyen hitap tarzının belirleyici dinamikleri net bir şekilde göze çarpar. İncanın henüz temellendiği bu ilk evrede kullanılan üslup, soyut bir kural kümesi sunmaktan ziyade bireyin iç dünyasına temas etmeyi amaçlar. Dolayısıyla Mekkî hitabın karakteristik özelliklerini ve bu söylemin temelindeki pedagojik yaklaşımı doğru kavrayabilmek, her şeyden önce bu hitabın bireyin kalbinde ve şahsiyetinde gerçekleştirdiği derin dönüşümü anlamaktan geçer. bu hitabın temel özelliklerini şu başlıklarda özetlemek mümkündür:

İmânın İçten İnşası

Mekkî söylem, detaylı hukuki düzenlemelere ve davranış kurallarına geçmeden önce imânı kalbin derinliklerinde kökleştirmeyi hedefler. Burada imân, sadece dışsal bir yükümlülük değil, köklü bir bilinç hali olarak sunulur.⁴¹ Buradan hareketle, çağdaş eğitim araştırmalarında vicdanı içten şekillendirerek onu davranışların temel kaynağı ve yönlendiricisi kılan "İçsel Değerler Eğitimi" kavramı ortaya çıkmaktadır.

İç Denetimin (Öz-Denetim) Pekiştirilmesi

Mekkî söylem, insanın iç dünyasında canlı bir öz-denetim bilincinin oluşmasına katkı sağlar. Bu bilinç; Allah'ın isim ve sıfatlarını idrak etmekten, ahiret gününe imândan ve ceza ile mükafatın kesinliğine olan inançtan beslenir. Allah'ın ilminin,

³⁹ Aliye el-Azm, *Nazariyyetu'l-umran fi'l-Kur'ân* (Amman: Dâru'l-Furkan li'n-Nesr ve't-Tevzi, 2025), 306.

⁴⁰ Menna el-Kattan, *Mebahis fi ulûmi'l-Kur'ân*, (Kahire: Maktebetu Vehbe, t.y.), 53–60.

⁴¹ İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-tenvir*, 1/45.

kudretinin ve insanın ahiretteki varış noktasının sürekli hatırlatılması; dışsal bir denetime ihtiyaç duymadan davranışları disipline eden daimi bir içsel yönelim oluşturur.

İmtihan Süreçlerinde Sabır ve Sebatın Güçlendirilmesi

Mekk sreler (Mümin sresi dhil); müminleri eziyetlere karşı sabretmeye, ilkelerde kararlı olmaya ve sonuçları aceleyle beklememeye alıştırır. Bu durum, davetin ilk oluşum safhasının temel niteliğidir.⁴² Nitekim Mekk söylem, anlık tepkilere değil; kademeli geliştirmeye ve derin bir eğitime dayanan uzun vadeli bir inşa sürecinde gelmiştir.

İnanç Yakninin Oluşturulması

Mekk söylem, yakn duygusunu inşa ederken akli delil, kevn tanıklık ve tarihsel ibret gibi farklı söylem yollarından yararlanır; böylece imn hem akılda hem de kalpte kökleştirir.⁴³ Böylelikle imn, bütüncül bir akli ve ruhi idrake dayandığı için şüpheler karşısında sarsılmaz bir kararlılık kazanır. Nitekim Seyyid Kutub, Mekk Kur’n söyleminin "fitratın derinliklerini işlediğini ve hem kalbe hem de akla nüfuz etmek için insani duyarlılık odaklarına hitap ettiğini" ifade etmiştir.⁴⁴

Allah ve Ahiret ile Bağın Kurulması

Mekk söylem; Allah’ın ve sıfatlarının kasten tekrar edilmesi ve kıyamet sahnelerinin canlandırılması aracılığıyla insan ile Rabbi, insan ile ahiret yurdu arasında kesintisiz bir bağ kurar. Bu ruhi bağ, insanın Allah ile sürekli bir beraberlik bilinci içinde yaşamasını sağlayan imn bir idrakin sonucudur.

1.6.2. Mekk Söylemin zellikleri Işığında Mümin Sresi

Mümin sresi Mekk söylemin nitelikleri ışığında incelendiğinde, bu söylemin bütüncül bir Kur’n modelini sunduğu ve talim niteliklerini açıkça yansıttığı görülür. Srenin bu açıdan ne çıkan başlıca yönleri şunlardır:

Srenin başında Allah’ın rahmet ve azabını bir arada toplayan isim ve sıfatlarına yer verilerek korku ile mit (havf ve rec) arasında bir denge kurulması,

⁴² ez-Zrkn, *Menahilu’l-irfn fi ulmi’l-Kur’n*, 1/190.

⁴³ Bedreddin ez-Zerkeş, *el-Burhn fi ulmi’l-Kur’n*, (Beyrut: Dru’l-Marife, t.y.), 1/210.

⁴⁴ Seyyid Kutub, *Fi Zilli’l-Kur’n*, (Beyrut - Kahire: Dru’s-Suruk, 17. Baskı, 1412), 6/3216.

İnanç inşasının temeli olan tevhit ve dirilişin ispatı konularına odaklanması,

Geçmiş ümmetlerin kıssalarının sunularak insanlık tarihindeki ilahi yasaların vurgulanması,

Zorbalık karşısında pratik bir imânî duruş örneği olarak Mümin-i Âl-i Firavun kıssasının öne çıkarılması,

Mümin insanda ahiret bilincini derinleştirmek amacıyla kıyamet ve ceza/mükafat sahnelerine sıkça yer verilmesi.

Böylelikle Mümin sûresi; inançsal temelleri atmayı, duygusal eğitimi ve imânî örneklik oluşturmayı bir arada sunan Mekkî söylem modeli olarak öne çıkmakta ve Kur'ân-ı Kerîm'deki inanç eğitimi esaslarını ortaya çıkarmak için son derece zengin bir kaynak teşkil etmektedir.⁴⁵

⁴⁵ Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, 5/3065.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜMİN SÛRESİNDE YER ALAN İMÂNÎ TERBİYE YÖNTEMLERİ

Mümin sûresinde sergilenen talimî ve imânî yöntemlerin metinsel ve pedagojik analizine geçmeden önce, bu yöntemlerin üzerine inşa edildiği teorik zeminin netleştirilmesi gerekmektedir. Nitekim sûrenin muhataplarına kazandırmayı hedeflediği değerler ve yönlendirdiği davranış modelleri, ancak inanç eğitimi olgusunun kavramsal sınırları çizildiğinde doğru bir şekilde anlamlandırılabilir. Bu doğrultuda, sûredeki pedagojik unsurların incelenmesine öncelikle imânî terbiyenin kavramsal çerçevesi ve teorik altyapısı ortaya konularak başlanacaktır.

2.1. İmânî Terbiyenin Kavramsal Çerçevesi

İmânî terbiyenin teorik çerçevesini bütüncül bir yaklaşımla çizebilmek, öncelikle bu bileşimi oluşturan temel kavramların müstakil olarak analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır. İnanç kavramının dini, ruhi ve ameli boyutlarına geçmeden önce, terbiye ve öğretim süreçlerinin özünü oluşturan "eğitim" kavramının anlamsal kökenini ve kapsama alanını netleştirmek gerekmektedir. Bu nedenle kavramsal çerçevenin ilk adımını, eğitgeneric anlamı ve pedagojik karşılığı oluşturmaktadır.

2.2. Terbiye Kavramı

Sözlükte terbiye: Arapçada "terbiye" kelimesi köken itibarıyla büyüme, gelişme, gözetme ve ıslah etme anlamlarına gelen üç temel köke dayanmaktadır:

Rabâ-verbû: Büyüdü, arttı ve gelişti anlamındadır. *Rabiye-verbâ*: Yetişt, büyüdü ve gelişti anlamındadır. *Rabbe-yerubbu*: Bir şeyi ıslah etti, onun sorumluluğunu üstlendi, yönetti ve gözetip korudu anlamındadır.

İbn Manzûr⁴⁶ *Lisânü'l-Arab* adlı eserinde bu anlamlara işaret ederek "Rabb" kelimesinin malik, efendi, ıslah eden ve eğiten (mürebbî) anlamlarına geldiğini belirtmiştir.⁴⁷ Bu durum; eğitim kavramı ile gözetme, ıslah etme ve aşamalı bir biçimde geliştirip büyütme anlamları arasındaki köklü bağı açıkça göstermektedir.

⁴⁶ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l-Fazl Cemâleddîn İbn Manzûr (ö. 711/1311); dil âlimi ve *Lisânü'l-Arab* adlı eserin müellifidir. Mısır'da doğmuş, Trablus'ta kadılık yapmış ve Kahire'de vefat etmiştir. Bkz. İbn Şâkir el-Kutubî, *Fevâtü'l-vefeyât*, 2/265; Celâleddîn es-Süyûtî, *Bugyetü'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyine ve'n-nuhât*, 106.

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.), 1/399.

Terim Olarak Eğitim: Eğitimin tanımı, araştırmacıların düşünsel ve pedagojik yaklaşımlarına göre farklılık göstermektedir:

John Dewey eğitimi; bireyin sonraki deneyimlerini yönlendirme kapasitesini artıran, deneyimin sürekli yeniden inşası süreci olarak tanımlar.

Abdurrahman en-Nahlavî ise *Usûlü't-terbiyeti'l-İslâmiyye* adlı eserinde eğitimi; insanı imânî, zihni, ahlaki ve bedeni yönleriyle, Allah'a kulluğu gerçekleştirmeyi ve yeryüzünü imar etmeyi hedefleyen ilahi yöntem uyarınca bütüncül bir biçimde inşa etme süreci olarak görür.

Bu yaklaşımlardan hareketle eğitim kapsayıcı bir biçimde şöyle tanımlanabilir:

Eğitim; insanı imânî, zihni, ruhi ve bedeni açılardan geliştirmek; onu bulunduğu mevcut durumdan olması gereken en ideal seviyeye aşamalı olarak ulaştırmak amacıyla yürütülen planlı ve bilinçli çabaların bütünüdür.⁴⁸

2.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Terbiye Kavramı

Her ne kadar terimsel formuyla "terbiye" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir isim olarak geçmese de, ifade ettiği talimî anlam ve içerik; gözetim, tezkiye, öğretim ve hidayet kavramları aracılığıyla pek çok ayette açıkça yer almıştır.

Kök Açısından: Kur'ân'da terbiye kavramı; rablık, gözetim ve geliştirme anlamlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Örneğin: *"Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur"* (Mümin 40/65) ayetindeki "Rabb" ismi; yarattıklarının işlerini üstlenen, onları çekip çeviren, mülk sahibi, ıslah eden ve eğiten anlamlarını barındırır.⁴⁹

Firavun'un Hz. Mûsâ'ya (a.s.) söylediği *"Biz seni çocukken yanımızda büyütüp eğitmedik mi?"* (Şuarâ 26/18) ayetindeki kullanım, yetiştirme ve bakım anlamını açıkça göstermektedir.⁵⁰

⁴⁸ Abdurrahman en-Nahlavî, *Usûlü't-terbiyeti'l-İslâmiyye ve esâlîbuhâ fî'l-beyti ve'l-medreseti ve'l-müctema'* (Şam: Dâru'l-Fikr, t.y.), 28.

⁴⁹ Süleyman b. İbrâhim b. Abdillâh el-Lâhim, *el-Lübâb fî tefsîri'l-isti'âzeti ve'l-besmeleti ve fâtihati'l-kitâb* (Riyad: Dâru'l-Müslim li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1999), 226.

⁵⁰ Komisyon, *Makâsîdü's-şerî'a nahve itârin li'l-bahsi fî'l-ulûmi'l-ictimâ'iyye ve'l-insâniyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 2011), 157.

"Rabbim! Onlar beni küçükken nasıl eğitip yetiştirdilerse, sen de onlara merhamet eyle" (İsrâ 17/24) ayeti ise eğitimin zamana yayılan bir bakım ve geliştirme süreci olduğunu yansıtan bir duadır.⁵¹

Kur'ân-ı Kerîm Açısından

Kur'ân'da terbiye kavramı başlıca üç temel anlamda tecelli eder:⁵²

1. Tezkiye: Ruhsal ve duygusal boyutu geliştirmektir. Nitekim *"Onlara ayetlerini okur ve onları arındırır (tezkiye eder)"* (Âl-i İmrân 3/164) ayeti buna işaret eder.

2. Öğretim (Ta'lîm): Bilişsel ve zihinsel boyutu geliştirmektir. Nitekim *"Âdem'e bütün isimleri öğretti"* (Bakara 2/31) ve *"Bize öğrettiğinden başka bizim bir bilgimiz yoktur"* (Bakara 2/32) ayetleri bu anlamı taşır.

3. Hidayet: İnsanı dosdoğru yola yönlendirmek ve hayatını doğru bir sistem üzere düzenlemektir. Nitekim *"Bizi dosdoğru yola ilet"* (Fâtihâ 1/6) ve *"O (Kur'ân), en doğru olana iletir"* (İsrâ 17/9) ayetleri buna örnektir.

Böylece İslam düşüncesinde terbiye kavramının; imânı geliştirmeyi, bilgiyi inşa etmeyi, davranışı düzeltmeyi ve insanı dünya ile ahiret iyiliğine yönlendirmeyi bir arada toplayan kapsayıcı bir mahiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.2. İmân Kavramı

Terbiye kavramı sözlük ve terim yönleriyle açıklandıktan sonra, önce imân kavramını, ardından da inanç eğitimi kavramını açıklamak yerinde olacaktır. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat anlayışına göre imânın temel tanımları şunlardır:

1. İmân tanımı, Ehl-i Sünnet âlimleri arasında merkezi bir inanç meselesi kabul edilmiştir. Âlimler genel anlamda imânın; söz, amel ve inançtan (itikat) oluştuğu, itaatle artıp masiyetle eksildiği konusunda görüş birliği içindedirler. Öne çıkan başlıca tanımlar şunlardır:

⁵¹ Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru Tayyibe, t.y.), 3/127.

⁵² Fethi Hasan Melkâvî, *el-Fikrû't-terbeviyyü'l-İslâmiyyü'l-mu'âsir: Mefâhîmuhû ve mesâdiruhû ve hasâ'isuhû ve sübûlû islâhih* (Ürdün: Vekâletü's-Sekâfe, 2020), 294.

İmam eş-Şâfiî'ye Göre İmân:

İmam eş-Şâfiî'den⁵³ şöyle nakledilmiştir: "Sahâbeden, tâbiînden ve onlardan sonra yetiştiğimiz âlimlerden ulaştığımız icma şudur ki: İmân; söz, amel ve niyettir. Bu üçü bir arada bulunmadıkça biri diğerinin yerini tutmaz."⁵⁴

Bu tanım; kalbin tasdikini, dilin ikrarını ve organların amelini bir arada sunmaktadır.

İmam Ahmed b. Hanbel'e Göre İmân:

İmam Ahmed şöyle demiştir: "İmân söz ve ameldir; artar ve eksilir."⁵⁵

Ehl-i Sünnet arasındaki en meşhur tanımlardan biri olan bu ifade; imânın sabit bir durum olmadığını, güçlenip zayıflayabileceğini vurgular. Bu sebeple inanç eğitimi, imândaki dengeyi ve sebatı sağlamak için hayati bir gerekliliktir.

İmam el-Buhârî'ye Göre İmân:

İmam el-Buhârî *es-Sahîh* adlı eserinde şöyle bir başlık açmıştır: "Bâb: İmân söz ve ameldir; artar ve eksilir."⁵⁶

Bu başlıktan hareketle Selef âlimlerine göre imânın hem sözü hem ameli kapsadığı, artmaya ve eksilmeye elverişli olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî'ye Göre İmân:

İbn Ebi'l-İzz *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* adlı eserinde şöyle der:

"Selefe göre imân söz ve ameldir; kalbin ve dilin sözü, kalbin ve organların amelidir."⁵⁷

⁵³ Muhammed b. İdrîs b. el-Abbâs b. Usmân İbn Şâfi' el-Muttalibî eş-Şâfiî (ö. 204/820); Şâfiî mezhebinin kurucusu müctehid imamdır. Gazze'de doğmuş, Mekke, Medine, Bağdat ve Mısır'da ilim tahsil etmiş ve Mısır'da vefat etmiştir. *el-Üm* ve *er-Risâle* en önemli eserlerindendir. Bkz. Şemseddîn ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-huffâz*, c. 1, 329; İbn Hacer el-Askalânî, *Tezhîbü't-Tezhîb*, c. 9, 25.

⁵⁴ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Kahire: Maktebetü'l-Halebî, t.y.), 84.

⁵⁵ Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (Riyad: Mecme'u'l-Melik Fehd, t.y.), 7/144.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîhu'l-müstasnedu min umûri Resûlillâhi sallallâhu aleyhi ve selleme ve sünenihî ve eyyâmih (Sahîhu'l-Buhârî)*, "Kitâbü'l-İmân", Bâbu'l-imâni kavlin ve amelün, (Kahire: el-Matba'atü's-Selefiyye, t.y.), 1/10.

⁵⁷ Sadrüddîn Ali b. Ali b. Ebi'l-İzz el-Hanefî, *Şerhu'l-akîdeti't-Tahâviyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.), 332.

Bu tanım, imânın içsel ve dışsal bileşenlerini detaylı bir biçimde ortaya koymaktadır.

Görüldüğü üzere imân üç temel rükne dayanmaktadır: Kalbin inancı/tasdiki, dilin sözü/ikrarı, organların ameli.

Bununla birlikte imân, kişinin itaat veya isyanına bağlı olarak artma ve eksilme özelliğine sahiptir. İmânın; söz, amel ve inançtan oluşan, itaatle artıp masiyetle eksilen bir olgu olarak tanımlanması; mümin insanın inşasında, davranışlarında, psikolojik ve talimî gelişiminde doğrudan yansımaları bulan köklü bir talimî temel teşkil eder. Bu tanımların inanç eğitimindeki etkisi şu temel talimî ilkelerle açıklanabilir:

İnsanın Talimî İnşasındaki Kapsayıcılık

Kalbin, dilin ve organların imânın tanımına dâhil edilmesi, insanın bütün yönleriyle kapsayıcı bir biçimde eğitilmesini sağlar. Burada imân, zihinsel bilgi ve içsel duygu ile başlar; ardından pratik davranışlara uzanan bir yansıma kazanır. Bu kapsayıcı yaklaşım, Ehl-i Sünnet'teki inanç eğitimini bütüncül bir yapıya kavuşturur; zira inancı düzeltmeye, sözü doğrultmaya ve ameli ıslah etmeye aynı anda önem verir.⁵⁸ Böylelikle imân, soyut bir duygu hali olmaktan çıkıp bütüncül bir hayat sistemine dönüşür.

İmânın İnşasında Bireysel Sorumluluğun Pekiştirilmesi

İmânın artıp eksildiğinin kabul edilmesi, eğitilen bireyin iç dünyasında kendi imânına karşı daimi bir sorumluluk bilinci oluşturur. Buna göre imân, sabit bir durum değil; sürekli bakım ve gayret gerektiren kesintisiz bir inşa projesidir. Buradan hareketle inanç eğitimi; kişinin kendisini sürekli hesaba çekmesinde, itaatle imânı artırma çabasında ve imânı zayıflatan sebeplerden sakınmasında somutlaşır. Bu anlayış, insanı imânî öz-farkındalıkla eğitir; rehavet ve gafletten korur.

Salih Amel İçin Sürekli Bir Motivasyon Oluşturulması:

Amel, imânın hakikatinin bir parçası ve doğrudan dışa vurumudur; ikisi arasında bir kopukluk yoktur. Salih ameller imânla kenetlendiğinde imânı artırmanın bir vasıtası, onun gücünü veya zayıflığını gösteren bir gösterge, aynı zamanda süreklilik ve yenilenme için bir motivasyon kaynağı haline gelir. Bu durum inanç eğitiminde,

⁵⁸ Hûriyye Rizkî, *el-Hitâbü 'l-terbevî beyne 'l-teblîğ ve 'l-tedâvül* (Amman: Merkezü'l-Kitâbi'l-Ekâdîmî, 2018), 211.

durağan veya rutin bir ibadet anlayışı yerine kesintisiz bir ruhi dinamizm anlayışını pekiştirir.

İç ile Dış Arasındaki Dengenin Sağlanması:

Bu tanım, inanç eğitiminde kalbin ıslahı (ihlas, yakîn, huşû) ile organların ıslahı (namaz, oruç, ahlaki davranış) arasında hassas bir denge kurar. Eğitim tek bir yöne odaklanıp diğerini ihmal etmez; aksine insanı bütüncül bir yapı olarak ele alır. Bu da biçimsel dindarlık ile imânî öz arasındaki kopukluğu engeller. Nitekim bu anlayış, dinî davranışlarda oluşabilecek çifte standartlılığı tedavi eden bir talimî modelin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Aşamalı İmânî Gelişim Anlayışının Güçlendirilmesi:

İmânın artıp eksildiğini belirtmek, inanç eğitiminde kademeli gelişim ve sürekli yükseliş düşüncesini kökleştirir. Mükemmellik bir anda talep edilmez; aksine imân adım adım inşa edilir. Bunun doğal bir sonucu olarak insanların imân seviyelerindeki farklılık kabul edilir; kusuru olanlara ümit kapısı açılırken, gayret gösterenler de imânı artırmaya teşvik edilir. Böylece inanç eğitimi, durağanlığa uğramayan kesintisiz bir gelişim sürecine dönüşür.

Öz Denetim ve İmânî Vicdanın İnşası:

İmân, amel ve davranışla doğrudan ilişkili olarak kavrandığında birey, her bir davranışının imânı artırma veya eksiltme yönünde bir etkiye sahip olduğunun bilincine varır. Bu durum, mümine söz ve eylemlerini gözetleme, davranışlarını imân terazisiyle tartma ve günahın kalpteki olumsuz etkisini hissetme imkânı veren canlı bir "imânî vicdan" oluşturur. Bu da içsel imânî terbiyenin en güçlü araçlarından biridir.

Dini Anlamadaki Talimî Sapmaların Düzeltilmesi:

Bu tanım; imânı sadece teorik bilgiye hapsetmek, amelsiz kuru bir duyguya indirgemek veya pratik davranışlardan koparmak gibi pek çok talimî sapmanın düzeltilmesine katkı sağlar. Sonuç olarak bu yaklaşım, dinin bütüncül bir hayat nizamı olduğu yönündeki doğru kavrayışı yeniden inşa eder.

2.2.3. İmânî Terbiyenin Tanımı

Daha önceki başlıklarda eğitim ve imân kavramlarına dair yapılan değerlendirmelerden hareketle inanç eğitimi şöyle tanımlanabilir:

İmânî terbiye; vahyin rehberliğinde insanı bütüncül bir biçimde inşa etmeyi hedefleyen; onun fitratını geliştirmek, kalbini arındırmak, aklını doğrultmak, davranışlarını disipline etmek ve ibadetlerini yönlendirmek sûretiyle Allah Teâlâ'ya ihlasla kulluk etmesini sağlayan, ilahi kaynaklı, bilinçli, kesintisiz ve kademeli bir süreçtir. Bu süreç, insanı ilahi yöntem uyarınca yeryüzündeki halifelik görevini yerine getirmeye hazırlamakta ve kendi beşeri kapasitesi nispetinde ulaşabileceği en üst insani kemale ulaştırmayı amaçlamaktadır.

Müslümanda Eğitsel Bütünlüğün Gerekliliği ve İnanç Eğitiminin Yeri⁵⁹

Allah (c.c.), insanı dört temel boyuttan oluşan bir yapıda yaratmıştır: Akıl, kalp, nefis ve beden.

İnsanın anne karnından dünya hayatına attığı ilk adım, tam olarak olgunlaşmamış bu dört temel yapı üzerine kuruludur. Allah Teâlâ bu yetileri başlangıçta küçük ve sınırlı imkânlarla yaratmış, ancak onların içine gelişme ve büyüme potansiyeli yerleştirmiştir. Nitekim ayet-i Kerîmede şöyle buyrulmaktadır:

"Allah sizi analarınızın karnından hiçbir şey bilmez durumda çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi." (Nahl 16/78).

Bu dört temel boyut; insanın yeryüzündeki varoluş amacını, yani Allah'a (c.c.) kulluğu en doğru şekilde gerçekleştirmesini sağlayacak kesintisiz bir bakıma, beslenmeye ve geliştirmeye ihtiyaç duyar. Söz konusu yapılar üzerinde kalıcı ve olumlu bir etki bırakabilmek için izlenecek yegâne yol ise eğitimidir.

Nitekim İmam el-Beyzâvî'nin belirttiği üzere eğitim (terbiye); bir şeyi adım adım kendi olgunluğuna (kemaline) ulaştırma sürecidir.⁶⁰ Bir başka ifadeyle eğitim, nesne veya birey üzerinde kalıcı bir değişim ve etki meydana getiren temel araçtır.

Bu doğrultuda doğru bir İslami eğitimin en temel amaçlarından biri; insanın bu dört temel boyutunda kalıcı, olumlu etkiler bırakmaktır. Bu etkiler; zihindeki kavram ve tasavvurları kapsayacak gerçek bir dönüşümü, kalpteki imânın ıslahını, nefsin arındırılmasını ve onun samimiyet, ihlas, tevazu ile mahviyet ilkelerine alıştırılmasını sağlar. Ayrıca insanın amelî ve fiziksel hareketlerini disipline ederek Allah (c.c.)

⁵⁹ Mecdî Hilâlî, *Nazarât fî'l-terbiyeti'l-îmâniyye* (Kahire: Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, t.y.), 5.

⁶⁰ Abdurrahman en-Nahlavî, *Usûlü'l-terbiyeti'l-İslâmiyye ve esâlibuhâ fî'l-beyti ve'l-medreseti ve'l-müctema'* (Şam: Dâru'l-Fikr, t.y.), 12.

yolunda gayret göstermeye alıştırır. Bütün bu eksenlerde gerçekleŖecek dönüşümün nihai meyvesi ise mümin ailenin ve nihayetinde mümin toplumun temelini oluşturan salih ve ıslah edici Müslüman bireyin yetişmesidir. Bu tanım, inanç eğitime dair dört merkezi boyutu açıkça öne çıkarmaktadır:

Kaynağı ve gayesi itibarıyla ilahi oluşu,
İnsanı tüm yönleriyle kapsayan bütüncül yapısı,
İnşada birikimsel ve kademeli bir seyir izlemesi,
Kulluk ve halifelik sorumluluğunu gerçekleştirmeye yönelmesi.

2.2.4. İmânî Terbiyenin Özellikleri

İmânî terbiye, sadece birtakım vaazlardan yahut birbirinden kopuk davranış ilkelerinden ibaret olmayıp; kendisini bütüncül bir eğitim nizamı kılan bir dizi niteliğe sahiptir. Bu nitelikler şöyle sıralanabilir:⁶¹

Kaynak, Yöntem ve Gaye Bakımından İlâhi Oluşu:

İmânî terbiye; Kur'ân ve Sünnet vahyinden beslenir, yöntemlerini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rehberliğinden alır ve nihai gaye olarak Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmaya yönelir. Dolayısıyla o, sırf beşeri bir düşünce ürünü olmayıp Hz. Peygamber'in insanı inşa etme metodolojisinin bir devamıdır. Muhammed ed-Duveşş *er-Terbiyetü'n-Nebeviyye* adlı eserinde, nebevi eğitim metodunun vahye dayandığını; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanları soyut beşeri düşüncelerle değil, insan fıtratını göz gözetken ve onun derin ihtiyaçlarına hitap eden ilahi yönlendirmelerle eğittiğini vurgulamıştır.

İnsanın İnşasında Bütüncüllük ve Dengelilik:

İmânî terbiye kapsayıcıdır; tek bir yöne odaklanıp diğerlerini ihmal etmez. Aksine kalbi (imân ve yakîn), akli (anlama ve tefekkür), davranış (ahlak ve muamele) ve bedeni (ibadet ve pratik sorumluluklar) bir bütün olarak inşa eder. Bu bütüncül yaklaşım, insanı inançsal boyut ile davranışsal boyut arasında hiçbir kopukluk yaşanmayan dengeli bir yapıya kavuşturur.

⁶¹ Fethi Ziyâb Sebâtân - Hasan Muhammed Vehdân, *Mefâhîm ve esâlibü tadrîsi't-terbiyeti'l-İslâmiyye*, (Riyad: el-Cenâdirîyye li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2010), 34.

Aşamalandırma ve İnşa Evrelerinin Gözetilmesi:

İmânî terbiyenin en belirgin özelliklerinden biri, insanın psikolojik ve ruhsal gelişimindeki ilahi yasalara (sünnetullah) uygun olarak kademeli bir seyir izlemesidir. Eğitilen bireyden mükemmellik bir anda beklenmez; aksine aşamalı bir birikimle bir evreden diğerine taşınır. Nitekim ed-Duveş, nebevi eğitimin inanç ve hükümleri yerleştirmede aşamalandırma ilkesine dayandığını; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) detaylı hukuki düzenlemelerden önce muhatapların psikolojik ve sosyal durumlarını gözeterik tevhit inancını kökleştirmekle işe başladığını ifade etmiştir.

Kesintisizlik ve Süreklilik:

İmânî terbiye belirli bir zaman dilimiyle sınırlı olmayan, insan hayatı boyunca devam eden bir süreçtir. Doğumla başlayıp ölüme kadar sürer. İmânın özü itibarıyla artan ve eksilen bir niteliğe sahip olması, eğitime duyulan ihtiyacı daima canlı ve sürekli kılar.

İlkelerde Sabite, Vasıtalarda Esneklik:

İmânî terbiye; değişmeyen inanç sabiteleri ile eğitim vasıta ve yöntemlerindeki esnekliği bir arada barındırır. Sabiteler inanç esaslarında somutlaşırken; vasıtalar zamana, mekâna ve talimî şartlara göre farklılık gösterebilir.

Dışsal Davranıştan Önce İçsel İnşaya Öncelik Verilmesi:

İmânî terbiye, davranışların yönlendirici merkezi olması sebebiyle öncelikle kalbin inşasına önem verir. Nitekim dıştaki güzellik ve doğruluk, içsel yapının doğruluğuna bağlıdır. Bu sebeple nebevi eğitimde detaylı ameli sorumluluklardan önce imânın ve yakînin gönüllere yerleştirilmesine öncelik verilmiştir.

2.2.5. İmânî Terbiyenin Amaçları

İmânî terbiye, İslam'daki talimî inşa felsefesini oluşturan bir dizi yüce gayeyi gerçekleştirmeyi hedefler. Bunların başlıcaları şunlardır:

Allah Teâlâ'ya İhlasla Kulluk Etmeyi Gerçekleştirmek:

İmânî terbiyenin en yüksek gayesidir. İnsan, hayatının tüm meselelerinde gizli ve açık her haliyle Allah’a boyun eğen bir bilinçle eğitilir.

Dengeli Bir Mümin İnsan İnşa Etmek:

İmânî terbiye; imân ile davranışı, ibadet ile ameli, bireysel sorumluluk ile toplumsal ödevleri bünyesinde harmanlayan dengeli bir kişilik oluşturmayı amaçlar.

Nefsi Arındırmak ve Temizlemek (Tezkiye):

Riyakârlık, kibir ve haset gibi kalp hastalıklarından kurtulmak; ihlas, tevekkül ve huşû gibi imânî nitelikleri geliştirmek sûretiyle gerçekleşir.

İç Denetimi (İmânî Öz-Denetim) Yerleştirmek:

İmânî terbiye; sürekli bir dış denetime ihtiyaç duymaksızın, insana gizlide ve açıkta Allah’ın gözetiminde olduğunu hissettiren canlı bir vicdan inşa etmeye çalışır.

İnsanı Yeryüzündeki Halifelik Görevine Hazırlamak:

İmânî terbiye insanı, ibadet ile çalışma arasındaki dengeyi kurarak yeryüzünü ilahi yöntem uyarınca imar etmeye salih bir niteliğe kavuşturur.

Psikolojik Güven ve İçsel Huzuru Sağlamak:

İnsanı Allah Teâlâ’ya ve ahiret gününe bağlamak sûretiyle, hayatın dalgalanmaları karşısında ona sarsılmaz bir huzur ve sebat duygusu kazandırılır.

2.2.6. İmânî Terbiyedeki Talim Metodolojisinin Özellikleri

İmânî terbiyedeki talimî metodoloji, kendisini diğer eğitim sistemlerinden ayıran bir dizi yönlemsel niteliğe sahiptir. Bunların öne çıkanları şunlardır:

Temel Kaynak Olarak Vahye Dayanması:

Eğitsel tasavvurların, değerlerin ve davranışların inşasında birincil müracaat kaynağı Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Nebeviyye'dir.

Söz ile Amel Arasındaki Bütünlük:

İslami eğitim metodolojisi, eğitimin bilgi ile gerçekleştiği, bilginin ise somut bir davranışa dönüştüğü ilkesi üzerinde durur.

Pratik Örneklik (Model Olma):

Uygulamalı model (örneklik), imânî terbiyenin en önemli araçlarından biridir. Bu durum, yeryüzünde yürüyen bir Kur'ân olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsında somutlaşmıştır.

Eğitimde Aşamalandırma (Tedrîc):

Eğitsel yöntem; eğitilen bireyi kendi kapasitesi, psikolojik ve imânî hazırbulunuşluğu doğrultusunda bir seviyeden diğerine aşamalı olarak taşımayı esas alır.

Rağbet ve Korkuyu (Tergîb ve Terhîb) Bir Arada Sunmak:

Eğitici yöntem; sırf korkuya yahut sırf ümide dayanmayan, dengeli bir ruhsal yapı oluşturan müfakat ve müeyyide (vaad ve vaîd) dengesini esas alır.

İnsan Fıtratını Gözetmek:

Eğitsel metodoloji; iyiliğe ve kötülüğe elverişli yapısıyla insan fıtratını derinlemesine kavramaktan yola çıkar ve baskı yapmaksızın onu iyiliğe yönlendirmeyi hedefler.

Yukarıda ifade edilen hususlardan da anlaşılacağı üzere **inanç eğitimi**; ilahi vahye dayanan; insanı inanç ile davranış, iç dünya ile dış dünya, birey ile toplum arasında bütüncül ve dengeli bir biçimde inşa etmeyi hedefleyen eksiksiz bir eğitim sistemini temsil etmektedir.

2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de İmânî Terbiyenin Önemi

İmânî terbiyenin Kur'ân-ı Kerîm'deki önemi, insan ve toplum inşasındaki kurucu bir eksen olma niteliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Kur'ân söylemi; akidenin önce kalpte inşa edildiği, ardından bu akidenin davranışlara ve hayata yansıdığı bütüncül bir insan modeli oluşturmayı hedeflemektedir. İlahî mevzuat (teşri), imânî duygu ve vicdandan soyutlanamaz. Bu önem, Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla tekrarlanan, tefsir kaynakları ile İslamî eğitim araştırmaları tarafından da vurgulanan şu temel ilke ve parametreler çerçevesinde ele alınabilir:

2.3.1. Kur'ân Tasavvurunda İmânın İnsan İnşasındaki Temel Niteliği

Kur'ân-ı Kerîm'in insan tasavvuru, imânî kişiliğin teşekkülündeki temel başlangıç noktası olarak kabul eder; yoksa imân, davranışa sonradan eklenen tâbî bir unsur değildir. Allah'a ve ahiret gününe imân; tüm değerlerin, ahlaki ilkelerin ve

şer'î hükümlerin üzerine bina edildiği zemini oluşturur. Kur'ân'da imân kavramına yapılan sık atıflardan hareketle, Kur'ânî söylemin bireyi yönlendirmeden önce insanın zihnî yapısını (bâtınını) inşa etmeyi önceliklediği anlaşılmaktadır. Nitekim tefsir alimleri, bütün peygamberlerin tebliğindeki aslî unsurun Allah'ı birlemek (tevhit) ve O'na kulluk etmek olduğunu; bunun dışındaki hususların ise bu aslı takip eden ve ona dayanan tali unsurlar mahiyetinde bulunduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim İbn Teymiyye de peygamberlerin gönderiliş gayelerini açıklarken bu hususu vurgulamıştır.⁶²

2.3.2. İmânî Terbiyenin Semavî Mesajların Eksenini Oluşturması

Kur'ân-ı Kerîm, bütün peygamberlerin tek bir gayeyi, yani yalnızca Allah'a kulluk (ubudiyet) edilmesini gerçekleştirmek üzere gönderildiğini bildirmektedir. Bu durum, imânî terbiyenin dinin tali bir unsuru değil, bilakis onun özü ve kaynağı olduğunu göstermektedir. Şer'î mükellefiyetlerin tamamı mahiyeti itibarıyla Allah Tâalâ'ya kulluk bilincinin kökleşmesine matuftur.

İbn Teymiyye, risaletlerin nihai maksadının tevhide gerçekleştirmek olduğunu, dinî ahkâmın bütün ayrıntılarının bu asıla raci bulunduğunu ve ona hizmet ettiğini belirtmektedir.⁶³

2.3.3. İmânî Terbiyenin Zâhir ile Bâtın Arasında Denge Kurması

Kur'ân-ı Kerîm, imân ile salih amel arasında sürekli bir bağ kurmaktadır; bu durum insani yapının bütüncüllüğüne delalet eder. Nitekim imâna dayanmayan amel makbul sayılmadığı gibi, ameli sonuçlar doğurmayan bir imân da sahihliğini koruyamaz. Kurulan bu irtibat, iç dünyamıza tekabül eden kalp ile dış dünyamıza tekabül eden davranışlar arasında bir denge sağlar.

⁶² Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zura'î ed-Dimeşkî İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), İslamî ıslah düşüncesinin öncülerinden ve büyük alimlerden. Şam'da doğmuş ve orada vefat etmiştir. İbn Teymiyye'nin en önde gelen talebelerindendir. *İ'lâmü'l-muvaqqî'in, et-Turuku'l-hukmiyye fî es-siyâseti's-şer'iyye* ve *Şifâ'ü'l-alîl fî mesâ'ilî'l-kazâ'i ve'l-kader ve'l-hikmeti ve't-ta'lîl* gibi çok sayıda eseri bulunmaktadır. Biyografisi için bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Dureru'l-kâmine fî a'yânî'l-mi'eti's-sâmine* (Haydarâbâd: Meclisü Dâirati'l-Maârifî'l-Usmâniyye, 1392/1972), 3/400; Nu'mân el-Âlûsî, *Celâü'l-aynâyn fî muhâkemeti'l-Ahmedeyn* (Mısır: Matbaatü'l-Medenî, 1981), 20.

⁶³ Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (Riyad: Mecmeu'l-Melik Fehd, 1416/1995), 1/8.

İbnü'l-Kayyim,⁶⁴ zâhirî amellerin kalbin hâline bir yansıma niteliğinde olduğunu ve dış yapının salahının içyapının (bâtın) salahına doğrudan bağlı bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁵

2.3.4. İmânî Terbiyede İnsanda Gözetim Mekanizmasının Geliştirilmesi

Kur'ân, insanı Allah'ın gizli ve açık her şeyi bildiği şuuruyla eğitir. Bu şuur, bireyin iç dünyasında insani/beşerî denetimlerin bulunmadığı alanlarda dahi sapmayı engelleyen içsel bir sakındırıcı oluşturur. Böylece ahlak, sırf toplumsal bir zorunluluk olmaktan çıkarak canlı bir imânî vicdana dönüşür.

es-Sa'dî, Allah'ın ilminin ve murakabesinin idrak edilmesinin, kalpte sürekli bir haşyet duygusu doğurduğunu ve bunun da günahlara düşmeyi engelleyici bir işlev gördüğünü belirtmektedir.⁶⁶

2.3.5. İmânî Terbiyenin İmtihanlar Karşısında Sebat Sağlaması

Kur'ân-ı Kerîm pek çok ayette imân ile sabır arasında bağ kurmaktadır; bu durum hakiki imânın zorluk anlarında tezahür ettiğini gösterir. İmânî terbiye, insanı ruhi ve psikolojik açıdan imtihanlarla karşılaşmaya hazırlayarak çöküş ve geri adım atmayı engeller. Bu durum, özellikle müminlerin zaafiyet döneminde sebatlarını sağlamlaştırmaya odaklanan Mekkî söylemde açıkça görülmektedir.

ez-Zürkânî⁶⁷ Mekke döneminin detaylı teşriî hükümlerden önce derin bir imân inşası dönemi olduğunu, bu sebeple sebat ve sabrı telkin eden ayetlerin bu dönemde yoğunlaştığını ifade etmiştir.⁶⁸

2.3.6. İmânî Terbiyenin Kur'ân Hidayetine Bir Vesile Olması

Kur'ân-ı Kerîm'deki hidayet kavramı, imân ve takva ile doğrudan ilintilidir. Kur'ân'ı okuyan herkes ondan aynı düzeyde istifade edemez; ancak önceden imânî bir

⁶⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Madâricü's-sâlikîn beyne menâzili iyyâke na 'büdü ve iyyâke nesta 'în*, THK. Muhammed Hâmid el-Fıkî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1393/1973), 2/45.

⁶⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, 2/45.

⁶⁶ Ebû Abdillâh Abdurrahman b. Nâsır es-Sa'dî, *Taysîru'l-kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri kelâmi'l-Mennân* (Kâf Süresi Tefsiri) (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2000), 803.

⁶⁷ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö. 1367/1948): Mısır Ezher alimlerindendir. Usûlü'd-Dîn Fakültesi'nden mezun olmuş, orada Kur'an ve Hadis ilimleri müderrisi olarak görev yapmıştır. Kahire'de vefat etmiştir. En bilinen eseri *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'dır. Biyografisi için bkz. Hayreddin ez-Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 6/210; *el-Fehresü'l-âmm li'l-kütübi'l-mafhûsa bi'l-Azher* (Kahire: Matbaatü'l-Azher, 1366/1947), 1/194.

⁶⁸ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, t.y.), 1/190.

altyapıya ve kabiliyete sahip olanlar ondan istifade edebilir. Bu durum, imânî terbiyenin Kur'ân'ı anlama ve ondan yararlanma hususunda bir ön şart olduğunu göstermektedir. Müfessirler, Kur'ân'ın "müttakiler için bir hidayet" olarak nitelendirilmesinin, imânî bir semere olan takvanın hidayete ulaşmada şart olduğunu gösterdiğine işaret etmişlerdir.⁶⁹

2.3.7. İmânî Terbiyenin Salih Toplum İnşasındaki Temel Rolü

Kur'ân, yalnızca bireyin inşasıyla yetinmeyip imân temelinde yükselen bütüncül bir toplum inşasını hedeflemektedir. Bireyin salahı toplumun salahının temeli olup, bireysel sapmalar toplumsal bozulmalara yol açmaktadır. Bu nedenle Kur'ân; adalet, yardımlaşma ve emanet gibi toplumsal değerleri doğrudan imân olgusuyla ilişkilendirmektedir. Mennâ' el-Kattân, Kur'ân'ın soyutlanmış bireyler yetiştirmeyi değil; doğru akide ve müstakim davranış ilkesine dayanan bütüncül bir imân toplumunu inşa etmeyi hedeflediğini vurgulamıştır.⁷⁰

2.3.8. İmânî Terbiyenin Psikolojik Huzur (Sekîne) Kaynağı Olması

Kur'ân-ı Kerîm, imân ile içsel huzur ve sekîne arasında doğrudan bir bağ kurar. Kalpteki imân derinleştikçe psikolojik emniyet ve ruhi istikrar hissi artar. Bu durum, imânî terbiyeyi varoluşsal kaygılar ve psikolojik rahatsızlıklar için bir iyileştirme mekanizması haline getirir.

İbn Kesîr, "*Haberiniz olsun ki kalpler ancak Allah'ın zikriyle mutmain olur*" (er-Ra'd 13/28) ayetini tefsir ederken; kalbi huzurun, sadık bir imânın ve sarsılmaz bir yakînin doğrudan bir semeresi olduğunu ifade etmiştir.⁷¹

2.3.9. İmânî Terbiyenin Mefkûre/Misyon Sahibi İnsan Yetiştirmesi

İmânî terbiye; insanı pasif bir alıcı olmaktan çıkarıp, toplumunda etkin ve misyon sahibi bir bireye dönüştürmeyi amaçlar. İnsana sorumluluk bilincini ve yeryüzündeki halifelik makamını aşılayarak, onun ilahî müfredat doğrultusunda hayatı imar etme rolünün farkına varmasını sağlar. Bu tema, Kur'ân-ı Kerîm'de imânın halifelik ve salih amel ile ilişkilendirildiği bir dizi ayette sıklıkla vurgulanmaktadır.

⁶⁹ Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* (Bakara Sûresi Tefsîri), thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 1/72.

⁷⁰ Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1422/2001), 130.

⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/390.

Sonuç olarak; Kur'ân-ı Kerîm'deki imânî terbiyenin, Kur'ânî sistemin tali ya da cüz'î bir boyutu olmadığı, aksine diğer tüm eğitici ve teşriî manaların üzerine bina edildiği temel zemini oluşturduğu görülmektedir. İmânî terbiye; insanı içten inşa eden, kalp ile davranış arasında denge kuran, otokontrol mekanizmasını tesis eden, salih toplumu inşa eden ve bireye psikolojik istikrar kazandıran asli faktördür.

2.4. Sûredeki İmânî Terbiyenin Ana Konuları

Mümin sûresinin muhataplarında oluşturmayı hedeflediği dönüştürücü etki, bireyin varoluşsal algısını ve inanç dünyasını şekillendiren temel metotlar üzerinden yürütülmektedir. Sûrenin sunduğu pedagojik yaklaşımın ve imânî terbiye metodolojisinin merkezinde ise şüphesiz ki inanç esaslarının ilki ve en temeli olan uluhiyet düşüncesi yer alır. Bu nedenle sûrede kullanılan eğitim metotları incelenirken öncelikle zihni ve kalbi terbiye sürecinin ilk adımı olan "Allah Teâlâ'ya İmân" esası ve buna matuf yöntemler ele alınacaktır.

2.4.1. Allah Teâlâ'ya İmân

Allah Teâlâ'ya imânın hakiki bir şuur ve pedagojik bir zemine oturabilmesi, öncelikle Yaratıcı'nın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek olduğunun idrak edilmesine bağlıdır. Sûre, muhatabın zihnindeki şüpheleri gidermek ve imânı sarsılmaz bir ikna seviyesine ulaştırmak için öncelikli olarak tevhit fikrini delillendiren akli ve afaki vurgulara yer verir. Bu doğrultuda, Cenâb-ı Hakk'a imân esasının ilk boyutunu oluşturmak üzere, sûrede yer alan vahdâniyyet ve ulûhiyyeti ispat eden âyetler ve bunların içerdiği talimî boyut incelenecektir.

Vahdâniyyet ve Ulûhiyyeti İspat Eden Âyetler:

Vahdâniyyet ve ulûhiyyet, İslam akidesindeki imânın en önemli rükünleri arasında yer almaktadır. Mekkî sûreler -Mümin sûresi de dâhil olmak üzere- özellikle müşriklerin birçok ilaha taptığı ve Allah'a ortak koşma hususunda ısrar ettiği bir dönemde, bu yüce akideyi vurgulamaya odaklanan âyetlerden büyük bir pay almıştır. Bu âyetler Mümin sûresinin pek çok kesitinde bariz bir şekilde tezahür etmekte; Allah'ın bir olduğuna ve hiçbir ortağı bulunmadığına inanmak anlamındaki "tevhit" ile ibadete layık yegâne ilahın Allah olduğu anlamındaki "ulûhiyyet" kavramlarını desteklemek üzere gelmektedir.

Mümin sûresinde bu hakikati güçlü ve doğrudan bir hitap üslubuyla ispat eden, müminlerin hayatın tüm alanlarında Allah Teâlâ'nın vahdâniyyetine inanmalarının gerekliliğini vurgulayan pek çok âyet bulursunuz. Sûre, Allah hakkında birkaç temel kavramı ispat etmek sûretiyle bu akideyi kökleştirmeye dayanmıştır. Bunların en öne çıkanları şunlardır:

Allah'ın Yaratmada ve Tedbirde Birliğinin İspatı:

Gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu, tüm işleri sevk ve idare edenin (tedbir) O olduğunu, dolayısıyla hükümrانlığında ve hükmünde hiçbir kimsenin Allah'a ortak olamayacağını açıklayan âyetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Bu durum, tek Allah'a çağrıldığında inkâr etmeniz, O'na ortak koşulduğunda ise inanmanız sebebiyledir. Hüküm, çok yüce ve çok büyük olan Allah'ındır. Size âyetlerini gösteren ve sizin için gökten rızık indiren O'dur. Ancak O'na yönelen kimse öğüt alıp düşünür." (Mümin 40/12-13).

Allah Teâlâ'nın Hâlık ve Müdebbir olduğuna dair bu vurgu, müminin ibadette yalnızca Allah'a yönelmesini ve bu yüce fiillerde O'nun hiçbir ortağı bulunmadığını ikrar etmesini gerektirmektedir.⁷²

Allah'ın İbadette Birliğinin İspatı:

Sûrenin hareket ettiği eğitsel/pedagojik hedeflerden biri de ibadete layık yegâne varlığın Allah olduğunu vurgulamaktır. Bu durum, peygamberlerin Allah Teâlâ'nın her şeyin yaratıcısı olduğu hakikatine dayanarak kavimlerine hitap ederken sundukları deliller vasıtasıyla sergilenmektedir. Sûrenin 60. âyetinde bu anlamın vurgulandığını görmekteyiz; Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Rabbimiz şöyle buyurdu: Bana dua edin, size icabet edeyim..." (Mümin 40/60).

İşte bu, müminlere yönelik ilahî bir nida olup duada ve ibadette Allah'ın birliğini kabul etmelerine, yönelttikleri çağrıya ve duaya cevap vermeye yalnızca Allah Teâlâ'nın muktedir olduğuna dair açık bir davettir.⁷³

⁷² bk. Heyet, *et-Tefsîru'l-vesit li'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: el-Hey'etü'l-Amme li Şuûni'l-matabii'l-Emiriyye, 1393-1414), 4/164.

⁷³ bk. Ebû el-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî (ö. 710/1310), *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-tevil*, thk. Yusuf Ali Bedevi, takdim: Muhyiddin Dîb Mesto (Beyrut: Dâru'l-Kelimit-Tayyib, 1. Basım, 1419/1998), 3/218.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm bu âyetler aracılığıyla, Allah'ın yaratmadaki ve tedbirdeki tevhidi ile ibadetteki tevhidi arasında bağ kurmakta; bu da müminlerin kalbinde vahdâniyyet kavramını pekiştirmektedir.⁷⁴

Allah'a Ortak Koşmaktan (Şirk) Sakındırma:

Aynı bağlamda Mümin sûresindeki âyetler şirkete karşı uyarmakta; birden fazla ilahın varlığına inanmanın yahut Allah'a ortak koşmanın tevhit ile çeliştiğini açıklamaktadır. Nitekim sûrenin 69-74. âyetlerinde şöyle buyrulmaktadır:

"Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenleri görmedin mi? Nasıl da döndürülüyorlar! Onlar, Kitap'ı ve elçilerimizle gönderdiklerimizi yalanlayanlardır. Fakat yakında bilecekler! Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu hâlde sürükleneceklerdir; kaynar suda, sonra da ateşte tutuşturulacaklardır. Sonra onlara denilecektir: 'Nerede ortak koştuklarınız? Allah'ı bırakıp da taptıklarınız?' Derler ki: 'Bizden uzaklaşıp kayboldular; hayır, biz zaten önceden de bir şeye dua etmiyormuşuz!' İşte Allah, kâfirleri böyle saptırır." (Mümin 40/69-74).

Bu âyet, bazı insanların Allah'a inandıklarını zannedebileceklerini fakat hakikatte bu imânı şirk ile karıştırdıklarını ve müminlerin bu hususta uyarılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁷⁵

Bu Esaslara İmân Etmenin Allah'a İmânın İnşasındaki Tesiri:

Mümin sûresinde yer alan Allah Teâlâ'nın vahdâniyyetine ve ulûhiyyetine imân ilkesi, Müslüman'ın kalbinde sahih ve müstakim bir imânın inşa edilmesinde derin bir etkiye sahiptir. Bu imân, kul ile Rabbi arasındaki ilişkinin kuvvetlenmesine katkı sağlar; nitekim mümin, hayatın kaynağının Allah olduğunu, her şeyin yöneticisinin O olduğunu ve Allah'tan başka hiçbir sığınacağının bulunmadığını idrak eder. Bununla birlikte bu rûkne inanmak, Müslüman'ın huzur ve emniyet hissini artırır; zira o, Allah'ın hayatının tüm işlerini koruyan ve gözetleyen olduğunu, Allah'ın iradesi dışında hiç kimsenin kendisine fayda sağlayamayacağını veya zarar veremeyeceğini bilir.

Vahdâniyyet ve ulûhiyyete imânın tesiri, müminin davranışlarında ve günlük hayatındaki ilişkilerinde bariz biçimde tezahür eder. Allah'ın ibadete layık yegâne

⁷⁴ Ebû Zeyd Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, *Tashihih 'd-dua* (Riyad: Dâru'l-Asime, 1419/1999), 239.

⁷⁵ bk. en-Nesefî, *Medâriku 't-tenzil ve hakâiku 't-tevil*, 2/138.

varlık olduğuna inanan mümin; ister ilahlar, ister putlar, isterse başka nesneler olsun, O'nun dışındaki mahlûkata kulluk etmekten özgürleşir ve kalbi yalnızca Allah'a odaklanır. Bu durum, bireyin davranış ve eylemlerini düzeltmede derin bir etki yapar; böylece şirkten tüm biçimleriyle uzaklaşır ve her işinde Allah'a tevekkül eder. Bu da onun ruhi ve psikolojik disiplini güçlendirir; *"çünkü o, Allah'ın imâna karşılık cennete girmeyi, cehennemden kurtulmayı, rızasını, felahı ve saadeti vadettiğini bilmektedir"*.⁷⁶

2.4.2. Mümin Sûresinde Allah'ın İsim ve Sıfatlarından Örnekler

Mümin sûresi, müminin Allah Teâlâ'nın nitelikleri üzere eğitilmesine katkı sağlayan pek çok Esmâ-i Hüsnâ ve sıfat içermektedir. Bu isimler ve sıfatlar, Allah'a olan imânı güçlendirmeyi ve müminin rabbini tanımasını (marifetullah) derinleştirmeyi hedefleyen etkili eğitsel/pedagojik araçlardır.

Sûredeki Esmâ-i Hüsnâ ve Müminin Eğitimindeki Tesiri:

Sûrede yer alan Esmâ-i hüsnâ, yalnızca teolojik bir ilahi nitelikler bütünü sunmakla kalmayıp aynı zamanda müminin şahsiyet inşasında ve ahlaki gelişiminde doğrudan yönlendirici birer terbiye vasıtası işlevi görür. Kulun Yaratıcısı ile kurduğu bağı sevgi, korku ve ümit dengesinde tutan bu ilahi isimler, insanın zihinsel ve duygusal dünyasında derin izler bırakır. Örneğin sûrede öne çıkan ve ilahi merhametin tecellisini ifade eden "er-Rahîm" ismi, müminin iç dünyasındaki bağışlanma arzusunu diri tutarak onda bağışlayıcılık, merhamet ve şefkat gibi ahlaki erdemlerin kökleşmesini sağlayan talimî bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Allâh (الله)

Lafza-i Celâl; Allâhu Teâlâ'nın hüsn-i esmâsının muhtevî bulunduğu umumi manaları bünyesinde toplayan bir ism-i hastır. Allâh; ulûhiyyet ve ubûdiyyet hakkı yalnızca kendisine ait olan, bütün mahlûkatın Mabûd-i Hakîkî'sidir. Kul, ancak O'na sığınmakla sükûnete erer; kalpler ancak O'nun zikri ile mutmain olur.⁷⁷ Akıl O'nu marifet derecesinde idrak etmekle ferah bulur. Sıkıntı anında sığınılacak ve iltica

⁷⁶ Abdurrahman b. Nasir es-Sadî, *et-Tavdih ve'l-beyân li Şecerati'l-îman* (Riyad: Dâru'l-Fazile, t.y.), 43.

⁷⁷ el-Ra'd 13/28).

edilecek yegâne merci O'dur. Mümin kalpler, O'na duydukları aşırı muhabbet ve iştiyak sebebiyle adeta vecde gelir.

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Tevhit inancını, muhabbet-i ilâhiyyeyi ve Cenâb-ı Hakk'a olan kalbî bağlılığı kökleştirir. Böylece kulun kalbi yalnızca O'na iltica eder, zikriyle huzura kavuşur ve ubûdiyyetini ihlasla icra eder; mahlûkata kul olmaktan kurtularak hakiki hürriyete erişir.

el-Azîz (العزیز)

Mutlak ve kâmil izzet sahibi olan demektir. İzzet-i kuvvet, izzet-i galebe ve izzet-i imtina (mağlup edilememe) sıfatlarını haizdir. O, asla mağlup edilemez ve kahr u galebe altına alınamaz. Bütün mahlûkat O'nun azamet ve kibriyasına boyun eğmiştir.⁷⁸

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Allah'a olan emniyeti ve O'nun taatıyla izzet bulma şuurunu pekiştirir. Mümin kimseye batıl karşısında manevi bir sebat ve iktidar bahşeder; kulum kalbini Allah'tan başkasına zilletle eğmemeyi talim eder.

el-Alîm (العليم)

Vuku bulmuş ve vuku bulacak her şeyi, gayb ve şehadet âlemini eksiksiz bilen demektir. Göklerde ve yerde hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Kulların gizli tuttukları sırlarını da fısıltı ile yaptıklarını da tamamıyla müdrik ve âlimdir.⁷⁹

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Kulda murakabe (kendi kendini denetleme) ve ihlas şuurunu besler. Kul, gizli mekânlarda dahi Cenâb-ı Hakk'a isyan etmekten haya eder; Rabb mathiyyetinin farkında olarak hacet ve ahvalini O'nun bildiğinden emin bir şekilde teslimiyet gösterir.

el-Ğaffâr (الغفار)

Kullarının günahlarını örten, işledikleri kusurları mahlûkatın gözü önünde faş etmeyip gizleyen demektir. Hak yoldan sapan ve büyük günahlarla nefislerine israf

⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 19/65.

⁷⁹ Ebu İshak ez-Zeccâc, *Tefsîru Esmâillâhi'l-Hüsna*, thk. Ahmed Yûsuf el-Dakkâk (Beyrut: Dâru's-Şâkir, 1975), 48.

eden aciz kullar için magfiret ve ümit kapılarını sonuna kadar açar.⁸⁰ Sık sık tevbe edenlerin tevbesini kabul buyurması bakımından da ihsanı bol olandır.

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Gönüllerde ümit meşalesini uyandırır ve ye'si (ümitsizliği) bertaraf eder. Kul, gûnahta ısrar etmeyip hemen tevbe ve inabeye yönelir. Bu durum müminin Hak Hakkında hüsn-i zannını artırır; kabileti olan kimselere karşı merhametli olmayı ve ayıplarını teşhir etmemeyi terbiye eder.

et-Tevvâb (التَّوَّاب)

Tevbe eden kullarına tevbe imkânı ihsan eden, onların kalplerini Kendi dergâhına yönelten, tevbelerini hüsn-i kabul ile karşılayıp seyyiatını af buyurandır. Kullarının tevbelerini tekrar tekrar kabul ettiği için Tevvâb ismiyle müsemmadır.⁸¹

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Kalpte ıslah ve intibah arzusunu yeşertir. Tevbeyi kuru bir nedamet hissinden öte, ameli bir gayrete ve Hak yola samimi bir dönüşe dönüştürür. Kullara her sürçmeden sonra vakit kaybetmeksizin Rabbine iltica etmeyi talim eder.

el-Hakîm (الحَكِيم)

Dünya ve ahirette mutlak hüküm sahibi olan, halkında (yaratmasında), emrinde ve şeriatında hikmet-i baliğha haiz bulunandır. O'nun fiileri doğru, sanatı itkan üzeredir; tedbirine asla hâlel ve zelle girmez. Boşuna yaratmaz, hedefsiz hüküm koymaz. Arap dilinde 'hikmet' kökünden gelen bu vasıf, hem nesneleri sağlam ve muhkem kılan (muhkim), hem de adaletle hükmeden (hâkim) manalarını tazammun eder.⁸²

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Allah'ın takdirine ve tedbirine tam bir teslimiyet bahşeder. Kul, ilahi takdirdeki hikmeti kavrayamasa dahi Cenâb-ı Hakk'ın hikmetsiz iş yapmayacağına itikat ederek itirazı terk eder ve sebat gösterir.

⁸⁰ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi Meânî Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, thk. Bassâm Abdülvehhâb el-Câbî (Kıbrıs: el-Cefân ve'l-Câbî, 1987), 78-80.

⁸¹ Muhammed b. Cerîr el-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 21/352.

⁸² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/140; Ebû İshak ez-Zeccâc, *Tefsîru Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, 62.

el-Aliyy (العلي)

Mutlak yücelik ve ulviyyet sahibi olan Zât demektir. Şan, kahr ve sıfatlar bakımından yüceliğin her türlü O'na mahsustur. O'nun yüceliğini arif olan kimse, O'nun huzurunda huşu ile eğilir, O'na iltica ve dua eder.⁸³

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Kulda tazim, tevazu ve inkısar (gönül kırıklığı ile eğilme) hissi meydana getirir. Kul, Rabbinin ulu makamını idrak ettikçe kendi fakr u zarureti daha derinden hisseder.

el-Kebîr (الكبير)

Celâl ve azamet-i şan ile vasıflanmış olan, Kendi azameti yanında her büyük şeyin küçük kaldığı Zât-ı Kibriyâ'dır. Zâtı, kadri ve izzeti itibarıyla her şeyden büyüktür. Kul namazda O'nun huzuruna durup O'ndan büyük hiçbir şeyin olmadığını idrak ettiğinde, kalbinin O'ndan başkasıyla meşgul olmasından haya eder.⁸⁴

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Gönülde ilahi azameti tecil eder. Kul namazda ve sair ibadetlerde Rabbinin büyüklüğünü hisseder; dünyanın geçici şevaatını gözünde küçülterek kalbini masivadan muhafaza eder.

el-Vâhid (الواحد)

Ezelden beri tek olan, ortağı ve benzeri bulunmayan, bütün kemal sıfatlarında teferrüd eden Zât'tır. Hayatında, kayyûmiyyetinde, ilim, kudret, azamet ve cemalinde tektir. Kulların üzerine vacip olan; kavlen ve fiilen O'nu birlemektir.⁸⁵

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Gönülde ve amelde tevhidi tahakkuk ettirir. Kul, ibadetini katıksız bir ihlasla Allah'a has kılar ve mahlûkata bel bağlamaktan azat olur.

el-Kahhâr (القهار)

Mahlûkatını kudretiyle musahhar kılan, zâlim ve mütekebbirleri ukubetiyle kahreden, bütün varlığı ölüm ile mağlup eden mutlak galebe sahibidir. Kahhâr olan Allah'ı tanıyan kimse, O'na tevekkül eder ve mahlûkatın çaresizliğinden medet

⁸³ Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe'nü'd-Duâ*, 78.

⁸⁴ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, 112.

⁸⁵ Ebû İshak ez-Zeccâc, *Tefsîru Esmâillâhi'l-Hüsna*, 75.

ummayı terk eder. Nitekim âyetteki 'Bugün mülk kimindir?' suali ve cevabı, vasıtaların kalktığı o günde hakikatin tecelli edeceğini bildirir.⁸⁶

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Kalbe hakiki bir tevekkül ve boyun eğme hissi verir. Mümin, beşerî güçlerden korkmaz, mahlûkatın fâni iktidarına değil, Kahrî ve Kaviyy olan Rabbe dayanır.

es-Semî' (السميع)

İşitmesi bütün sesleri ihata eden, katında gizli ile aleni, uzak ile yakın eşit olan demektir. Hiçbir seda O'nun işitmesine mani olamaz.⁸⁷

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Lisanı muhafaza etme ve duaya sığınma terbiyesi verir. Kul sözlerini tartar, Rabb el-Semî'in kendisini işittiğini bilerek dualarının zayi olmayacağından emin olur.

el-Basîr (البصير)

Zahir ve bâtın her şeyi gören, görmesi her varlığı kuşatan, Kendisine hiçbir şey gizli kalmayan Basar ve Basiret sahibi Zât'tır.⁸⁸

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: İhsan makamını teessüs ettirir. Kul, gizlide ve açıkta amelini güzelleştirir; gizli masiyetlerden kaçınarak Cenâb-ı Hakk'ın kendisini sürekli müşahade ettiği şuuruyla yaşar.

el-Hâlık (الخالق)

Mevcudatı takdir eden, yoktan var eden, her şeyi hikmetiyle yaratıp muayyen bir ölçüye göre nizam veren Yaratan'dır.⁸⁹

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Tevhit, tevekkül ve nimete şükür şuurunun takviye eder. Mümin, varlığının ve maruz kaldığı her türlü sebebin Allah'ın halkı ve takdiri olduğunu bilerek yalnız O'na kulluk eder.

⁸⁶ Muhammed b. Cerîr el-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/365; Ebû Es-Suûd Efendi, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 7/278.

⁸⁷ Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe'nü'd-Duâ*, 89.

⁸⁸ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ*, 125.

⁸⁹ Ebû İshak ez-Zeccâc, *Tefsîru Esmâillâhi'l-Hüsna*, 42.

el-Hayy (الحي)

Ölüm ve fenadan münezzeh, hayatı kâmil ve muhit olan Bâkî Zât'tır. O'nun hayatı bütün kemal sıfatlarını tazammun eder ve noksan sıfatları nefyeder. Her canlıdan önce Hayy olan ve her canlıdan sonra Hayy kalacak olan O'dur.⁹⁰

İmanî ve Terbiyevî Tezahürü: Ölmeyen ve daim olan el-Hayy'a bağlanmayı gerekli kılar. Kalp fâni mahlûkata bel bağlamaktan vazgeçip Cenâb-ı Hak ile huzur bulur, O'ndan sebat ve manevi kuvvet ister.

er-Rahîm (الرحيم)

Mümin sûresinde "er-Rahîm" ismi birden fazla yerde zikredilerek ilahî rahmet boyutuna ışık tutulmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ, rahmeti tüm mahlukatı kuşatan er-Rahmân er-Rahîm'dir ve bu rahmet dünyada müminleri de kâfirleri de kapsar.

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"De ki: Ey kendi aleyhlerine olarak haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Zümer 39/53).

Allah'ın rahmetine dair bu vasıflandırma, müminin nefsinde ümit ve emniyet hissini pekiştirir; günahlar ve hatalar ne kadar çok olursa olsun Allah'ın kulun Kendisine dönmelerini ve tövbe etmesini sevdiğini bilmesini sağlar. Dolayısıyla Allah'ın güzel isimleri büyük bir ruhi eğitim kaynağı sayılır; kul Kendisine tövbe ettiği sürece Allah'ın kendisine merhametli olduğunu, kapısına varıp dergahına sığındığında günahlarını bağışlayacağını idrak eder. Nitekim *"O, büyük günahları örtmek sûretiyle el-Ğafûr'dur; büyük korku ve sıkıntıları gidermek sûretiyle de er-Rahîm'dir"*.⁹¹

el-Melik (المَلِك)

Sûrede "el-Melik" ismi, mümine Allah'ın saltanatını ve azametini tanıtmak üzere zikredilir. Allah Teâlâ 16. âyette şöyle buyurmaktadır:

⁹⁰ Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe'nü'd-Duâ*, 95.

⁹¹ bk. en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hekaiku't-te'vil*, 3/187.

"O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün mülk kimindir? Tek ve Kahhâr olan Allah'ındır!" (Mümin 40/16).

Bu isim müminin, evrendeki her şeyin sahibinin Allah Teâlâ olduğunu idrak etmesine yardımcı olur; böylece onu kalbini ve ibadetini yalnızca Allah'a yöneltmeye teşvik eder. İçindeki her şeyle birlikte âlemin Allah'ın mülkü olduğunu kavrar. *"O gün mülk kimindir? Tek ve Kahhâr olan Allah'ındır"* (Mümin 40/16) âyeti, o günde sorulacak ve cevaplanacak olan şeyin yahut durumun zahirinin delalet ettiği üzere sebeplerin zeval bulmasının ve vasıtaların kalkmasının bir anlatımıdır; durumun hakikati ise buna daima tanıklık etmektedir.⁹²

el-Ğafûr (الْغُفُورُ)

Mümin sûresindeki güzel isimlerden biri de "el-Ğafûr"dur. Bu isim, kul tövbe edip Rabbine döndüğü takdirde Allah'ın bütün günahları bağışlayacağını gösterir. "el-Ğafûr" ismi mümine rahatlık ve huzur duygusu verir; günahları ne kadar çok olursa olsun kul tövbe edip Allah'a samimiyetle yönelirse Allah'ın onları bağışlamaya muktedir olduğunu hisseder. Bu sıfat, mümini Allah Teâlâ'nın rahmetinden ümitvar olma bilinciyle eğitir ve müminin, kul isyanda ısrar edip tövbeyi reddetmedikçe Allah'ın kendisine ceza vermeyeceğine güvenmesini sağlar.

Bu anlamlar, müminin kalbini korku (havf) ve ümit (recâ) dengesi üzere inşa etmeye katkı sağlar; bu denge ona ne kadar günaha düşerse düşsün Allah'a dönmesini öğretir ve Allah Teâlâ'ya dönmeye çabaladığı sürece tövbe kapısının kendisine daima açık olduğunu hissettirir. Dolayısıyla bu isim mümini sürekli tövbe etmeye hırslı olmaya teşvik eder; hayatında karşılaştığı krizler ne olursa olsun Allah'ın daima yakınında ve yardımında olduğunu bilmesini sağlar.⁹³

el-Hakîm (الْحَكِيمُ)

Sûrede tezahür eden diğer isimlerden biri de "el-Hakîm"dir. el-Hakîm'in anlamı yarattığı mahlukatında hikmet sahibi olan ve mahlukatı muhkem kılandır. Allah

⁹² bk. Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Omer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envaru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Marasli (Beyrut: Dâru İhyait-Turasi'l-Arabi, 1418/1997), 5/52.

⁹³ bk. Ebu'l-Fidâ İsmail b. Omer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azim*, thk. Sami b. Muhammed es-Selame (Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 7/116.

Teâlâ'nın "Hakîm" olarak nitelenmesi "muhkem kılan" anlamına gelebileceği gibi "Kadîr/Kâdir" ve "Alîm/Âlim" misalinde olduğu gibi "hükmeden/hâkim" anlamına da gelebilir; bu durumda anlamı "bilen" yahut "adaletle hükmedip kaza eden" demek olur.⁹⁴

Mü'min sûresi'nde geçen bu esmâ-i hüsnaya iman etmek, müminin ruhunda kâmil tevhit anlayışını derinleştirir. Kulun kalbini havf (korku) ve recâ (ümit) dengesi üzere bina eder; bu muvazene sayesinde mümin, ne kadar günahkâr olursa olsun Rabbinin rahmet kapısının daim açık olduğunu bilir ve tevbeden asla vazgeçmez. Yaşadığı musibetler karşısında Allah'ın yakınlığını ve yardımını hissederek istikamet üzere ibadetine devam eder.

Bu İsimlerin Müminin Eğitimindeki Etkisi

Bu isimler müminin kalbinde müteaddit özellikleri pekiştirir, bunların en önemlileri şunlardır:

1. Tevhidin Artması: Bu isimlere imân etmek, müminin nefsinde eksiksiz tevhit kavramını derinleştirir ve onu Allah'ın yegâne mabud, ibadete müstahak ve tüm fiiller ile inançlarda birlenen (muvahhat) olduğu bilinciyle eğitir.

2. Ümit ve Recânın Güçlenmesi: Allah'ın "el-Ğafûr" olduğunu bilmek, günahları ve hataları ne olursa olsun mümine Allah Teâlâ'nın rahmetine dair ümit bağışlar. Bu ümit ve beklentiye tutunarak mümin, tövbe ve Allah'a dönme kavramlarına daha güçlü sarılır.

3. Korku ve Haşyet Hissinin Derinleşmesi: Allah'ın "el-Melik" gibi isimlerine imân vasıtasıyla mümin, Allah'ın heybetini ve azametini hissederek; bu da onun takvasını ve günahlarda sürüklenmekten sakınmasını pekiştirir.

4. Müslümana Korku ve Ümit Dengesini Öğretmesi: Bu isimler müminde Allah korkusu ile O'nun mağfiretine duyulan ümit arasında ruhsal ve psikolojik bir denge oluşturmaya katkı sağlar; bu da onu gururdan/kibirden korur ve istikamete teşvik eder.⁹⁵

⁹⁴ bk. el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basit*, 2/353.

⁹⁵ bk. Ahmed Recep Asmer, *Felsefetu't-terbiye fi'l-İslâm* (Amman: Dâru'l-Furkân, 1997), 97.

İsim ve Sıfatlardan Bireyin Hayatında Pedagojik İstifade

Mümin sûresindeki Esmâ-i Hüsnâ'yı analiz ettiğimizde, müminler için pratik talimî dersler içerdiğini görürüz. Örneğin mümin Allah'ın "el-Melik" olduğunu bildiğinde, hayatının işlerini idare etmede Allah'ın kudretine inanmakla birlikte kalbinin tevazusunu nasıl koruyacağını öğrenir. Allah'ın "el-Ğafûr" olduğunu idrak ettiğinde ise Allah'a dönmeye ve sürekli tövbe etmeye sevk edilir.

Esmâ-i Hüsnâ üzerinde tefekkür etmek, müminin hayatının her anında Allah ile olan ilişkisini tazelenmiş hissetmesini sağlar ve onu ruhi ile ahlaki kemale doğru kesintisiz bir çabaya yöneltir. Bu derinleşmiş imânî terbiye; güven ve yalnızca Allah'a tevekkül ile zorluklara ve meydan okumalara karşı koymaya muktedir, sabit bir imânî kişiliğin inşasına katkı sağlar.⁹⁶

Bu bahsin sonunda, Mümin sûresinde Allah'a imânın rükünleri üzerine bir inceleme sunmuş; sûrenin âyetleri üzerinden Allah Teâlâ'yı birlemenin ve ulûhiyyetini ispat etmenin önemini ele almış bulunuyoruz. Ayrıca bu rükünlere inanmanın Allah'a imânı inşa etmedeki ve Müslüman'ı tevhit ile ibadeti ihlasla yalnızca Allah'a yapma üzere eğitmedeki etkisine değindik.

Aynı şekilde sûrede geçen "er-Rahîm", "el-Melik" ve "el-Ğafûr" gibi bazı Esmâ-i Hüsnâ ve sıfatları; bu isimlerin korku, ümit, tevazu, merhamet ve Allah'ın mağfiret ile rahmet etme kudretine olan yakîn vasıtasıyla müminin Allah Teâlâ ile ilişkisini derinleştirme yönündeki eğitici etkilerini inceledik.

Bu isim ve sıfatları anlamaktan neşet eden imânî terbiye, müminin Allah Teâlâ hakkında bütüncül bir tasavvur oluşturmaya ve dolayısıyla takva ile istikamet dolu bir hayatı gerçekleştirmek için çabalamasına yardımcı olmaktadır.

2.4.3. Peygamberlere İmân

Peygamberlere imân, ilahi vahyin insanlığa ulaştırılmasında rehberlik eden elçilerin rolünü kabul etmeyi ve onların sunduğu mücadele modelini örnek almayı içeren temel bir inanç esasıdır. Mümin sûresinde peygamberlik müessesesinin bu terbiye edici işlevi işlenirken, tarihsel ve pedagojik açıdan özel bir örnek olay öne çıkarılmaktadır. Sûrenin ana mesajı ve muhatapların içinde bulunduğu direnç

⁹⁶ bk. Asmer, *Felsefetu't-terbiye fi'l-İslâm*, 97 ve devamı.

atmosferi dikkate alındığında, firavuni zihniyete karşı sergilenen tevhid mücadelesinin en somut tecellisi olarak Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kıssası merkezî bir konuma yerleştirilmiştir. Bu bağlamda sûredeki nübüvvet eğitiminin detaylarına geçilmeden önce, risalet vurgusunun neden Hz. Mûsâ (a.s.) ve mücadelesi üzerinde yoğunlaştığı ele alınacaktır.

Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Risaletine Odaklanılması

Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kıssası; yüksek düzeyde imânî ve pedagojik/talimî boyutlar barındıran Kur'ân kıssalarından biridir. Özellikle Mümin sûresinde bu kıssa, nefislerin eğitilmesi, sahih akideye yönlendirilmesi, Allah Teâlâ'da samimi bir imânın pekiştirilmesi ve ahlaki değerlere sarılma bilincinin kazandırılmasında büyük bir rol oynamaktadır. Nitekim Hz. Mûsâ (a.s.); belalara karşı gösterdiği sabrı, taviz vermediği daveti ve tuğyana karşı hakkı savunmasıyla azim bir model teşkil etmektedir. Bu bağlamda, onun risaletinde mündeviç olan imânî terbiyenin ana parametreleri ve müminlerin bu risalet vasıtasıyla nasıl eğitildiği açıkça ortaya çıkmaktadır.⁹⁷

Hz. Mûsâ'nın Firavun ile Mücadelesi ve Müminlerin Eğitimi

Hz. Mûsâ (a.s.), Allah Teâlâ tarafından Firavun'a; onu Allah'a imâna, tevhide ve İsrailoğullarına uyguladığı zulmü terk etmeye davet etmek üzere gönderilmiş bir elçidir. Firavun ise tuğyanının zirvesinde bulunmakta, insanlar üzerinde mutlak bir otoriteye sahip olduğunu zannetmekte, hatta kendisini ilah olarak nitelendirip başka bir ilahın varlığına meydan okumaktaydı. Allah Teâlâ bu hususta şöyle buyurmaktadır:

"Andolsun ki biz Musa'yı âyetlerimizle ve apaçık bir yetkiyle (sultânın mubîn) gönderdik." (Mümin 40/23).

Bu durum, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) hayatındaki en zorlu merhalelerden birini temsil etmektedir. Söz konusu davet, müstebit mütecebbirin meydan okumasına rağmen Hz. Mûsâ'nın (a.s.) tevhit akidesine olan sarsılmaz imânını gösterir ki bunda müminler için son derece önemli pedagojik bir ders vardır.⁹⁸ Bu kıssa aracılığıyla müminlerin eğitimi şu esaslar üzerinden gözlemlenmektedir:

⁹⁷ el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basit*, 4/9.

⁹⁸ bk. Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munir fî el-akide ve'l-seria ve'l-menhac* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1418), 24/107.

Belalara Karşı Sabır:

Hız. Mûsâ (a.s.), Firavun'un savurduğu tehditlerden başlayıp kendi kavminin oluşturduğu güçlölklere kadar pek çok zorlukla karşılaşmıştır. Ancak onun belalar karşısındaki sabrı büyük bir hayra vesile olmuştur. Bu eğitim, müminin kalbine sabrı aşılammakta ve Allah yolundaki imtihanların ancak zafere ve takvaya ulaştıran bir yol olduğunu öğretmektedir.⁹⁹

Mücadelede ve Hakta Israr:

Hız. Mûsâ (a.s.), maruz kaldığı tehditlere ve direnişe rağmen davetinden asla geri adım atmamıştır. Bu durum müminlere, en güçlü müstebitlerin karşısında dahi haktan taviz vermemeyi ve hakta sebat etmeyi öğretir. Nitekim hakka imân, yalnızca sıradan durumlarda değil; çetin ve kriz dönemlerinde tecessüm eder. Bu da Allah'a olan imânı derinleştiren büyük bir talimî derstir.¹⁰⁰

Allah'a Tam Anlamıyla Güvenme ve Tevekkül:

Hız. Mûsâ (a.s.) Kızıldeniz ile Firavun ve ordusu arasında sıkışıp kaldığı o çetin anda, kurtuluşunun yegâne kaynağı Allah'a tevekkül olmuştur. Nitekim o şöyle demiştir: *"Hayır, asla! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir."* (Şuarâ 26/62). Bu an, büyük krizlerle karşılaşıldığında Allah'a tevekkül etmenin en ideal çözüm olduğunu müminlere öğretmektedir. Mümin sûresinde ise Hız. Mûsâ'nın şu ifadesi yer almaktadır: *"Musa dedi ki: Ben, hesap gününe inanmayan her mütekebbirden, benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım."* (Mümin 40/27).¹⁰¹

Allah'a Tam Anlamıyla Teslimiyet:

Hız. Mûsâ (a.s.), Allah'ın izniyle mucizeler gösterebilecek bir kudrete sahip olduğunu bilmesine rağmen, işini daima Allah'a havale etmiş; takdir eden ve sorunları çözenin yalnızca Allah olduğunu ikrar etmiştir. Bu tutum, hayatın tüm alanlarında Allah'a teslim olma hususunda mükemmel bir talimî örneklidir.

⁹⁹ bk. Ali Fikri, *Ahsenu'l-kasas* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 2/125.

¹⁰⁰ bk. Fikri, *Ahsenu'l-kasas*, 2/125.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azim*, 6/130.

Nebevî Değerler Vasıtasıyla Müminlerin Eğitilmesi

Bu büyük talimî tablodan hareketle, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) sabır, sıdk ve azim konularında unutulmaz örnekler sunduğu görülmektedir. Aynı şekilde onun risaleti, müminlerin hakka sarılmasını ve yaptıkları her işte semavî değerlere bağlı kalmasını sağlayan ilkelere gebedir. Bu model üzerinden imânî terbiye şu değerler çerçevesinde belirginleşmektedir:

Hak İfadesinin ve Değerinin Yüceltilmesi:

Hz. Mûsâ (a.s.) müminlere, bâtil ne kadar uzun sürerse sürsün nihai olarak hakkın galip geleceğini ve bâtilin yok olmaya mahkûm olduğunu öğretmiştir. Hz. Mûsâ ve Firavun kıssası üzerinden müminlerin üzerinde eğitilmesi gereken temel prensip budur. Nitekim Allah Teâlâ'nın şu ayeti buna tanıklık etmektedir: *"Böylece hak gerçekleşti ve onların yapageldikleri şeyler bâtil olup gitti."* (A'râf 7/118). Yani Allah Teâlâ'nın irade ettiği şey vuku bulmuş; Âlemlerin Rabbinin elçisi, lanetli iblisin elçisine galip gelmiş; Musa'nın asası sihirbazların iplerini ve değneklerini yutmuş; Allah'ın emri izhar olunup kelimesi yücelmiş, küfrün sarayı yıkılarak iktidarı son bulmuştur.¹⁰²

Toplumlara/Milletlere Karşı Muamelede Merhamet:

Hz. Mûsâ (a.s.), gerek kendi kavmine gerekse Firavun'a karşı nezaket ve müsamaha ile muamele etmiş; Allah'ın gazabına ve azabına uğramamaları için onları hidayete erdirmeye çabalamıştır. Hz. Mûsâ'daki bu merhamet ve nezaketle muamele etme prensibi, özellikle imânî terbiyede müminlerin hayatına kökleşmesi gereken en önemli değerlerdendir.

Zulme ve İstibdata Karşı Durma:

Hz. Mûsâ (a.s.) zulme ve tuğyana karşı daima cephe almıştır. Bu sebeple mümin de ister bireysel ister toplumsal nitelikte olsun, her türlü zulümle mücadele etme noktasında Hz. Mûsâ gibi olmalı; kendisini ve ailesini bu ilke doğrultusunda eğitmelidir.

¹⁰² bk. Muhammed Muhammed Abdu'l-Latif İbnu'l-Hatib, *Avdahu't-tefasir* 6. bs., (Kahire: el-Matbaatu'l-Misriyye ve Mektebetuha, 1383), 1/195.

"İnsanın onuru, maddi ve manevi tüm imkânlarını kullanarak varlığına yönelen zillet ve baskıyı defetmesini gerektirir. Aksi takdirde insanlığını ucuza satmış ve kendisini aşağılık mahlukat seviyesine düşürmüş olur.

Kendisine reva görülen zulüm karşısında duracak tek bir kimse bulunmaz,

Ancak iki aşağılık varlık müstesna: Cansız nesne ve çadır kazığı.

Biri zillet içinde bütünüyle bağlanmış durur,

Diğerinin ise başı yarılır da kimse haline acımaz.

İnsana zulüm eli uzatıldığında, kendi elinde bu zulmü defedecek bir güç bulamıyorsa; yine de o kötü otlakta kalmaya devam etmesi ve oradan ayrılmaması, zulmü kabul ettiğinin ve zalimlerin hükmüne boyun eğdiğinin bir ifadesidir".¹⁰³

İşte bu sebeple İslam, Müslüman'ın içindeki tüm dinamikleri harekete geçirerek bu zulmü inkâr etmesini ve ona karşı durmasını farz kılmıştır: *"Savaşa maruz kalanlara, zulme uğramış olmaları sebebiyle izin verildi. Şüphesiz Allah'ın onlara yardım etmeye gücü yeter..."* (Hac 22/39). Dolayısıyla Müslüman, zulmün ve tecavüzün elini kıracak bir güce ulaştığında, kendisini savunma, onurunu ve insanlığını koruma hakkını kullanması üzerine bir vecibedir.¹⁰⁴

Peygamberliklerin (Risaletlerin) İsbatı ve Elçilerin Tasdiki:

İlahî risaletlerin doğrulanması/tasdiki, İslam akidesinin temel rükünlerinden biri kabul edilir. Mümin sûresinde elçilere imânın önemi öne çıkmakta; bu risaletlerin çeşitli yönlerine, ümmetlerin bunları karşılama biçimlerine ve bunun müminlerin hayatındaki tesirine işaret edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Müminlerin Elçileri Tasdiki:

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki biz senden önce de elçiler gönderdik. Onlardan sana kıssalarını anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da... Hiçbir elçi, Allah'ın izni olmadan bir mucize (âyet) getiremez. Allah'ın emri geldiğinde ise hak ile hükmolunur ve batılı savunanlar işte orada hüsrana uğrarlar."* (Mümin 40/78).

¹⁰³ bk. Abdülkerim Yûnus el-Hatib, *et-Tefsîru'l-Kur'âni li'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, t.y.), 3/878.

¹⁰⁴ bk. Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim et-Salebi, *el-Kesf ve'l-beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Aşûr, Nazir es-Sadi (Beyrut: Dâru İhyait-Turasi'l-Arabi, 1422/2002), 7/25.

Bu ayette geçmiş ümmetlerin elçileri tasdik edişleri zikredilmekte; böylece risaletlere imânın önemi vurgulanarak peygamberlerin, vahyi ve hidayeti ulaştırmak üzere Allah'ın kullarına gönderdiği elçiler olduğu teyit edilmektedir. Ayrıca bu ayet, risaletleri tasdik etmenin kalpte imânı kökleştirme ve akideyi güçlendirmedeki rolünü bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Müminlerin elçileri tasdik etmesi, Allah Teâlâ'ya olan imânı kemale erdirir; nitekim tevhit, ahirete imân ve elçilere imân birbirini tamamlar. Mümin; Allah'ın Yaraticı olduğuna ve risaletini tebliğ etmek üzere seçtiği elçilere inandığında, kalbi Allah'ın kendisi için en hayırlı olanı en iyi bilen olduğu hususunda sarsılmaz bir güven ve imânla dolar; O'nun elçilerini insanları hidayete erdirmek için gönderdiğini tam bir sebatla ikrar eder.¹⁰⁵

Ümmetlerin Elçileri Tasdik Etmesinin Delaleti:

Ümmetlerin elçileri doğrulaması, Kur'ân-ı Kerîm'den öğrendiğimiz en önemli değerlerdendir. Mümin sûresinde, geçmiş ümmetlerin Allah'ın elçileri tarafından getirilen farklı risaletlerle muhatap oldukları açıklanmaktadır. Çeşitli meydan okumalara ve inkâra rağmen, az sayıdaki mümin kitle risaleti tasdik etmiş ve ona inanmıştır. Nitekim Firavun kavminin durumunda bu şöyle ifade edilmektedir:

"Onlar da: 'Elçileriniz size apaçık delillerle (beyyinât) gelmedi mi?' derler. Onlar: 'Evet (geldi)' derler. (Cevaben): 'O halde siz dua edin! Oysa kâfirlerin duası boşa çıkmaktan başka bir şey değildir' derler." (Mümin 40/50).

Bu muamele müminlere, bazı insanların risaletleri reddedebileceğini; ancak müminlerin risaleti tasdik ederken mütevazı, kendilerine ve Allah'a karşı dürüst olmaları gerektiğini öğretmektedir.¹⁰⁶

Risaletlerin Tasdiki Vasıtasıyla İmânî Terbiye:

Risalet müessesesinin tasdik edilmesi, yalnızca peygamberlerin tebliğ ettiği hakikatleri benimsemekten ibaret olmayıp aynı zamanda onların şahsında tecelli eden ilahî vaatlere ve sünnetullah'a sarsılmaz bir inançla bağlanmayı gerektirir. Elçilerin karşılaştığı zorluklar karşısında sergiledikleri duruş, müminin zor zamanlardaki manevi direncini besleyen en güçlü terbiye vasıtasıdır. Bu bağlamda, risaletlerin

¹⁰⁵ bk. Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru 'l-munir*, 24/167.

¹⁰⁶ bk. İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur 'âni 'l-azim*, 7/135.

doğrulanması yoluyla verilen imânî terbiyenin en somut ve dönüştürücü tezahürlerinden biri, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine ve inananlara vaat ettiği zafer, yardım ve adalete olan güvenin kulun gönlünde pekiştirilmesidir.

Allah'ın Vaadine Olan Güvenin Pekiştirilmesi:

Elçilere imân etmek, Allah'ın vaadine de inanmayı gerektirir. Eğer Allah insanları hidayete erdirmek için elçiler göndermişse, bu durum Allah'ın mesajının zayı olmayacağını ve kullarını başıboş bırakmayacağını kesin olarak teyit eder. Bu da müminlerde, Allah'ın kimseye zulmetmeyen adil bir Hâkim olduğu hususunda huzur ve güven duygusunu büyütür.

Davette Sürekliliğin Vurgulanması:

Peygamberlerin risaletleri; ret ve muhalefet karşısında dahi imânı muhafaza etmek için gerekli direktifleri içerir. Bu durum müminlerde, engeller ve zorluklar karşısında Allah'a davetin nasıl sürdürüleceğine dair ilkeleri pekiştirir.

Müminlerin Risaletin Önemine Olan İmânının Güçlenmesi:

Müminlerin elçileri ve semavî risaletleri tasdik etmesiyle birlikte, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) getirdiği İslam risaletine olan imânları da perçinlenir. Bu sarsılmaz imân, müminlerin hayatın zorluklarıyla güvenle yüzleşmelerine ve dünya hayatındaki hedeflerini gerçekleştirmek üzere amellerine kararlılıkla devam etmelerine imkân sağlar.

Ayrıca risaletlerin tasdiki vasıtasıyla sağlanan imânî terbiyenin kazanımları şunlardır:

"Allah Teâlâ'nın rahmetini ve kullarına olan inayetini kavramak; nitekim O, kullarını dosdoğru yola ve kavim dine iletmek üzere elçiler göndermiştir. İndirilen Kitap çerçevesinde ve gönderilen Peygamber'e iktida ederek Allah Teâlâ'ya basiret üzere kulluk etmek; risaleti tebliğ etme görevini yerine getirdikleri için elçileri - aleyhimusselevatu vetteslimat- sevmek, onlara tazim göstermek ve şanlarına yaraşır şekilde övgüde bulunmak; elçilerini göndermek sûretiyle bahşettiği bu büyük nimetten dolayı Allah Teâlâ'ya şükretmek".¹⁰⁷

¹⁰⁷ bk. Omer b. Abdurrahman el-Omer, *İrşâdu'l-enâm ilâ usuli ve muhimmati dini'l-İslam -sual ve cevab-*, takdim: Abdulaziz b. Abdullah Al es-Seyh, Saleh b. Fawzan el-Fawzan (Kahire: Dâru Advais-Selefi'l-Mısriyye, 4. Basım, 1443), 1/22.

Bu bölümde, elçilere imânın önemi üzerinde durulmuştur. Özellikle Mümin sûresinde yer alan Hz. Mûsâ (a.s.) kıssası incelenerek müstebitlerle mücadelede ve tevhit davetini yaymada mükemmel bir örneklik sunulmuştur. Aynı şekilde risaletleri tasdik etmenin Allah'a imânı güçlendirmedeki ve müminlerin maneviyatını yükseltmedeki rolü tartışılmış; müminlerin, hidayet ve rehberlik taşıyan semavî risaletlerle olan bağı pekiştirilmiştir.¹⁰⁸

2.4.4. Ahirete İmân

Ahirete imân, İslam akidesinin temel rükünlerinden biridir; nitekim ahiretin tasdik edilmesi, sağlıklı bir imânî kişiliğin inşa edilmesindeki ana etkenlerden kabul edilir. Mümin sûresinde ahirete imânın, imânî terbiyenin pekiştirilmesinde merkezi bir eksen oluşturduğu görülmektedir. Zira kıyamet, azap ve kurtuluş sahneleri, müminleri bu imâna uygun şekilde kendilerini yetiştirmeye teşvik edecek biçimde açıkça tasvir edilmiştir. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'deki talimî kıssalar -özellikle de Firavun ailesinin kıssası- ahirete imânın nefslerde kökleşmesine yardımcı olan ve müminlerin davranışlarını büyük ölçüde etkileyen yüce pedagojik dersler sunmaktadır.

Kıyamet, Azap ve Kurtuluş Sahneleri

Mümin sûresinde kıyamet sahneleri net bir biçimde tecelli etmekte; bu durum ahirete imânın, nefslerin istikamet ve salih davranış üzere eğitilmesindeki önemini yansıtmaktadır. Zalimler için tehditler, müminler için ise güven mesajları barındıran kıyamet sahneleri; ahlaki değerleri aşılamayış, Allah'a ve ahiret gününe imânı güçlendirmeyi hedefleyen büyük talimî mesajlar taşımaktadır.

Zalimler İçin Azap Sahnesi

Mümin sûresinde, ahirette mücrimlerin ve yalanlayanların karşılaşacağı azap sahnesini tasvir eden pek çok ayet bulunmaktadır. Örneğin Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Onlar, Kitab'ı ve elçilerimize gönderdiğimiz şeyleri yalanlayanlardır. Artık yakında bilecekler! Boyunlarında laleler ve zincirler olduğu halde sürükleneceklerdir; kaynar suda, sonra da ateşte kızartılacaklardır." (Mümin 40/70-72).

¹⁰⁸ bk. Ali Muhammed Muhammed es-Sallabi, *el-İman bir-rusuli ver-risalat* (Amman: Merkezi'l-Kitabi'l-Akademi, t.y.), 34.

Bu ayette Allah Teâlâ, Allah'a kavuşmayı ve hesap gününü reddeden, amellerini boşa çıkaran yalanlayıcıların cezasını beyan etmektedir. Bu sahne; mümini günahlardan, zulümden kaçınmaya ve Allah ile olan bağını güçlendirmeye sevk ederek imânî terbiyeye katkı sağlar. Aynı şekilde müminlere, kıyamet gününde her amelin hesabının sorulacağını öğretir ve onları ilahî hidayete uymaya sevk eder.

Azap sahnesi; zulmün ve inkârın acı akıbetine dair bir uyarıyı da içermektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ı inkâr edenlerin ve O'nun elçilerini yalanlayanların nihai sonunun pek kötü olacağını tasvir etmektedir. Bu tasvir, müminlerin kalplerinde Allah korkusunu ve azap endişesini kökleştirmeye katkı sağlayarak dünya hayatındaki davranışlarını pekiştirir ve onları İslami değerlere sarılmaya teşvik eder.¹⁰⁹

Müminler İçin Kurtuluş Sahnesi

Azap sahnesinin aksine, müminler için çizilen kurtuluş sahnesi bir ümit mesajı taşır ve müminlerin kalplerindeki imânı pekiştirir. Kur'ân-ı Kerîm, imân edip salih ameller işleyenlerin ahirette büyük bir mükafata erişeceklerini şu ayetle beyan etmektedir:

"Erkek olsun kadın olsun, kim mümin olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girerler ve orada kendilerine hesapsız rızık verilir." (Mümin 40/40).

Yani: *"Allah'a ve elçilerinin getirdiği şeylere imân etmiş bir halde salih amel işleyen kimse; işte salih amel ile imânı bir araya getiren bu kimseler cennete girerler ve orada kendilerine hesapsız yani takdir edilmeksizin ve hesaba çekilmeksizin rızık verilir"*.¹¹⁰

Bu sahne, müminleri salih amel işlemeye teşvik eder ve zorluklar karşısında akidelerinde sebat etmelerine yardımcı olur.

Müminin ahirete olan imânı, cennete dair ümit dolu bu sahne ile birleştiğinde; kişiliğinde itaat etme ve Allah'ın rızasını kazanmak için ciddiyetle çalışma arzusunu güçlendirir. Dini vecibeleri en mükemmel şekilde sürdürmesi için kendisine manevi bir güç bahşeder. Bu sahneler, ahiretteki amellerin sonuçlarının -ister azap ister

¹⁰⁹ bk. İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-azim*, 7/143.

¹¹⁰ bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed es-Sevkânî, *Fethu'l-kadir* (Dimeşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr - Dâru'l-Kelimit-Tayyib, 1. Basım, 1414), 4/565.

kurtuluş olsun- belirleyici olduğunu vurgulamak sûretiyle müminlerin davranışlarını dönüştürmede büyük rol oynayan imânî teşvik vasıtalarındandır.

Ahirete İmânın Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Müminin kıyamet, azap ve kurtuluş sahnelerini zihninde canlandırması, günlük davranışlarını derinden etkiler. Ahirete imân, müminin nefsine ruhi bir denge aşılar ve bu dünyada yaptığı her eylemin ebedi kaderini etkileyeceğini kavramasını sağlar. Böylece müminin dünyada başarıya ulaşma gayreti ile ahirette sevap kazanma arzusu arasında bir bütünlük hasıl olur. Ayrıca ahirete imân, yapılan işlerde sorumluluk bilincini artırır; müminleri ahitlere ve vazifelere uymaya, günahlardan ve taatlardaki kusurlardan kaçınmaya teşvik eder.¹¹¹

Firavun Ailesinin Kıssasında İmânî Boyut

Kur'ân kıssaları -ki Mümin sûresindeki Firavun ailesi kıssası da bunlardan biridir- imânın inşasına ve davranışların düzeltilmesine katkı sağlayan yüce bir talimî araç niteliğindedir. Nitekim kıssa yalnızca tarihî olayların aktarılmasından ibaret olmayıp; müminleri dosdoğru yolu izlemeye, eğri yollardan sakınmaya sevk eden pedagojik dersler barındırmaktadır.

Firavun Ailesinin Kıssası ve İmânî Terbiye Dersleri

Firavun ailesinin kıssası; tevhit, zulüm ve tuğyan arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koyan kıssalardan biridir. Mümin sûresinde müstebit ve cabbar bir mütekebbir olan Firavun'un, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) davetini nasıl reddedip yalanladığı, hatta ilahlığını ilan ettiği şu ayetlerle anlatılmaktadır:

"Kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında mücadele edenler var ya, hem Allah katında hem de imân edenlerin katında bu durum büyük bir nefret konusudur. İşte Allah, her mütekebbir cabbarın kalbini böyle mühürler. Firavun dedi ki: 'Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki o sebeplere ulaşabilirim; göklerin sebeplerine... Böylece Musa'nın ilahına bir bakayım! Gerçi ben onun yalancı olduğunu sanıyorum.' İşte Firavun'a kötü ameli böyle süslü gösterildi ve o doğru yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı ancak hüsrarla sonuçlandı." (Mümin 40/35-37).

¹¹¹ bk. Murad Abdullah Cenabi, *el-Havz ves-sirat ve'l-mizan fi'l-Kur'âni'l-Kerim ves-sunnetin-nebiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 13.

Bu ayetler, Firavun'un uyguladığı tuğyanı ve bunun kavmi üzerindeki etkisini özetlemektedir. Nitekim o, halkını kendisine kulluk etme sapkınlığına düşürmüş, Allah'a imân etmelerine engel olmuş ve nihayetinde bu tuğyan tam bir hüsrarla sonuçlanmıştır.¹¹²

Bu sahneden çıkarılabilecek imânî terbiye dersleri şu hususlarda tecelli etmektedir:

Tevhide Sarılmanın Gerekliliği:

Bu durum, sûrede yer alan mümin zatın şu ifadesinde bariz bir şekilde görülmektedir: *"Ey kavmim! Ne oluyor ki ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz? Siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyi O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz; ben ise sizi el-Azîz ve el-Gaffâr olana çağırıyorum."* (Mümin 40/41-42). Yani: *"Siz beni inkâra ve Allah Teâlâ'ya ibadette şirk koşmaya, mülk ve kudret sahibi olan Allah'ın kendisine ibadet edilmesini emretmediği putlara kulluk etmeye mi çağırıyorsunuz?!"*.¹¹³

İşte o mümin zat, Allah'ın tevhidinde sarılıp onda sebat etmiş; kavminin küfür ve şirk davetini reddederek kurtuluşun ancak tevhidi gerçekleştirmek ve ihlasla Allah'a yönelmekle mümkün olacağını vurgulamıştır. Bu yönlendirme, kıssadan çıkarılacak en büyük talimî derslerden biridir.

Tuğyan Karşısında Sabır ve Sebat Göstermek:

Hız. Mûsâ'nın (a.s.) Firavun karşısındaki tutumu -sürekli ret ve meydan okumaya rağmen- müminlere hak üzere sebat etmeyi öğretir. Allah'a davette sabırlı olmak ve zorluklar ne olursa olsun hakta ısrar etmek, bu kıssadan elde edilen en önemli derslerdendir.¹¹⁴

Güç ve Saltanatla Gururlanmaktan/Kibriyadan Sakınmak:

Firavun, gücüne ve azametine rağmen küfrü ve zulmü sebebiyle helakle yüzleşmiştir. Bu durum; gücün, zulmeden ve tuğyan eden kişilerin elinde ebedi kalmayacağı ve her zalimin sonunun helak olacağı gerçeğini yansıtır. Nitekim Firavun

¹¹² bk. Nasiruddin el-Beyzâvî, *Envaru't-tenzil ve esraru't-tevil*, 5/58.

¹¹³ Mekki b. Ebi Talib, *el-Hidaye ila bulugi'n-nihaye fi ilmi meani'l-Kur'ân ve Tefsîrihi ve ahkamihi ve cumelin min fununi ulumihi*, thk. Şarika Üniversitesi Şeriat ve İslami Araştırmalar Fakültesi Kitap ve Sünnet Araştırmaları Grubu (Şarika: Şarika Üniversitesi Yayınları, 1429/2008), 10/6436.

¹¹⁴ bk. Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munir*, 20/111.

ailesinin mümin ferdi ile gücüyle gururlanan kavmi arasında yaşananlar buna örnektir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Allah onu, kurdukları tuzakların kötülüklerinden korudu ve Firavun ailesini azabın en kötüsü kuşatıverdi."* (Mümin 40/45). Yani: *"Kudret ve merhamet sahibi olan Allah, o muvaffak olmuş mümin kulu; Firavun ve ailesinin onu helak etme ve yok etme yönündeki tuzaklarının cezalarından korumuştur. Çünkü o, hoşlanmadıkları şeylerle karşılarına çıkmış, Hz. Mûsâ'ya (a.s.) tam anlamıyla uyduğunu izhar etmiş ve onları Hz. Mûsâ'nın davet ettiği şeye çağırmıştır. O dönemde güç sahibi olan bu güruh ise buna tahammül edememiş, ona karşı öfkeleri ve kinleri şiddetlenmiştir. Böylece ona bir tuzak kurmak istemişler, fakat Allah onu onların tuzağından ve hilesinden muhafaza etmiş; kurdukları tuzak kendi başlarına geçmiştir. 'Firavun ailesini ise azabın en kötüsü kuşattı'; Allah bir sabah vakti alayını son ferdine kadar suda boğmuştur".¹¹⁵* Bu durum müminler için dünyevi güçle gururlanmama ve Allah ile olan ilişkilerinde mütevazı olma yönünde derin bir talimî ders taşımaktadır.

Kıssanın Müminlerin Eğitimindeki Etkisi

Firavun ailesinin kıssası incelendiğinde, müminlerin imânî değerler üzere eğitilmesindeki büyük etkisi göze çarpmaktadır. Kıssa, Allah'a imânın önemini öne çıkarırken tuğyan ve kibre götüren tutumlara karşı uyarmaktadır. Bu kıssayı okuyan müminler, tevhidin akidelerinde nasıl temel prensip olduğunu; zor durumlarla karşılaştıklarında Allah'a tevekkül ederek ve zulme karşı sabrederek nasıl hareket etmeleri gerektiğini öğrenirler. Ayrıca kıssa onları imânî daveti yalanlamanın ve hak çağrısına icabet etmemenin acı akıbetinden sakındırır.

Sonuç olarak, Mümin sûresinde müminlerin ahirete olan imânı; kıyamet, azap ve kurtuluş sahneleri vasıtasıyla tecessüm etmekte ve bu durum salih davranışların pekişmesine doğrudan katkı sağlamaktadır. Aynı şekilde Firavun ailesinin kıssası; tevhidin önemini pekiştiren, müminlere hak üzere sebat etmeyi öğreten ve tuğyanın felaketine karşı uyaran pedagojik bir model teşkil etmektedir. Bu etkileyici ve anlam dolu kıssalar sayesinde müminler, zorluklarla yüzleşme ve dini ilkelerine sarılma noktasında manevi bir güç kazanmaktadırlar.¹¹⁶

¹¹⁵ Abdurrahman b. Nasir es-Sadi, *Taysiru'l-Karimir-Rahman fi Tefsiri kelami'l-Mennan*, thk. Abdurrahman b. Muella (Beyrut: Muessesetur-Risale, 1420/2000), 1/738.

¹¹⁶ bk. İbn Aşûr, *et-Tahrir vet-tenvir* 24/129.

2.5. İmânın Nefislerde Kökleştirilmesi Yöntemleri

Kur'ân-ı Kerîm'deki imânî terbiye yöntemleri, Allah Teâlâ'nın müminlerin nefislerinde dini değerleri pekiştirdiği en önemli vasıtalarındandır. Nitekim Mümin sûresinde, imânî mesajları ulaştırmak üzere kullanılan etkili birtakım pedagojik yöntemler yer almaktadır. Bunların başında, Firavun ailesinin mümin ferdi kıssasında bariz bir şekilde beliren diyalog yöntemi gelmektedir. Bu sûredeki diyalog; akidelerdeki hakikatleri vurgulamak ve istikamete yönlendirmek sûretiyle inançları düzeltmeyi, imânı pekiştirmeyi ve imânî kişilikleri güçlendirmeyi hedefleyen yüce bir talimî araç olduğunu göstermektedir.¹¹⁷

2.5.1. Diyalog Yöntemi

Kur'ân-ı Kerîm'deki diyalog; yönlendirmenin, açıklamanın ve "en güzel şekilde mücadele etmenin" iç içe geçtiği önemli bir öğretim vasıtasıdır. Mümin sûresinde diyalog yöntemi pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle de Firavun ailesinin mümin ferdi ile Hz. Mûsâ'nın (a.s.) davetini reddeden kavmi arasında geçen diyalogda öne çıkmaktadır. Bu diyalog; davet ve iknanın en yüce yöntemlerini yansıtan, yapıcı bir diyalogun nefisleri eğitmede ve davranışları tezip etmede nasıl etkili olabileceğini açıklayan pedagojik bir modeldir.

Firavun Ailesindeki Müminin Kavmiyle Diyalogu

Mümin sûresinde, Firavun ailesinin mümin ferdinin yürüttüğü diyalog dikkat çekmektedir. Bu, müminlerin maruz kaldıkları zulüm ve baskıya rağmen kavimleriyle iletişim kurma yeteneğini yansıtan akıllıca bir diyalogdur. Bu diyalog, kavmine şöyle seslenen mümin zatın diliyle aktarılmaktadır: *"Ey kavmim! Ne oluyor ki ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz?"* (Mümin 40/41). İşte bu diyalog, insanın akıbeti ile dünya ve ahiretteki varış yeri hakkında derin bir tefekkür ve tefahhusa çağrı barındırmaktadır.

Diyalogdaki Temel Konuların Belirlenmesi

Bu diyalog üzerinden, Firavun ailesinin mümin ferdinin kavmini eğitme ve yetiştirme amacına yönelik üç temel meseleye odaklandığı görülmektedir:

¹¹⁷ bk. Vahide Bufedah Bedisi, "el-Kiyemu'l-mutadamminetu fi sûreti Gafir ve ehemmiyyetuha lid-duat", *el-Miyar*, Sayı: 3 (2026), 370.

Kurtuluşa (Necata) Davet:

Allah Teâlâ'nın: *"Ey kavmim! Ne oluyor ki ben sizi kurtuluşa çağırıyorum..."* (Mümin 40/41) ayetinde, mümin zatın kurtuluş kavramına dayanarak kavmine davet yönelttiği görülmektedir.

"Sanki şöyle demektedir: Bu halinize şaşıyorum! Ben sizi kurtuluşa ve hayra çağırıyorum; siz ise beni ateşe ve şerre mi çağırıyorsunuz?! Nitekim onları gaflet uykusundan uyandırmak, çağrıldıkları konunun önemini vurgulamak ve samimi nasihatine karşı sergiledikleri tutum sebebiyle onları şiddetle kınamak amacıyla ayetlerde 'Ey kavmim' hitabını tekrarlamıştır. Tıpkı Hz. İbrahim'in -Peygamberimize ve ona binlerce salat ve selam olsun- babasına defalarca 'Babacığım!' demesi gibi".¹¹⁸

Buradaki "kurtuluş" (necat), ahiretteki azaptan necat bulmayı ifade eder ki bu da Allah'a imân etmeyi ve semavî risalete uymayı gerektirir. Bu mümin zat, kurtuluşu imân ve salih amelle ilişkilendiren derin bir imânî pedagoji kullanmış; helakin ancak hakta inat edenlerin payına düşeceğini açıkça ifade etmiştir.

Ateşe Çağrının İptali ve Çürütülmesi:

Mümin zat kavmine doğrudan hitap ederek: *"Siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz!"* (Mümin 40/41) demektedir ve onları Hz. Mûsâ'nın (a.s.) davetini yalanlamanın felaketine karşı uyarmaktadır. Bu cümle, tuğyanda ısrar etmenin ve bâtıla sarılmanın tehlikesini açıkça yansıtır. Bu hitap vasıtasıyla müminlere, bâtıla davet etmenin helake götüreceği; imânı benimsemenin ise yegâne kurtuluş yolu olduğu öğretilmektedir.

"Ey kavmim, bana kendinizden haber verin! Allah Teâlâ'ya imân etmek, O'na ibadet ve itaat edip elçilerini tasdik etmek sûretiyle ben sizi cehennemden kurtuluşa ve cennete girmeye çağırırken; ne oluyor da siz beni cehennem ehlinin ameline, yani şirke ve putlara tapmaya çağırıyorsunuz?!" Yani Allah'a itaate, O'na ibadete ve tevhide davet etmek kurtuluş sebebine davet iken; onların çağırısı ise cehenneme giriş sebebine davettir.¹¹⁹

¹¹⁸ Muhammed Ali Taha ed-Durre, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim ve irabuhu ve beyânüh* (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1430/2009), 8/356.

¹¹⁹ bk. Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-munir*, 3/2275.

Risaletin Birliğinin Vurgulanması:

Müteakip ayetlerde mümin zat, ilahî risaletin birliğini vurgulamaya devam ederek şöyle der:

"Siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında hiçbir bilgim olmayan şeyi O'na ortak koşmaya çağırıyorsunuz; ben ise sizi el-Azîz ve el-Gaffâr olana çağırıyorum. Şüphesiz ki sizin beni kendisine çağırdığınız şeyin dünyada da ahirette de bir davet yetkisi (dua/çağırısı) yoktur. Dönüşümüz ancak Allah'adır ve haddi aşanlar (müsrifler) cehennem ehlidirler. Size söylediklerimi yakın bir gelecekte hatırlayacaksınız. Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Şüphesiz Allah, kullarını hakkıyla görendir." (Mümin 40/42-44).

Bu ifadelerle mümin zat; müstebitlerin sergilediği zalimce tutumların aksine, ahirette huzura ve kurtuluşa ulaşmanın yolu olarak Allah'ı birleme (tevhit) bağını sunmaktadır. Bu tutumlar; müminlerin nefsinde nebevî risaletin hakikatine ve bunun hayatlarındaki dönüştürücü etkisine dair bir bilinç inşa etmeli, imânı güçlendirerek davranışları güzelleştirmelidir.¹²⁰

İmânî Terbiyede Diyalog Yönteminin Önemi

Bu pedagojik diyalog üzerinden, Firavun ailesinin mümin fertlerinin imânî mesajı aktarmak ve kavimlerinin nefslerinde dini değerleri pekiştirmek için temel yöntem olarak diyaloga dayandıkları görülmektedir. Bu yöntemin etkili olmasının sebebi birkaç faktöre dayanmaktadır:

Akli ve Nakli Delillerle Hakka İkna Etmek:

Diyalog Kur'ân-ı Kerîm'den akli ve nakli delillerle desteklendiğinde müminler; çürütülemez delillere ve bürhanlara dayalı bir imânî mesajı sunmada daha muktedir hale gelirler. Nitekim başkalarını hakka ikna etmek, rasyonel ve ruhi iknaya dayanan yapıcı bir diyalog yöntemini benimsemeyi gerektirir ki bu da hakka boyun eğmenin vesilesi olur. Her ne kadar apaçık olan hakkın cidale ihtiyacı olmasa da nitekim şöyle denilmiştir: *"Hakka boyun eğmek (iz'an), mütalaa ve cidaldan (mira) daha hayırlıdır"*.¹²¹

¹²⁰ bk. İbn Aşûr, *et-Tahrir vet-tenvir*, 24/156.

¹²¹ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri bi-serhi Sahihi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379), 1/447.

En Güzel Şekilde Mücadele Etmek (Mücadele bi'l-Leti Hiye Ahsen):

Firavun ailesinin mümin fertleri ile kavimleri arasında geçen diyalogda müminler, diyalog edebini ve saygıyı kuşanmış; kavimlerini hidayete çağırırken sakin ve nazik bir üslup kullanmışlardır.

"Nitekim muhataplar (mad'uvvûn) arasında kendileriyle bir tür mücadele edilmesine ihtiyaç duyan bir kesim vardır. Çünkü onlar üzerinde bulundukları şeyin hak olduğuna inanmakta, bu yüzden hakikatle aralarına giren bir şüphe taşımaktadırlar; yahut bâtıllarına davet eden bâtil ehлиндendirler. Dolayısıyla Allah'a davet eden kimseye (daî) düşen görev, bunlardan her bir grupta durumuna uygun şekilde 'en güzel olan yöntemle mücadele etmektir' (mücadele bi'l-leti hiye ahsen). Birinci gruba, hakla aralarına giren şüpheleri çürüterek inandıkları şeyin bâtil olduğunu açıklar; bâtila davet eden ikinci gruba ise aklen ve naklen icabet etmelerine en çok imkân tanıyacak en güzel yollarla mücadele eder. Nitekim benimsediği delillerle ona karşı hüccet getirmek, maksadın hasıl olmasına en yakın yoldur".¹²²

Bu durum, diyalogun çatışmacı bir nitelikte olmaması, aksine hikmet ve sabırla dolu olması gerektiğini göstermektedir. Bu da nefsleri isyana ve itiraza sürüklemek yerine, onları ıslah etmeyi ve tezip etmeyi hedefleyen imânî terbiyenin niteliklerindendir.

Psikolojik Etkileşim Stratejisi:

Bu diyalog, hakikatlerin sakince ortaya konulması, müminlerin ve kâfirlerin gelecekteki akıbetlerine dair bütüncül bir vizyon sunulması vasıtasıyla muhatap üzerinde psikolojik bir etki bırakmaya dayanır.

"Nitekim mevize, kalbi sarsan ve onu aklın sesine kulak vermeye hazırlayan kırbaçlar gibidir; böylece arzu doğar ve Allah'ın belirlediği vakitte kalbe nuru girecek olan imâna duyulan özlem artar. Kur'ân'ın aynı anda hem akla hitap etme hem de kalpteki duyguları harekete geçirme gücünü açıklayan pek çok örnek vardır ki bu durum, muhatap onunla ilişkiyi sürdürdüğü takdirde onu hidayete hazırlar".¹²³

¹²² İbrahim b. Hasan el-Hadriti, *Eseru amali'l-kulub ale'd-dai ved-dave* (Kral Abdülaziz Üniversitesi Fen-Edebiyat ve İnsani Bilimler Fakültesi Şeriat ve İslami Araştırmalar Bölümü Akide ve Davet Anabilim Dalı, Doktora tezi, 1441/2020), 1/551.

¹²³ Mecdi el-Hilali, *el-Avde ila'l-Kur'ân: Limaza ve keyf?* (t.y.), 1/45.

Müminlerin bu pedagojik yöntemi kullanmaları -özellikle mümin zatın anlattığı kişisel kıssa ile birlikte- diyaloga duygusal bir boyut katmış, bu da dinleyenlerin kalpleri üzerindeki olumlu etkiyi artırmıştır.

Davetin İnsan Nefsine Yöneltilmesi:

Bu diyalog; insanların fikri tutumlarını değiştirmeyi hedeflediği gibi, özellikle kurtuluş vurgusu ve zalimlerin akıbeti olarak cehennemin zikredilmesi vasıtasıyla onların duygu ve hislerine hitap etmeyi de amaçlar. Bu da ahiret yakinini ekerek imânın güçlenmesine katkı sağlar ve sahih akide ile örtüşen ahlaki davranışları tetikler.

Diyalog Vasıtasıyla İmânî Terbiye: Pratik Uygulamalar

Bu talimî diyalogdan, diyalog yöntemi vasıtasıyla imânı güçlendirmek üzere günlük hayatımızda uygulayabileceğimiz pek çok ders çıkarabiliriz:

Açık Diyalogun Teşviki:

Müslümanlar, fikri veya dini farklılıklarına bakılmaksızın toplumun bireyleriyle açık diyalog yöntemini benimsemelidir. Diyalogun amacı; ortak anlayışı geliştirmek ve yapıcı tartışma alanını genişletmek olmalıdır.

Sertlik ve Aşağılama Yöntemlerinden Uzak Durmak:

İmânî diyalogda, üslubun sözlü şiddetten veya yaralayıcı eleştiriden uzak olması son derece önemlidir. Müslümanlar başkalarını mantıksal ve dini delillerle ikna etmeye çalışmalı, görüşlerini saldırgan bir tarzda dikte ettirmekten kaçınmalıdır.

Temel Değerlere Odaklanmak:

İslami pedagojik ortamdaki diyaloglar -özellikle bu değerleri bilmeyen veya reddedenlerle muhatap olunurken- Allah'a imân, tevhit ve Allah'ın adaleti gibi temel değerlere odaklanmalıdır.

Davetçilere düşen görev: *"Bireysel veya toplumsal düzeyde hastalıklardan ziyade belirtilere/arazlara odaklanmamaları; davet muamelelerinde şefkat, yumuşaklık, güzellik, hoşgörü, sempati ve ihsanı sunmalarıdır. Nitekim bunlar, şiddetin getiremeyeceği sonuçları getirir. Şiddet ise çoğunlukla yaklaştırdığının katbekat fazlasını nefret ettirir, kazandırdığından fazlasını kaybettirir. Öfkelenen, kalbi ve sevgisi kaybedilen kimse -delil ve açıklamada galip gelirse dahi- çoğunlukla nasihate icabet etmez. Ayrıca davet yolunda, kendilerini temel meselelerden ve daha*

önemli ödevlerden alıkoyacak tali meselelerle veya ikincil mücadelelerle meşgul olmamalıdır".¹²⁴

Mümin sûresindeki Firavun ailesinin mümin fertlerinin diyalogu incelendiğinde; diyalog yönteminin imânî inşa etmeyi ve nefslerde İslami değerleri güçlendirmeyi hedefleyen yüce bir talimî araç olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim hikmet ve güzel öğüt üzerine kurulu bilinçli bir diyalog, bireylerin davranışlarını dönüştürmeye ve toplumun ıslahına katkı sağlayabilir.

İmânî Diyalogda Hasımlarla İletişim / Etkileşim

Mümin sûresinde geçen talimî diyalog çerçevesinde, Firavun ailesinin mümin fertlerinin Firavun kavminden olan muhataplarının muhalefetine olumsuz bir tutumla karşılık vermedikleri; aksine diyalogu onları hakka ikna etmede bir vasıta olarak kullandıkları görülmektedir. Bu durum, müminlerin hasımlarıyla sakin ve rasyonel bir tarzda etkileşim kurmalarının, imânî davetin doğruluğunu ispatlayan delil ve kanıtları ortaya koymaya odaklanmalarının önemini öne çıkarmaktadır. Muhaliflerle bu şekilde iletişim kurmak, imânî terbiyede önemli bir adımı temsil eder. Çünkü bu tutum, bireylere fikri meydan okumalarla akıl ve mantık yoluyla nasıl yüzleşeceklerini öğrettiği gibi, onlarda dinleme ve sakin, etkileyici bir üslupla cevap verme yeteneğini de pekiştirir.

Bu bağlamda İslami toplumdaki öğretmenlerin ve mürebbilerin, bireylerin diyalog yeteneklerini geliştirmeleri gerekmektedir. Öyle ki bireyler, çatışma veya şiddet barındırmayan pozitif diyaloga bağlı kalmak sûretiyle, cevap vermeden önce iyi dinleme ve başkalarının bakış açılarını anlama yeteneğine sahip olmalıdırlar.¹²⁵

Diyalog Yoluyla İmânî Terbiyenin Pratik Uygulamaları

Firavun ailesinin mümin fertlerinin diyalogu üzerinden, mürebbilerin dengeli bir İslami kişilik inşasında kullanabilecekleri birtakım pedagojik uygulamalar çıkarılabilir:

¹²⁴ *Kelime li 'd-duati ve 'l-muslih* (Suudi Arabistan Krallığı İslami İşler, Davet ve İrşat Bakanlığı Resmi Web Sitesi Yayınları / el-Mektebetuş-Şamile), 1/34.

¹²⁵ bk. Bedisi, "el-Kiyemu'l-mutadammine, 372.

Eğitim Faaliyetlerinde Diyalogun Etkinleştirilmesi:

Diyalog yöntemi okullardaki, camilerdeki ve kültür merkezlerindeki talimî faaliyetlerin bir parçası haline getirilmelidir. Bireyler; tevhit, nübüvvet ve ahiret gibi imânî konular etrafında tartışmaya ve fikir alışverişinde bulunmaya teşvik edilmelidir. Bu durum, sorgulamaya ve pozitif etkileşime dayalı bir eğitim ortamının inşasına yardımcı olur.

Anlaşmazlıkların Çözümünde Bir Yöntem Olarak Diyalog:

İmânî terbiye; şiddete başvurmak veya başkalarından soyutlanmak yerine, anlaşmazlıkların ve ihtilafların çözümünde diyalog kullanımını teşvik eder. Bireyleri, problemlere barışçıl çözümler bulmak için diyaloga başvurmaya özendirir. Bu kültür, "hüküm vermeden önce diyalog" kavramı pekiştirilerek toplumda etkin kılınmalıdır; öyle ki tartışma, sorunların çözümünde temel yöntem olsun. Hikmet sahibi Şâri' şöyle buyurmuştur: *"Onlarla en güzel şekilde mücadele et!"* Yani onları bulundukları durumdan çevirip vazgeçir; bunu yaparken katı ve kaba yürekli olma, aksine onlara karşı mülayım ol.¹²⁶

Eğitimci Liderlerin Diyalogla Etkileşim Kuracak Şekilde Yetiştirilmesi:

Eğitim ve davet kurumlarındaki mürebbiler ve liderler, her yaştan öğrenci ve bireyle diyalog yöntemini kullanma yeteneğine sahip olmalıdırlar. Liderlerin etkili iletişim becerileri konusunda eğitilmesi vasıtasıyla, hedef kitleler üzerinde olumlu bir etki bırakacak yenilikçi yollarla İslami değerler pekiştirilebilir.¹²⁷

Yapıcı Eleştirinin Teşvik Edilmesi:

İmânî terbiyede diyalog yöntemi yapıcı eleştiriye teşvik etmeye katkı sağlar. Diyalog vasıtasıyla bireyler, haksız ve yaralayıcı olmayan, hedefli bir eleştiriye nasıl sunacaklarını öğrenebilirler. Bu da imânî düşüncelerin ve tutumların iyileştirilmesine ve din ile uyumlu şekilde geliştirilmesine katkıda bulunur.¹²⁸

¹²⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidi, *et-Tefsîru 'l-basit* (Riyad: İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye Üniversitesi Yayınları, 1430), 13/232.

¹²⁷ bk. Hansa Ahmed Hamdaniyye, "el-Kiyadetu't-terbeviyye", *el-Menafîzu 'l-sakafiyye* (2025), 316.

¹²⁸ bk. Ahmed Abduh Hayruddin, *Usulu't-terbiye vet-talim* (Kahire: Vekaletus-Sihafeti'l-Arabiyye, 2020), 95.

Duygusal ve Ruhi Eğitim:

Fikri boyutların yanı sıra diyalog, duygusal ve ruhi boyutların eğitimi için de etkili bir vasıta kabul edilir. Allah'a imân ve ahiret gibi imânî konular etrafındaki diyalog kalplere dokunacak ve duyguları harekete geçirecek tarzda yürütüldüğünde, kişi hak çağrısına daha açık hale gelir. Dolayısıyla imânî terbiyedeki diyalogun, bireylerin Allah'a yakınlık hissetmelerine ve O'nun davetine icabet etmelerine yardımcı olacak ruhi ve duygusal unsurları içermesi son derece önemlidir.

Diyalog ile Eleştirel Düşünme Becerilerinin Geliştirilmesi Arasındaki İlişki

Diyalog, bireylerde eleştirel düşünme becerilerini geliştiren etkili araçlardan biridir. İmânî terbiye bağlamında diyalog; bireylerin derinlemesine düşünme, düşünce ve görüşlerini öz eleştiriye tabi tutma yeteneklerinin gelişmesine katkı sağlayabilir. Nitekim İslami eğitim, temel dini kavramlara dikkat çeken sorular ve meydan okumalar yönelterek eleştirel düşünmeyi teşvik eder.

Gerek Allah'a imân, gerek risaletler, gerekse ahiret meselesi olsun, farklı durumlarda diyalogun derinleştirilmesi vasıtasıyla bireyler; karşıt fikirlerle yüzleşmelerini ve onlara rasyonel bir şekilde cevap vermelerini sağlayan eleştirel düşünme becerilerini geliştirebilirler. Bu tür bir eleştirel düşünme imânla çelişmez; aksine dini inançların derinlemesine anlaşılmasını pekiştirir.

Öğrenmeye ve Toplumsal Etkileşime Odaklanmak

Diyalog bireyleri kapsadığı gibi, toplumun fertleri arasındaki etkileşimi kapsayacak şekilde de genişler. Bu yüzden toplumda diyalog eğitimi, imânî terbiyenin önceliklerinden biri kabul edilir. Nitekim bu durum toplu buluşmalar ve toplumsal faaliyetler vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Bu buluşmalar aracılığıyla; hayatın farklı meseleleriyle pozitif etkileşim kuran dengeli bir imânî kişiliğin nasıl inşa edileceğine dair imânî mesajlar yöneltilebilir.

Bu bağlamda İslami toplumdaki mürebbilerin; dini ilkeler vasıtasıyla toplumda nasıl olumlu bir etki bırakılacağı gibi belirli imânî konular etrafında diyalog oturumları düzenlemeyi teşvik etmeleri önemlidir. Ayrıca bu oturumlar, bireylerin günlük hayatlarında İslami değerleri yaymadaki rollerini daha derinlemesine anlamalarına yardımcı olacak bir dizi etkileşimli faaliyeti de kapsayabilir.

Mümin sûresindeki Firavun ailesinin mümin fertlerinin diyalogu incelendiğinde; diyalogun imânî mesajları aktarmada ve nefslerde dini değerleri pekiştirmede etkili bir talimî araç olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu diyalog sükûnet ve hikmetle nitelenmekte; rasyonel ve ruhi yönlendirmeye dayanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki diyalog, bireylerin eleştirel düşüncelerini geliştirmelerine yardımcı olan ve onlarda dini bilinci pekiştiren dengeli bir imânî kişiliğin inşa vasıtalarından biridir.

Buradan hareketle diyalog; hem bireyi hem de toplumu etkileyen kapsamlı bir imânî terbiyei gerçekleştirmek üzere, ister okullarda, ister camilerde, ister evlerde olsun, İslami toplumdaki eğitim sürecinin temel bir parçası haline gelmelidir.¹²⁹

2.5.2. Kıssa Yöntemi

Kur'ân-ı Kerîm'in muhataplarını eğitmede ve onlara hakikati benimsetmede kullandığı en tesirli yöntemlerden biri kıssa metodudur. Geçmiş ümmetlerin başından geçen olaylar üzerinden soyut ilkeleri somutlaştırarak sunan bu yöntem, insan zihninde ikna, duygularında ise derin bir etki bırakır. Mümin sûresinde kıssa metodunun bu eğitici işlevi geniş bir şekilde yer bulurken, sûrenin pedagojik omurgasını oluşturan en belirgin anlatı Hz. Mûsâ ve Firavun arasında geçen mücadeledir. Bu doğrultuda, sûredeki kıssa yöntemi incelenirken ilk olarak hak ile batılın mücadelesini en yalın haliyle gözler önüne seren Hz. Mûsâ ve Firavun Kıssası ile onun talimî etkisi ele alınacaktır.

Hz. Mûsâ ve Firavun Kıssası ile Onun Eğitsel Etkisi

Kur'ân kıssaları, Kur'ân-ı Kerîm'in pedagojik yönlendirmede kullandığı en önemli yöntemlerden biri kabul edilir. Derin dersler aktarma, insan nefsinin sahil imânî ve ahlaki davranışları benimsemeye teşvik etme yeteneğiyle öne çıkar.¹³⁰

Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'deki Hz. Mûsâ (a.s.) ile Firavun kıssası; kalpteki imânı besleyen ve toplumdaki doğru davranışı pekiştiren pek çok talimî dersi gözler önüne seren canlı ve apaçık bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Mümin sûresi de bu kıssanın önemli ayrıntılarını sunan ve onu pedagojik derslerin temel bir kaynağı kılan sûrelerdendir.

¹²⁹ bk. Raid Ahmed İbrahim el-Kureymin, *Esterateciyyatu'l-tedrisi'l-faal beyne el-kefayati'l-talimiyye ve nazariyyatit-teallum* (Amman: Dâru'l-Akadeмиyyun lin-Nesr vet-Tevzi, 2021), 56-57.

¹³⁰ bk. Hakki Hamdi Halaf, "Menhecu'l-kasasi'l-Kur'âni fi et-terbiye ve'l-tevassut beyne el-itnabi'l-mumil ve'l-icazi'l-muhil", *Mecellatu Ravâfid*, Sayı: 1 (2019), 30.

Kıssanın Analizi

Mümin sûresinde yer aldığı şekliyle Hz. Mûsâ ve Firavun kıssası -olayların hakiki tarihî anlatımını barındırmasıyla birlikte- müminlere peygamberlerin tutumlarından öğrenme fırsatı sunan derin bir pedagojik araçtır. Bu kıssada; sabır, tevekkül, Allah'a yöneliş/rücu ve ceza ile mükâfata imânla ilgili pek çok talimî ders özetlenebilir:

Hz. Mûsâ'nın Sabrı ve Allah'a Tevekkülü:

Kıssanın ilk dersi, imtihanlar karşısında sabretmektir. Nitekim Kur'ân, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) müstebit Firavun'un şiddetli baskı ve direnişine rağmen davet süreci boyunca nasıl sabrettiğini sergilemektedir. Bu durum müminlere zorluklar karşısında tahammül etme gerekliliğini öğretir ve sabrın geçici bir eylem olmadığını, aksine hak üzere sebat etmenin esası olduğunu gösterir. Kur'ân'da sabır; durağanlık veya şartlara teslim olmak değildir; aksine doğru yönde bir hareket ve Müslüman'ı imânî hayatında başarıya hazırlayacak şekilde zorluklarla etkileşime girmektir.¹³¹

Allah Teâlâ'ya Tevekkül Etmek:

Hz. Mûsâ'nın (a.s.) sabrı, Allah'a tevekkülden kopuk değildi. Firavun'un mülkü ve gururuyla övündüğü anlarda, maruz kaldığı şiddetli sıkıntı zamanlarında dahi Hz. Mûsâ, Allah'ın kendisine olan vaadine sınıksız sarılmıştır. Tevekkül, günlük mücadelelerde sebeplere sarılmakla birlikte işlerin tedbirini Allah'a bırakmaktan ibarettir. Bu da müminlere tevekkülün; Allah'a tam bir güvenle birlikte samimi çalışmanın eşlik ettiği bir huzur olduğunu açıklar.

Allah'a Yöneliş ve Tövbe:

Kıssanın barındırdığı en belirgin derslerden biri, sıkıntı ve imtihan anında Allah'a yönelmenin (rücu) önemidir. Firavun inat edip küfründe ısrar ederken; Musa da dâhil olmak üzere müminlerin dualarında ve yardım taleplerinde daima Allah'a döndüklerini görmekteyiz. Bu durum, hatalardan ve günahlardan sonra Allah'a dönmede faydalanılması gereken pedagojik bir model teşkil eder. Nitekim Kur'ân,

¹³¹ bk. Cabir b. Mûsâ b. Abdulkadir b. Cabir Ebû Bekir el-Cezairi, *Ayseru't-tefasir li-kelemi'l-Aliyyi'l-Kebir* (Medine: Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, 5. Basım, 1424/2003), 5/511.

tövbe etmenin ve Allah’a yönelmenin gerek dünyada gerekse ahirette yegâne kurtuluş yolu olduğunu göstermektedir.¹³²

Kur’ân-ı Kerîm’deki Kıssa Yönteminin Nitelikleri

Kur’ân-ı Kerîm’deki kıssa anlatım tarzı; nefsleri etkileyen ve onları hayra yönlendiren pek çok pedagojik üstünlüğü bünyesinde barındıran belagâtli yöntemlerdendir. Bu yöntemin en belirgin nitelikleri şunlardır:¹³³

Gerçeklik ve Doğruluk (Gerçekçilik):

Kur’ân kıssaları hayalden veya kurgudan tamamen uzaktır; bizzat yaşanmış vakalara ve olaylara dayanır. Bu durum ona gerçekçi bir nitelik kazandırır ve muhatap nezdindeki doğruluğunu pekiştirmeye katkı sağlar. Bu kıssalar tarihin bir parçası olabilir; fakat barındırdığı dersler evrensel ve kalıcıdır. Bu da onu etkili bir pedagojik araç kılar.

Düzenli Kronolojik Akış:

Kur mefhumundaki kıssa yöntemi, olayların kronolojik ve bağlantılı bir şekilde düzenlenmesiyle ayrıştır; bu da muhatapın olaylar silsilesini kavramasını ve anlamasını kolaylaştırır. Bu kronolojik düzen, Kur’ân’ın ibretleri açıklamak için zamanı bir araç olarak kullanma yeteneğini yansıtır. Kur’ân, geçmişini sergilemek sûretiyle müminin bugün ve gelecekte faydalanacağı dersleri ortaya koyar ve onu gelecek olana hazırlanmaya teşvik eder.

İbrete ve Derslere Odaklanmak:

Kur’ân-ı Kerîm’deki kıssalar, olayları sırf kronolojik bir sırayla sunmayı değil, ibreti hissettirmeyi/çağrıştırmayı hedefler. Bu da okuyucuya veya dinleyiciye kıssadaki olaylar üzerinde tefekkür etme ve çıkarılabilecek dersleri süzme imkânı tanıyan gelişmiş bir pedagojik yöntemi yansıtır. Nitekim Kur’ân kıssası, tarihî olayları aktarmasının yanı sıra bireylerin bu dersleri günlük hayatlarında nasıl uygulayacaklarını öğrenmelerini sağlar.

¹³² bk. Huda Cafer Salih el-Abbasi, *el-Enbiya fi’l-Kur’ân: Kasas ve ibar* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2014), 130.

¹³³ bk. Komisyon, *Min revaii’l-asalibi’l-belagiyye fi’l-Kur’âni’l-Kerim* (Son Çağ Yayıncılık, 2021), 347; Adnan Mehdi Sultan ed-Duleymi, *el-İcazu’l-belagi fi’l-kassasi’l-Kur’âni: Dirase fi suverit-tavasın* (y.y., 2013), 39.

Nefsleri Teşvik Etmede Bir Vasıta Olarak Kıssa:

Kur'ân kıssaları; çatışma, zulüm, hidayet ve ceza gibi karakterlerin yaşadığı durumlar üzerinden insanları olumlu değişime teşvik etmek amacıyla milletlerin ve elçilerin hayatından en ince ayrıntıları aktarır. Kur'ân-ı Kerîm, Müslüman'ı hayatını Allah'a olan güçlü imâna dayanarak sürdürmeye, dünya ve ahirette başarıya götüren salih ameller işlemeye yönlendirir.

Kur'ân Kıssalarının Hususiyetleri

Kur'ân kıssaları, imânî kişiliğin inşasında kendisini daha etkili kılan nitelikleri sebebiyle Kur'ânî terbiyedeki en belirgin araçlardan biridir. Bu hususiyetlerden bazıları şunlardır:¹³⁴

Gerçeklik ve Doğruluk:

Kur'ân kıssaları tarihsel ve gerçek olayları yansıtır; böylece dini ve ahlaki hakikatleri nefslere aktarmada güçlü bir vasıta kabul edilir. Bu gerçekçilik, muhatabın bu kıssalardan çıkarılan derslerin kendi mevcut ve gelecekteki hayatı için de geçerli olduğunu hissetmesini sağlar.

İbrete Odaklanmak:

Kur'ân kıssaları olayları aktarırken bunlardan elde edilecek ibrete odaklanır. Bu pedagojik yönelim, kıssanın muhatap için sürekli bir öğrenme sürecinin parçası olmasını temin eder.

Sunum Tarzındaki Çeşitlilik:

Kur'ân kıssalarının olayları sunma üslubu farklılık gösterir; anlatım doğrudan aktarım, diyalog ve tasvir arasında çeşitlendirilir. Bu da muhatabın dikkatini çekmeye, kavrama ve anlama düzeyini yükseltmeye katkı sağlar.

Psikolojik ve Duygusal Boyutlar:

Kur'ân kıssası muhatabın akli, ruhsal ve duygusal yönleriyle ilgilenir. Bireylerin davranışlarında olumlu değişimi gerçekleştirmek üzere her kıssa bünyesinde hem

¹³⁴ bk. Zeydî Tavis, *el-Mekâsîdu'l-akdiyye fi'l-kasasi'l-Kur'âni* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012), 148.

kalbe hem de akla hitap eden bir çağrı taşır; bu da onların imânî ve ruhi bakımdan dönüşümlerine katkıda bulunur.

Kıssanın Pedagojik Teşvikteki Rolü

Kur'ân kıssaları İslami eğitimde önemli bir teşvik aracıdır; nitekim bireyler bunlardan davranışlarını düzeltmeye ve kişiliklerini geliştirmeye katkı sağlayan pek çok değer ve anlam öğrenirler. Eğitimci; bireyleri İslami değerlere yönlendirmek üzere gerek okullarda gerekse evlerde pek çok pedagojik bağlamda Kur'ân kıssalarını kullanabilir. Zira Kur'ân kıssası, müminlerin günlük hayatlarını etkileyen, zorluklara tahammül etmelerine, dini ödevleri yerine getirmelerine ve sapmalardan uzak durmalarına yardımcı olan pratik dersler barındırır.

Sonuç olarak Kur'ân kıssası yöntemi -özellikle Hz. Mûsâ ve Firavun kıssası-, imânî kişiliğin inşasında zengin ve etkili bir pedagojik aracı temsil eder. Müminler bu kıssalar vasıtasıyla sabrı, Allah'a tevekkül etmeyi, O'na dönmenin önemini ve zorluklarla mücadelede başarılı olmayı öğrenebilirler. Bireylerin eğitiminde ise mürebbiler, bireylerin günlük hayatlarında doğru davranışları benimsemelerine yardımcı olacak şekilde kıssaları pratik olarak kullanmada önemli bir rol oynarlar. Nitekim Kur'ân kıssaları müminlere ruhi ve dünyevi hayatlarında öğrenme ve olumlu yönde değişme fırsatı sunmaktadır.¹³⁵

2.5.3. Teşvik ve Sakındırma (Tergîb ve Terhîb) Yöntemi

İnsan psikolojisinin temel dinamiklerinden olan arzulama ve sakınma hislerini harekete geçiren "tergîb ve terhîb" (teşvik ve sakındırma) yöntemi, Kur'ân-ı Kerîm'in muhataplarını eğitmede sıklıkla başvurduğu pedagojik araçlardan biridir. Bu yöntem; iyiliğe ve hakikate yönlendirmeyi müjdeleme ile kökleştirirken, kötülük ve sapkınlıktan uzaklaştırmayı ise uyarı ve sakındırma ile sağlar. Mümin sûresinde teşvik ve sakındırma metodu soyut birer söylem olmanın ötesine geçerek, insan ruhunda doğrudan karşılık bulan somut tablolara dönüştürülür. Bu bağlamda, metodun en güçlü tezahürünü oluşturan ve ahiret bilincini canlı tutmayı hedefleyen Mümin (Gâfir) Sûresinde Cennet ve Cehennem Tasviri başlığı altında söz konusu pedagojik yaklaşımın detayları ele alınacaktır.

¹³⁵ bk. Ahmed Reza Muhammed el-Hâfîzî, *et-Tahfîzu 'l-terbevi fi 'l-Kur'âni 'l-Kerim ve tatbikâtuhu 'l-terbeviyye* (Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2010), 18.

Mümin sûresinde Cennet ve Cehennem Tasviri

Teşvik ve sakındırma (tergîb ve terhîb) yöntemi, Kur'ân-ı Kerîm'in insan nefsinde psikolojik ve davranışsal dengeyi sağlamak üzere kullandığı en güçlü pedagojik yöntemlerden biridir. Nitekim bu yöntem; eylemlerin ahiretteki akıbetini gerek güzel mükâfat gerekse elem verici azap boyutuyla ortaya koyarak müminleri itaatlere sarılmaya ve günahlardan kaçınmaya teşvik etmeyi hedefler. Mümin sûresinde bu yöntemin cennet ve cehennem tasvirlerinde açıkça tecessüm ettiği görülmektedir ki bu durum, azimleri bilemek, hakka uymada ve bâtıldan sakınmada iradeyi güçlendirmek için güçlü bir kaynaktır.

Mümin Sûresinde Cennetin Tasviri

Kur'ân-ı Kerîm'de ve özellikle Mümin sûresinde cennet; insan nefsinde huzur ve ruhi rahatlık duygusu uyandıran niteliklerle tasvir edilmektedir. Bu sûrede cennet, müminlerin ebedi nimetler içinde sonsuza dek kalacakları *"Adn cennetleri"* (Mümin 40/8) olarak nitelenmektedir. Bu cennet, mümin için ona ulaşmak amacıyla salih amel işlemeye sevk eden ümidi ifade eder. Bunun yanı sıra cennette *"bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar"* (Muhammed 47/15) bulunduğu zikredilir. Bu nitelikler cennetteki hayatın güzelliğini tasvir etmekte, böylece nefste bu gayeye ulaşma yönünde güçlü bir arzu yaratmaktadır.

Kur'ân'da cennetin tasviri maddi bağışların ötesine geçer; nitekim orada *"Onlara orada hiçbir yorgunluk/zahmet dokunmaz ve onlar oradan çıkarılacak da değillerdir"* (Hicr 15/48) buyrulmaktadır. Yani: *"Bize orada hiçbir yorgunluk ve acı isabet etmez; 'Ve bize orada hiçbir luğûb dokunmaz', luğûb ise meşakkat ve bitkinlik/yorgunluk demektir"*.¹³⁶

Bu durum, hiçbir tasa veya yorgunluğun bulanıklaştıramayacağı tam bir mutluluğu yansıtmakta, böylece salih amele ve takvaya olan arzuyu pekiştirmektedir.

Mümin Sûresinde Cehennem Tasviri

Cennetin aksine, Mümin sûresinde cehennem/ateş, müminlerin nefsinde korku uyandıran ürkütücü bir üslupla tasvir edilmektedir. Nitekim cehennem "yedi kapısı olan" bir yer olarak nitelenmekte; dünya hayatıyla kıyaslanarak sıcaklığının ve

¹³⁶ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiu'l-beyân an tevili ayi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki (Gize: Dâru Hecer, 1422/2001), 20/475.

çektirildiği ızdırabın şiddeti ifade edilmektedir. Ayrıca cehennem ehlinin, ne kadar çabalasalar da kendilerinden hafifletilmeyen sürekli bir azap içinde olacakları zikredilmektedir. Allah Teâlâ Mümin sûresinde şöyle buyurmaktadır:

"Şüphesiz ki sizin beni kendisine çağırdığınız şeyin dünyada da ahirette de bir davet yetkisi (dua/çağırısı) yoktur. Dönüşümüz ancak Allah'adır ve haddi aşanlar (müsrifler) cehennem ehlidirler." (Mümin 40/43).

Bu ayet, Allah'a isyan içinde yaşamamanın ve O'nun hidayetinden uzaklaşmanın akıbetini ortaya koymaktadır.

Ateşle sakındırmak; ceza/intikam yönünden bir tehdit, rahmet yönünden Allah'a dönmeye bir teşvik, imânî değerleri bir hatırlatma ve bu akıbetlere götüren günahlardan uzak durma gerekliliğidir. Nitekim ateşin elem verici bir azap olarak zikredilmesi, müminler için tövbe etmeye ve ibadetle, itaatle Allah'a yönelmeye güçlü bir sevk edici unsur oluşturur. Zira küfürde, şirkte ve günahlarda haddi aşp aşırı giden müsrifler, ateşin arkadaşlarıdır; yani ondan ayrılmayan ve ateşin de kendilerinden ayrılmadığı sakinleridir.¹³⁷

Sevaba Teşvik ve Cezadan Sakındırma

Kur'ân-ı Kerîm'deki teşvik ve sakındırma yöntemi, cennet ve cehennem tasvirini kullanmakla kalmayıp sevaba teşvik etmeyi ve cezadan sakındırmayı kapsayacak şekilde genişler. Bu yöntem müminlerin iradesini güçlendirmeye katkı sağlar, onları itaatlere sarılmaya teşvik eder ve hayatlarında doğru imânî kararlar almaya sevk eder. İbn Kesîr şöyle demektedir: *"Tergîb ve terhîbi kapsayan ayetlerde Allah Teâlâ; kâh kullarını cennetin vasfı ve katındaki nimetlere teşvik ile arzulanan (rağbet) çağırır, kâh onları cehennem, onun prangalarının, azabının ve kıyametin dehşetlerinin zikriyle korkuya (rehbet) çağırır, kâh da her birine durumuna göre tesir etsin diye her ikisiyle birlikte çağırır"*.¹³⁸

Sevap (Mükâfat):

Kur'ân-ı Kerîm'de ve özellikle Mümin sûresinde sevapla teşvik etme; Allah'ın dinine sarılan ve salih ameller işleyen müminlerin elde edeceği mükâfatın

¹³⁷ bk. Câbir b. Mûsâ b. Abdulkadir b. Cabir Ebû Bekir el-Cezairi, *Ayseru't-tefâsir li kelami'l-Aliyyi'l-Kebir* (Medine: Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hikem, 5. Basım, 1424/2003), 4/537.

¹³⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 3/346.

tanıtılmasında belirmektedir. Allah pek çok ayette müminlere cenneti ve ahiretteki sonsuz nimeti vadetmektedir. Bu teşviki öne çıkaran ayetlerden biri Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur:

"Rabbimiz! Onları ve babalarından, eşlerinden, zürriyetlerinden salih olanları kendilerine vadettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen el-Azîz ve el-Hakîm olansın." (Mümin 40/8).

Bu ayet, Allah'a itaatte sebat eden ve sahih bir imânî hayat süren müminlerin - cennet mükâfatının yanı sıra- dünyada ve ahirette korku ve hüzünden emin olacaklarını açıklamaktadır.

Sevaba teşvik etmek Kur'ân-ı Kerîm'deki en önemli pedagojik yöntemlerden biridir. Çünkü bu yöntem, mümin kimsede salih amel işleme arzusunu pekiştirir, din üzere sebat etme hususunda azmini bilir; nitekim nihayetinde mükâfatın işlenen güzel amellerle mütenasip bir karşılık olacağını bildirir.¹³⁹

Ceza (Ukubet):

Diğer taraftan, ahiretteki cezayla sakındırmak, müminler için dosdoğru yoldan sapma hususunda güçlü bir caydırıcı unsur (radia) oluşturur. Mümin sûresinde insanlar, günahlarından tövbe etmedikleri takdirde kendilerini bekleyen vahim akıbetlere karşı uyarılmaktadır. Nitekim ayette şöyle zikredilir:

"Onları yaklaşan güne (kıyamete) karşı uyar! O zaman kalpler tıkanıp kalırcasına boğazlara dayanmıştır. Zalimler için ne sıcak bir dost ne de sözü dinlenir bir şefaatçi vardır." (Mümin 40/18).

Bu buyruk, yalanlayanların ve inat edenlerin karşılaşacağı akıbetler üzerinde düşünmeye bir çağrı ve günahlara düşmekten sakındırmadır. Ayet cezayı en çirkin sûretiyle tasvir etmiştir; nitekim *"O zaman kalpler tıkanıp kalırcasına boğazlara dayanmıştır"* ifadesi şu anlama gelir: *"Kalpler yerinden sökülmiş, boğazları tıkamıştır; ne çıkmakta ne de yerlerine geri dönmektedirler"*.¹⁴⁰

¹³⁹ bk. Selame Matar el-Mezavide, *el-Tasilu'l-İslami lit-terbiye: Cuhudu'd-Doktor Said İsmail Ali enmuzecan* (Amman: Dâru'l-Mutez, 1. Basım, 2016), 94-95.

¹⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İsa İbn Ebi Zamanin, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Aziz*, thk. Huseyin b. Ukase-Muhammed b. Mustafa el-Kenz (Kahire: el-Faruku'l-Hadise, 1423/2002), 4/128.

Cezayla sakındırma yönteminin kullanılması; mümini cennet ümidi ile cehennem korkusu arasında bir dengede tutar; bu da onu günahlardan uzak durmaya ve Allah’a tövbe etmeye sevk eder.¹⁴¹

Mükâfat ve Ceza ile Eğitim İlkeleri

Mükâfat (sevap) ve ceza ile eğitim, eğitimcinin uyumlu/dengeli bir kişilik inşasında kullanabileceği önemli pedagojik ilkelerdendir. Bu yöntem; olumlu davranışları pekiştirmeyi, olumsuz davranışları ise düzeltmeyi hedefler; böylece davranışsal ve imânî dengenin sağlanmasına yol açar.

Kur’ân-ı Kerîm’de Mükâfat ve Cezanın Kullanım Biçimleri:

Kur’ân-ı Kerîm; olumlu davranışı teşvik etmek, olumsuz davranışı ise caydırıp engellemek için mükâfat ve cezayı etkili birer öğretim aracı olarak kullanır. Nitekim mükâfat, cenneti ve nimetleri vaat eden pek çok ayette tecelli ederken; ceza ise cehennemden ve kötü akıbetten sakındırma şeklinde belirmektedir. Teşvik ve sakındırma (tergîb ve terhîb) arasındaki bu denge, Müslüman’ın dini bilincini pekiştirir; böylece azaptan korkarak ve mükâfatı umarak dosdoğru yolu seçmesini sağlar.¹⁴²

Eğitimcinin Mükâfat ve Ceza Yöntemini Pedagojik Olarak Kullanmadaki Rolü:

Eğitimci, mükâfat ve ceza yöntemini dengeli ve pedagojik bir şekilde kullanmada temel bir rol oynar. Eğitimcinin, bireyleri mükâfata özendirerek salih amele teşvik edebilmesi, bununla birlikte isyanın vahim sonuçlarına karşı onları uyayabilmesi gerekir. Mükâfat ve cezanın kullanımı dikkatli ve dengeli olmalıdır; nitekim başarılı bir eğitimci bazen cezaya başvurabilir, ancak olumlu eylemleri takdir edip teşvik ederek pozitif davranışı pekiştirir.

Eğitimci, bireyleri hayra yönlendirmede günlük olaylardan yararlanmalıdır. Örneğin; günahlardan tövbe etmeleri veya Allah’a itaatte ısrar etmeleri durumunda eğitimci, cennetteki büyük mükâfattan bahsederek bu durumu onların kalplerinde kökleştirmeye teşvik eder. İhmalkârlık göstermeleri veya sapmaları durumunda ise,

¹⁴¹ bk. Mezavide, *et-Tasîlu'l-İslami li't-terbiye*, 94-95.

¹⁴² bk. Firas el-Cureyc, "et-Sevab ve'l-ukab fi doi'l-Kur'âni'l-Kerim", *Mecelletu Midadi'l-Adab*, Sayı: 42 (2026), 833.

ahirette bunun sonucunda ortaya çıkabilecek elem verici azap da dâhil olmak üzere vahim akıbetlere karşı onları uyarmalıdır.

Nitekim Mümin sûresi bağlamında aktarıldığı üzere: *"Firavun -Allah ona lanet etsin- Musa'yı (a.s.) öldürmeye niyetlenip buna azmettiğinde ve bu hususta ileri gelenleriyle müstatem/istişare ettiğinde, bu mümin kimse Musa için korktu. Teşvik ve sakındırmayı bir arada topladığı bir konuşmayla Firavun'u vazgeçirmek için nazikçe davrandı ve öğüt/görüş biçiminde hak sözü söyledi".*¹⁴³

Kur'ân-ı Kerîm'deki teşvik ve sakındırma yöntemi -Mümin sûresinde görüldüğü üzere- cennet ve cehennem tasvir edilmesi, mükâfata özendirme ve cezadan sakındırma vasıtasıyla güçlü bir pedagojik araç oluşturur; bu da dengeli bir imânî kişiliğin inşasına katkı sağlar. Müminler; ibadetlerde sebat etme ve günahlardan uzak durma iradelerini güçlendirmede bu yöntemden istifade ederler. Eğitimcinin bu yöntemi kullanmadaki rolü ise, bireyleri salih ameller işlemeye ve helak edici günahlardan uzak durmaya teşvik ederek İslami eğitimin hedeflerini gerçekleştirmeye büyük katkı sağlar; bu da onlardaki dini hissi ve ahlaki seviyeyi pekiştirir.

2.5.4. Mesel Verme (Örnekleme) Yöntemi

Soyut kavrayışları somutlaştırma ve zihinsel iknayı sağlama noktasında Kur'ân pedagojisinin en tesirli araçlarından biri de mesel verme (örnekleme) yöntemidir. Zihinde canlandırılması güç olan soyut inanç esasları ve ahlaki ilkeler, temsiller ve benzetmeler vasıtasıyla muhatabın duygu ve düşünce dünyasında görünür hale getirilir. Mümin sûresinde de bu metot, muhatabın hakikati daha kolay kavrayabilmesi ve ilahi mesajla duygusal bir bağ kurabilmesi amacıyla aktif bir şekilde kullanılmıştır. Bu doğrultuda, söz konusu pedagojik yöntemin işleyişini kavramak adına öncelikle İmânî Anlamları Yakınlaştırmada Mesellerin Kullanımı ve bunun zihinsel tezahürleri incelenecektir.

İmânî Anlamları Yakınlaştırmada Mesellerin Kullanımı

Kur'ân-ı Kerîm'de mesel vermek (örnekleme); derin anlamları açıklamak ve imânî kavramları sade bir üslupla müminlerin zihnine yakınlaştırmak için kullanılan belagâtli bir pedagojik yöntemdir. Bu yöntem, Kur'ân'ın imânî ve pratik mesajların daha derin anlaşılmasını sağlamak için kullandığı en belirgin araçlardan biri olup,

¹⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, 1/260.

imânî derslerin hayatın gerçekliğiyle daha bağlantılı kılınmasına yardımcı olur. Mümin sûresinde Kur’ân’ın, dini ve ahlaki değerleri açıklamak üzere pek çok mesel kullandığını görmekteyiz; bu da İslami düşüncenin pekişmesine ve müminlerin günlük davranışlarının yönlendirilmesine katkı sağlar.

Mümin Sûresindeki Kur’ânî Mesellerin Analizi

Mümin sûresinde mesel verme yöntemi; imânî kavramları yakınlaştırmak ve dini hakikatlerin anlaşılmasını hayatın gerçekliğiyle ilgili canlı örneklerle pekiştirmek amacıyla etkili bir şekilde kullanılır. Sûredeki belirgin örneklerden biri, mümin ile kâfir arasındaki karşılaştırmadır. Nitekim Allah Teâlâ’nın şu buyruğunda yer almaktadır: “*Müttakilere vaat olunan cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Ve onlar için orada her türlü meyve ile Rablerinden bir bağışlanma vardır...*”(Muhammed 47/15).

Bu ayette; sabrın ve salih amelin karşılığını müminlere açıklamak amacıyla, akan ırmaklara sahip cennetle mükafatlandırılan müminlerin tasviri bir meseli/örneği kullanılmıştır. Bu örnek; en büyük mükâfat makamlarından biri olarak cennetin soyut kavramını, insanın kolayca zihninde canlandırabileceği maddi hayat sahnelerini simüle ederek Müslüman’ın zihnine yakınlaştırır; böylece dini bilincin pekişmesine katkı sağlar ve salih amele teşvik eder.¹⁴⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de Mesel Vermenin Önemi

Kur’ân-ı Kerîm’de mesel vermek, dini ve ahlaki fikirlerin derin anlamlarını sadeleştirmeyi hedefleyen belagâtli bir araçtır. Mümin bu yöntem sayesinde; evren ve hayat hakkındaki büyük hakikatleri, içinde yaşadığı kültürel ve sosyal çevreye uygun olan tanıdık örneklerin ışığında anlayabilir. Örneğin cennet ile cehennem veya mümin ile kâfir arasındaki karşılaştırma; itaat ile isyan, felah ile helak arasındaki büyük farkı ortaya koymayı hedefleyen Kur’ânî mesellerdir; bu da nefste Allah’a yönelmeyi ve günahlardan kaçınmayı derinleştirir.

Ayrıca meseller, insan nefsinde dini teorilerin pratik olarak anlaşılmasını pekiştirir ve onları günlük hayatta uygulanmaya daha elverişli kılar. Böylece mümin,

¹⁴⁴ bk. es-Sadî, *Teyşiru’l-Kerîmi’r-Rahman*, 786.

farklı hayat durumlarında Kur'ânî meselleri zihninde canlandırarak hayatını imânî ilkelerle uyumlu bir şekilde yaşayabilir.¹⁴⁵

Mesel Verme Yönteminin Kullanım Biçimleri

Mesel verme yöntemi, sadece zihni bir ikna aracı olmanın ötesinde, belirli ilkeler doğrultusunda uygulanan sistemli bir öğretim metodudur. Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan temsillerin muhatabın duygu ve düşünce dünyasında beklenen pedagojik etkiyi yaratabilmesi, bu üslubun taşıdığı talimî esaslar ve uygulama biçimleriyle doğrudan ilişkilidir. Mümin sûresinde yer alan örneklemelerin ruhunu ve eğitici gücünü doğru kavrayabilmek adına, öncelikle bu temsillerin metin içerisinde nasıl şekillendiğini ortaya koymak gerekmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak, yöntemin pratik tezahürlerini yansıtan mesel verme yönteminin kullanım biçimleri ele alınacaktır.

Mesel Verme Yönteminin Kullanım Biçimleri:

Kur'ân-ı Kerîm'de mesel verme yöntemi, bireylerin imânî davranışlarını yönlendirmeye katkı sağlayan pek çok alanı kapsayacak şekilde çeşitlilik gösterir. Mesellerin kullanıldığı en belirgin biçimler şunlardır:

Müminler ile Kâfirlerin Karşılaştırılması:

Pek çok Kur'ân ayetinde mesel; mümin ile kâfir, temiz ile pis, tövbe ile isyan arasında karşılaştırma yapmak amacıyla kullanılır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Rablerim itikad/küfür edenlerin amellerinin durumu, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer..."* (İbrâhîm 14/18). *"Bu, Allah Teâlâ'nın; O'nunla birlikte başkasına kulluk eden, elçilerini yalanlayan ve amellerini sahih bir esas üzerine bina etmeyip çöken, en çok muhtaç oldukları anda amellerini yitiren kâfirlerin amelleri için verdiği bir meseldir".*¹⁴⁶ Burada kâfir, dünyada harcadığı amelleri sanki hiçbir değeri olmayan bir külmüş gibi tasvir edilmektedir.

Dünya Hayatı ile Ahiretin Karşılaştırılması:

Kur'ân; dünyanın hakikatini ve çabucak yok olup gidişini resmederek dünya ile ahireti karşılaştırır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Dünya hayatının*

¹⁴⁵ bk. Abdulmecîd el-Beyânûnî, *Darbu'l-emsâl fi'l-Kur'ânî'l-Kerim: Ehdâfuhu't-terbeviyye ve âsâruhu* (Şam: Dâru'l-Kalem, 1411), 30.

¹⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azim*, 4/418.

durumu, ancak gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, onunla insanların ve hayvanların yediği yeryüzü bitkileri karışıp yetişir. Nihayet yeryüzü zinetini takınıp süslendiği ve sahipleri de ona gücünün yettiğini sandığı bir sırada, geceleyin veya gündüzün emrimiz ona geliverir de onu, sanki dün hiç yokmuş gibi kökünden biçilmiş bir hale getiririz. İşte düşünen bir toplum için ayetleri böyle açıklıyoruz." (Yûnus 10/24). Kur'ân, dünya hayatı için yeşerip güzelliğinin zirvesine ulaşan, ardından çok geçmeden kuruyup çöp haline gelen bitki örneğini verir; böylece onun süslerine aldanmanın bir hata olduğunu, asıl kalıcılığın ahirete ait bulunduğunu açıklar. Ebüssuûd şu sözleriyle bu anlama işaret etmiştir:

"Dünya hayatının durumu, onunla faydalanma süresinin kısıklığı, vaad edilen dönüş zamanının yakınlığı kastedilmiştir. Yüz gösterip insanları kendine meylettirdikten sonra nimetlerinin tükenip çabucak geçip gitmesi ve insanların ona aldanması yönüyle dünya hayatının durumu; ansızın parlaklığını ve tazeliğini yitirip çöp haline gelen bitkinin durumuna benzetilmiştir".¹⁴⁷

Bu tasvir nefsinde dünyanın fani olduğu gerçeğini kökleştirir, ahirete bağlanmaya ve ona hazırlanmaya davet eder. Zira Kur'ân, fani olan dünya ile baki olan ahiret arasındaki büyük farkı ortaya koyarak müminleri imânî gidişatlarını düzeltmeye teşvik eder.

İyi ve Kötü Amellerin Karşılaştırılması:

Kur'ân'da mesel vermenin bir diğer örneği; iyi amellerin hoş/güzel meyvelerle, kötü amellerin ise lanetlenmiş ağaçlarla resmedilmesidir. Zira Kur'ân, iyi ve kötü amellerin dünyadaki ve ahiretteki izlerini karşılaştırır. *"Nitekim meseller vermekte kavrayışı, hatırlamayı ve öğüdü artırma ile anlamları somutlaştırma vardır. Çünkü makul (soyut) anlamların mahsus (somut) şeylere benzetilmesi anlamları pekiştirir, onlardaki gizliliği ve şüpheyi giderir, onları dokunulur nesneler gibi kılar. Bunda, insanı bu meselin büyüklüğü üzerinde tefekkür etmeye, onu tedebbür (derinlemesine düşünmeye) ve ondan kastedileni anlamaya çağıran bir dikkat çekme vardır".¹⁴⁸* Bu durum, mümini salih amellerde devamlılık göstermeye teşvik eder.

¹⁴⁷ Ebu's-Suud Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdi, *İrşadu'l-akli's-selim ilâ mezayel-Kitabi'l-Kerim (Tefsîru Ebi's-Suud)* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, t.y.), 4/137.

¹⁴⁸ Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munir* 13/243.

Mesel Vermenin Eğitsel Esasları

İmânî terbiyede mesellerin kullanımı, bireylerin imânî değerleri hayatlarında kökleştirmelerine yardımcı olan pratik bir uygulamadır. Mesel vermenin talimî esasları şunları içerir:

Sade Benzetme:

Mesel herkes için sade ve anlaşılır olmalı, karmaşık açıklamalara ihtiyaç duymamalıdır. Nitekim Kur'ânî meseller sadelik ve açıklıkla ayrışır; bu da onları günlük hayatta uygulanabilir kılar.

Eğitsel Hedefe Odaklanmak:

Mesel; gerek salih amele teşvik, gerekse günahlara düşmekten sakındırma olsun, belirli bir talimî hedefi gerçekleştirmek için kullanılır. Meseller; sabır, Allah'a tevekkül veya güzel ahlakla bezenme gibi belirli bir pedagojik değeri aktarmada bir vasıta olmalıdır.

Mesellerde Çeşitlilik:

Kur'ân, meselleri hayatın çok çeşitli bağlamlarında kullanır; bu da eğitimcinin bireyleri farklı durumlarda yönlendirme yeteneğini pekiştirir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Şanın hakkı için, öğüt alsınlar diye biz bu Kur'ân'da insanlara her türlü meseli verdik."* (Zümer 39/27). Yani: *"Dinde ihtiyaç duyulan her türlü meseli verdik"*.¹⁴⁹ Nitekim meseller; vaaz ve irşad, Allah'a davet, bireyleri sabır ve tövbe değerleri üzere eğitme gibi pek çok durumda kullanılır. Bu yüzden Kur'ân, makamlara/durumlara göre mesellerin sunumunu ve evirilip çevrilmesini (tasrifini) çeşitlendirmiştir.

Mesellerin Faydaları ve Gayeleri

Kur'ânî mesellerin faydaları, birtakım pedagojik hedefleri gerçekleştirmekte belirir; bunlardan bazıları şunlardır:

İmânî Değerleri Kökleştirmek:

¹⁴⁹ Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-İcî, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîru'l-İcî)* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004), 3/502.

Meseller vasıtasıyla tevhit değeri, Allah'ın ve Resulü'nün sünnetine uyma zorunluluğu ve günahlardan kaçınma düşüncesi müminin kalbinde kökleşir. Felah ile helak veya cennet ile cehennem örnekleri buna misaldir.

Kavrayışı Derinleştirmek:

Meseller, müminin derin anlamları karmaşık olmayan bir yöntemle anlamasını sağlar; bu da onun kavramasını ve pratik uygulamasını kolaylaştırır. Zira Kur'ânî meseller, müminin günlük hayatında karşılaşılabileceği somut hayat durumlarını temsil eder.

İyi Davranışı Teşvik Etmek:

Meseller; gerek dünyadaki gerekse ahiretteki müstakbel sonuçları ortaya koyarak bireyi davranışlarını güzelleştirmeye teşvik eder.

Salih Amele Özendirmek:

Mesel, benzetileni arzulatmak/özendirmek amacıyla verilir; öyle ki benzetilen şey nefslerin arzuladığı türden olur. Nitekim Allah, Allah yolunda infak edenin durumu için bir mesel vermiş, bu infakın kendisine pek çok hayırla döneceğini bildirmiştir.¹⁵⁰

Eğitimcinin Mesel Verme Yöntemini Pedagojik Olarak Kullanmadaki Rolü

Eğitimci, mesel verme yönteminin eğitim sürecinde istihdam edilmesinde temel bir bağlantı halkasıdır. Eğitimci bu yöntemi pek çok alanda etkili bir şekilde kullanabilir.¹⁵¹

İslami Değerleri Öğretmek:

Eğitimci, meseller vererek İslami değerleri pratik ve kolay yollarla öğretebilir. Örneğin öğrencileri veya bireyleri Allah'a itaate ve günahlardan kaçınmaya teşvik etmek için cennet ve cehennem örneğini kullanabilir.

Hayatî Kararları Açıklığa Kavuşturmak:

¹⁵⁰ Mannâ' b. Halil el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetu'l-Maârif, 3. Basım, 1421/2000), 112.

¹⁵¹ bk. Salih b. Ali Ebû Arrad, *Mukaddime fî et-terbiyeti'l-İslâmiyye* (Riyad: ed-Dâru's-Savletiyye, 1. Basım, 1424/2003), 74-75; Salim b. Said b. Mesfer b. Cabbar, *el-İknâ fî et-terbiyeti'l-İslâmiyye* (Cidde: Dâru'l-Endelusi'l-Hadrâ, 2. Basım, 1422/2001), 107-108.

Eğitimci; güzel eylemi övgüye değer sonuçlara, kötü eylemi ise kötü sonuçlara benzeterек bireyleri doğru kararlar almaya yönlendirmede meselleri kullanabilir.

Allah’a Güveni İnşa Etmek:

Eğitimci, Allah’a tevekkülü ve salih ameli teşvik eden meseller vasıtasıyla Allah’a olan güveni pekiştirebilir ve bireyleri dosdoğru yola sarılmaya teşvik edebilir.

Sonuç olarak, Mümin sûresinde olduğu gibi Kur’ân-ı Kerîm’deki mesel verme yöntemi, dini ve şer’i kavramları açıklamada en güçlü pedagojik araçlardan kabul edilir. Meseller karmaşık kavramları sadeleştirmeye yardımcı olarak onları günlük hayatta uygulanabilir kılar. Aynı şekilde eğitimcinin de, anlamların daha derin anlaşılması ve gerçek hayata tatbik edilmesi vasıtasıyla bireyleri sahih ve doğru davranışlara yönlendirmede bu yöntemi kullanma hususunda büyük bir rolü vardır. Şeyh Muhammed Reşîd Rızâ şöyle demektedir:

“Mesel, misl ve mesîl kelimeleri; özetle vezin ve anlam bakımından şebih, şibh ve şebih gibidir. Bu kelime, bir şey dikilip bariz hale geldiğinde kullanılan 'mesele' kökündendir; dolayısıyla dikilen şey mâsildir. Bir şeyin meseli (harekeli olarak) ise; onun hakikatini açıklayıp ortaya çıkaran vasfı veya niteliklerinden ve hallerinden açıklanmak istenen şeydir. Hakikat de mecaz da olabilir. En belagâtlısı ise: Makul (soyut) anlamların mahsus (somut) sûretlerle temsil edilmesi ve bunun aksidir. 'Amşâlû'm-madruybe' (darbedilen meseller) de bundandır ve bunlara 'emsâl-i sâire' (yaygın meseller) denir. Bunların anlamının tahkiki 'Şüphesiz Allah bir sivrisineği mesel vermekten çekinmez' (Bakara 2/26) ayetinin tefsirinde gelecektir. Belagât âlimlerinin 'istiâre-i temsiliyye' dedikleri şey de bundandır ki bu mecaza hastır. Temsil (örnekleme/mesel verme); belagât yöntemlerinin en doğrusu, nefis üzerinde en etkili olanı ve akli en çok ikna edenidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: 'İşte biz bu meselleri insanlar için veriyoruz; ancak onları âlimlerden başkası akletmez' (Ankebût 29/43). Belagât âlimlerinden, onun ikna edici hakkını veren tek kişinin -imamları Şeyh Abdülkâhir el-Cürcânî'nin 'Esrârû'l-belâğa' adlı kitabında- olduğunu gördüm”.¹⁵² Ve yine şöyle demiştir:

"Tümel (küli) anlamlar zihne mücmel ve müphem olarak arz olunur; bu yüzden zihnin onları kuşatması, derinlerine nüfuz edip sırlarını çıkarması zorlaşır. İşte mesel, onların icmalini tafsil eden ve ibhamını açıklayan şeydir. O, belagâtın terazisi ve adalet ölçüsü, hidayetin kandili ve meşalesidir. Belagât imamı, meânî ve beyân ilimlerinin ilk kurucusu, 'Esrârû'l-belâğa' ve 'Delâilü'l-i'câz' müellifi Abdülkâhir el-Cürcânî'ye Allah rahmet eylesin; nitekim o birinci kitabında şöyle demiştir: 'Bilesin ki akıl sahiplerinin üzerinde ittifak ettiği hususlardan biri şudur: Temsil (mesel), anlamların ardından geldiğinde veya anlamlar özetle onun sunumunda belirdiğinde ve kendi özgün sûretlerinden onun sûretine nakledildiğinde; mesel o anlamlara bir heybet giydirir, bir meziyet kazandırır, kadirlerini

¹⁵² Muhammed Reşîd b. Ali Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)* (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 1990), 1/140.

yükseltir, ateşini alevlendirir, nefsleri harekete geçirmede güçlerini katlar, kalpleri onlara davet eder, gönüllerin en derinlerinden özlem ve tutku coşturur; mizaçları/tabiatları sevgi ve tutkuyla onu kabullenmeye mecbur bırakır".¹⁵³

"Eğer bir övgü ise daha görkemli, daha ihtişamlı, nefslerde daha yüce, daha büyük, şefkate daha çok sevk eden, ünsiyete daha hızlı ulaştıran, sevinci daha çok celbeden, övülen kimseye daha çok galebe çalan, öven kimse için şefaate daha çok hak kazandıran, ona en değerli bağışları ve ihsanları sağlayan, dillerde daha çok dolaşan ve daha çok hatırlanan, kalplerin bağlanmasına en layık ve en uygun olanıdır... Eğer bir yerme (zem) ise teması daha acı verici, damgası daha yakıcı, etkisi daha şiddetli, keskinliği daha fazladır. Eğer bir delillendirme (hüccet) ise burhanı daha nurlu, saltanatı daha ezici, beyanı daha göz alıcıdır... Eğer bir övünç (iftihar) ise menzili daha uzak, şerefi daha yeni/yüce, dili daha çetindir. Eğer bir özür dileme ise kabule daha yakın, kalpleri avlamada daha mahir, kinleri söküp atmada daha etkili, öfkenin keskinliğini kırmada daha yetkin, sözleşme akitlerini bağlamada daha üfleyici, güzel dönüşe sevk etmede daha teşvik edicidir. Eğer bir öğüt ise göğsü daha çok şifa buldurucu, tefekküre daha çok davet edici, uyarma ve caydırmada daha belagâtlı, karanlığı dağıtmaya, gayeyi göstermeye, hastayı iyileştirmeye ve hararetini dindirmeye en layık olanıdır".¹⁵⁴

2.6. İmânî Terbiyenin Birey ve Toplum Üzerindeki Etkisi

İmânî terbiyenin nihai hedefi, yalnızca teorik bir inanç esasları bütünü sunmak değil, bu ilkelerin insani varoluşun her alanında somut birer karşılık bulmasını sağlamaktır. İnançın kalpte kökleşerek bir hayat tarzına dönüşmesi, hem şahsi dünyada hem de toplumsal düzlemde köklü bir zihniyet ve davranış değişimini beraberinde getirir. Mümin sûresinde sergilenen terbiye metodolojisinin ürettiği bu dönüştürücü gücü bütüncül bir yaklaşımla kavrayabilmek için, etkileşimin ilk ve en temel halkasını oluşturan insani boyuttan başlamak gerekmektedir. Bu doğrultuda, söz konusu pedagojik sürecin ilk aşaması olarak Birey Üzerindeki Etkisi ve şahsiyet inşasındaki tezahürleri ele alınacaktır.

2.6.1. Birey Üzerindeki Etkisi

İmânî terbiyenin birey üzerindeki etkisi birkaç noktada kendini göstermektedir:

İmânî Terbiyenin Kişilik İnşasındaki Etkisi

İmânî terbiye, Müslüman bireyin kişiliğinin üzerine bina edildiği temeldir. Sadece dini bilgi sağlamakla kalmaz, aynı zamanda davranışı yönlendirmeyi, ahlaki geliştirmeyi ve nefsi terbiye etmeyi de kapsar. Kur'ân-ı Kerîm'de ve özellikle Mümin

¹⁵³ Ebû Bekir Abdülkâhîr b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa fî ilmi'l-beyân*, thk. Abdulhamid Hindavi (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001), 85.

¹⁵⁴ el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, 86; Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, 1/198.

sûresinde, imânî terbiyenin müminin kişiliğinin hem psikolojik hem de davranışsal açıdan pek çok yönünü pekiştirdiğini ve böylece hayatın zorlukları ve imtihanları karşında durabilen dengeli bir kişiliğin inşasına yol açtığını görmekteyiz.

Bu bölümde, Mümin sûresinde yer alan ayetlerin kapsamlı bir şekilde anlaşılması, tefsiri ve tedebbürü vasıtasıyla, psikolojik ve davranışsal boyutlarıyla kişilik inşasındaki etkisine odaklanarak imânî terbiyenin Müslüman birey üzerindeki etkisini inceleyeceğiz.¹⁵⁵

İmânî Terbiyenin Psikolojik Etkisi

İmânî terbiye, bireyin psikolojisini derinlemesine etkiler; kalbine ruhi rahatlık ve huzur eker, zorlukları ve sıkıntıları aşmasına yardımcı olur. Zira Allah Teâlâ'ya, ahiret gününe ve peygamberlere imân etmek, müminin psikolojisine olumlu yansıyan imânî terbiyenin en önemli rükünlerindendir.

Huzur ve Sekînet

İmânî terbiyenin Mümin sûresindeki en önemli etkilerinden biri, müminin nefsindeki huzuru pekiştirmektir. Mümin sûresinde, Allah'a olan imânlarında sebat eden, O'na tevekkül eden ve salih ameller işleyen müminlerin kalplerine sekînenin indiğini görmekteyiz. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Şüphesiz 'Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra da dosdoğru olanların üzerine melekler iner ve şöyle derler: Korkmayın, üzülmeyin, size vadolunan cennetle sevinin!" (Fussilet 41/30).

Bu ayet, din üzere dosdoğru olmanın ruhi bir rahatlık hissi ürettiğini, nitekim müminlerin kalplerinden korku ve hüznü söküp attığını göstermektedir.

Buna ek olarak imânî terbiye, mümine krizlerle ve zorluklarla hikmetle nasıl baş edeceğini öğretir; Allah'ın kendisini darlıkta terk etmeyeceğine dair imânı kalbinde pekiştirir; bu da onun moralini yükseltir ve zorlukların üstesinden gelmede kendisini daha muktedir kılar.¹⁵⁶

Allah'a Güven ve Tevekkül

¹⁵⁵ bk. Abdülmecid b. Mes'ud, *el-Kıyemu'l-İslamiyyetu et-terbeviyye ve'l-mucutemau el-muasir* (y.y., 1419), 128.

¹⁵⁶ bk. İbn Mes'ud, *el-Kıyemu'l-İslamiyyetu et-terbeviyye*, 129.

Allah Teâlâ'ya güven inşa etmek, imânî kişiliğin oluşturulmasında temel bir unsurdur. Mümin sûresinde, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Firavun ve ordusuna karşı koyarken Allah'a nasıl tevekkül ettiğini görmekteyiz. Allah'a olan bu güven, Hz. Mûsâ'nın zulüm ve zorbalık karşısında direnmesini sağlamıştır. Bu durum, imânî terbiyenin Müslüman'a her işinde Allah'a dayanmayı öğrettiğini, böylece kendine ve Allah'ın sorunlarını çözme gücüne olan güvenini pekiştirdiğini teyit eder. Kur'ân'daki bir diğer misal olarak şu ayeti göstermek mümkündür: *"Biz de dökülen bir su ile göğün kapılarını açtık."* (Kamer 54/11).

Allah bir dua uğruna evrenin düzenini değiştirmiştir. *"Müfessirler şöyle demiştir: Su onlara kırk gün boyunca üstlerinden geldi ve yeryüzü kırk gün boyunca altlarından pınarlar halinde fışkırdı".*¹⁵⁷ Bu ayet Allah'ın rızık ve zafer kapılarını açmaya kadir olduğunu göstermekte, bu da mümini daha iyimser ve pozitif düşünen biri kılmaktadır.

İmânî Terbiyenin Davranışsal Etkisi

İmânî terbiye, psikolojik etkinin yanı sıra Müslüman bireyin davranışlarını ve pratik yönelimlerini de etkiler. Kur'ân'daki -özellikle Mümin sûresindeki- imânî terbiye, bireyi güzel ahlaka sarılmaya ve olumsuz davranışlardan uzak durmaya teşvik eder.

İslami Ahlaka Sarılmak:

İmânî terbiye vasıtasıyla Müslüman birey güzel ahlaka daha çok sarılır; zira Kur'ân-ı Kerîm müminlere dost olsun düşman olsun başkalarıyla nasıl muamele edeceklerini öğretir. Mümin sûresinde sahih akideyi benimseyen müminlerin tevazu, merhamet, doğruluk ve emanet gibi olumlu davranışlar sergilediklerini görürüz. Örneğin, şu ayetlerin tefsirinde:

"İmân etmiş olan adam dedi ki: 'Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola ileteyim. Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı geçici bir meta'dan ibarettir; ahiret ise asıl duraklanacak yurttur. Kim bir kötülük yaparsa, ancak onun misliyle cezalandırılır. Kadın veya erkek, kim mümin olarak salih bir amel işlerse, işte onlar cennete girerler ve orada hesapsız olarak rızıklandırılırlar.'" (Mümin 40/38-40).

¹⁵⁷ Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnu'l-Cevzi, *Zadu'l-mesir fi ilmit-Tefsîr*, thk. Abdulrazzak el-Mehdi (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1. Basım, 1422), 1/199.

Burada Firavun ailesinden olan bir müminin kavmini hak ve hidayet yoluna uymaya davet ettiği görülmektedir.

Nitekim o *"Önce 'Bana uyun, sizi doğru yola iletayim' diyerek öğüdünü genel olarak sundu, sonra detaylandırarak şöyle devam etti: 'Şüphesiz bu dünya hayatı geçici bir meta'dır', insan ondan birkaç gün faydalanır, sonra nimeti daha önce yok olmadıysa ölüm anında onu terk eder. 'Ahiret ise karargâh yurdu'dur', yani insanın yerleşeceği konuttur. Ardından ahirette karşılığın nasıl gerçekleşeceğini açıkladı ki bunda merhamet yönünün daha ağır bastığına bir işaret vardır"*.¹⁵⁸

Bu ayet, müminin toplumda hayrı ve fazileti yayma çabasında izlemesi gereken davranışı yansıtmaktadır. Zira imânî terbiye, şartlar ne olursa olsun bireyi başkalarıyla ilişkilerinde hak ve adalet ilkesine sarılmaya teşvik eder.

Günahlardan ve İsyanlardan Uzak Durmak:

İmânî terbiye, Mümin sûresinde olduğu gibi, günahların dünyadaki ve ahiretteki sonuçlarının tam bilincinde olunması vasıtasıyla günahlardan ve isyandan nasıl kaçınılacağını gösterir. Kur'ân-ı Kerîm günah işleyen kişinin dünyada ve ahirette cezalandırılacağını açıklar. Şu ayette:

"Şüphesiz kendilerine Zikir (Kur'ân) geldiğinde onu inkâr edenler... Oysa o, aziz/yüce bir kitaptır." (Fussilet 41/41).

Hakka ve imânî şeriatlara karşı çıkmaktan şiddetli bir sakındırma görmekteyiz; çünkü indirilen kitapların dışındakiler batıldan başka bir şey değildir. *"Şüphesiz o aziz bir kitaptır"* buyruğu ise *"Şeytandan ve batıldan korunmuş/erişilmezdir"*¹⁵⁹ anlamına gelir; bu da mümini saptırıcı davranışlardan kaçınmaya teşvik eder.

Bu yolla imânî terbiye; kışkırtmalara/arzulara direnebilen ve dosdoğru yolu izleyebilen güçlü bir kişiliğin şekillenmesine katkıda bulunur. Zira mümin, Kur'ân ayetlerini tedebbür ederek istikamet sahibi olmayı ve kendisini felakete sürükleyebilecek haramlardan uzak durmayı öğrenir.

¹⁵⁸ Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Huseyin en-Nisâbü'rî, *Garaibu'l-Kur'ân ve regaibu'l-Furkan*, thk. Zekeriya Umeyrat (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416), 6/37.

¹⁵⁹ Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *el-Veciz fi Tefsîri Kitabi'l-Aziz*, thk. Safvan Adnan Davudi (Şam - Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâruc-Samiyye, 1. Basım, 1415), 1/957.

Allah'ın Dini Üzere Dosdoğru Olmak

Kur'ân-ı Kerîm'deki imânî terbiyenin temel yönlerinden biri, din üzere istikameti, yani hayatın tüm alanlarında imân ve salih amel üzere sebat etmeyi pekiştirmektir. Mümin sûresinde istikamet -özellikle tevhit üzere istikamet etmenin- başarı ve kurtuluşun ölçütü olduğunu görmekteyiz. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz 'Rabbimiz Allah'tır' deyip sonra da dosdoğru olanlar var ya, onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* (Ahkâf 46/13).

Yani: *"Sonra Allah'ın kendi Rableri olduğu hususunda dosdoğru oldular, 'Onlara korku yoktur', yani ahirette; 'Üzülmeyeceklerdir de', yani ölüm anında"*.¹⁶⁰

Bu ayet, istikametın bireylerin davranışlarını şekillendirmedeki rolünü öne çıkarmakta, müminlerin ibadetlerde kendilerini aşmalarını ve zorlukları sebatla karşılamalarını hedeflemektedir.

Eğitmenlerin İmânî Terbiyenin Birey Üzerindeki Etkisini Pekiştirmedeki Rolü

Eğitiminin imânî terbiye vasıtasıyla kişilik inşasındaki rolü; sadece nasihatler sunmakla kalmaz, imânî ilkelerin bireylerin hayatında tatbik edilmesine kadar uzanır. Dolayısıyla eğitimci, dini değerlere bağlılıkta bir model/örnek olmalıdır. Aynı şekilde eğitimci; üstlendiği öğrencilerin veya bireylerin kalplerinde imânı, Kur'ânî örnekler vasıtasıyla geliştirmeye çalışmalıdır. Örneğin Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Firavun karşısındaki sabrı ve sebatı üzerinden eğitimci; bireyin kişiliğini inşa etmede sabrın ve Allah'a dayanmanın önemini öne çıkarabilir.

Buna ek olarak eğitimci, İslami değerlerin uygulanmasında dereceli hareket etmenin (tedriciliğin) önemini kavramalıdır; öyle ki gerek evde, gerek okulda gerekse iş yerinde günlük durumlar vasıtasıyla bireyin nefsinde imânî değerleri kademeli olarak yeşertmelidir. Yine eğitimci, doğru kararlar almaya teşvik etmek amacıyla gerek dünyada gerekse ahirette eylemlerin sonuçları üzerinde düşünmeyi özendirmelidir.

Bireye Allah'a ve ahiret gününe imânı öğretmeyi, İslami ahlakı geliştirmeyi hedefleyen imânî terbiye; Müslüman bireyin kişiliğini inşa etmede temel etkindir. Mümin sûresindeki Kur'ân ayetlerinden anlaşıldığı üzere bu eğitim, insan nefesine

¹⁶⁰ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-uyûn (Tefsîru'l-Mâverdi)*, thk. es-Seyyid İbn Abdelmaksud b. Abdelrahim (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, t.y.), 5/275.

derinlemesine nüfuz ederek mümine ruhi bir rahatlık bahşeder ve onun davranışlarını hayra yönlendirir. Nitekim eğitimcinin de; örnekliliği, öğretimi ve doğru yönlendirmesi vasıtasıyla bu eğitimi pekiştirmede asli bir rolü vardır.

2.6.2. İmânî Terbiyenin Toplum Üzerindeki Etkisi

Bireysel düzeyde gerçekleşen zihni ve ruhi dönüşüm, kaçınılmaz olarak toplumun genel yapısına ve sosyal ilişkilere yansır. Nitekim imânî terbiyenin nihai hedeflerinden biri, fertlerin taşıdığı ahlaki ve insani değerlerin kolektif bir bilince dönüşerek toplumsal düzeni şekillendirmesidir. Mümin sûresinde yer alan terbiye prensipleri de bireyi tekil bir varlık olarak ele almakla kalmayıp, onu adalet, sorumluluk ve dayanışma esaslarına dayalı bir içtimai yapının kurucu unsuru olarak konumlandırır. Bu bağlamda, imânî terbiyenin toplumsal düzeydeki en somut ve kuşatıcı neticesini ortaya koymak adına öncelikle salih müslüman toplumun inşası süreci ve bunun sosyolojik tezahürleri ele alınacaktır.

Salih Müslüman Toplumun İnşası

İmânî terbiye, salih Müslüman toplumun inşasında temel taşı kabul edilir. Çünkü bireylerin şekillenmesini ve dolayısıyla bütün bir toplumun şekillenmesini büyük ölçüde etkiler. Bireylerde imânî esaslar ne kadar mevcut olursa, bireyler arası ilişkilerin dayandığı ve talimî ile sosyal kurumların üzerine inşa edildiği değerler ve ilkeler de o nispette tezahür eder.¹⁶¹

Mümin sûresinin tefekkür edilmesi ve derin anlamlı ayetlerinin anlaşılması vasıtasıyla görülmektedir ki imânî terbiye; ibadetlerden muamelelere ve sosyal ilişki ahlakına kadar hayatın tüm alanlarını kapsayan, Allah'a imân üzere kurulu bir toplumun meydana gelmesini sağlar. İmânî terbiyenin bu toplumun inşasına katkıda bulunduğu en belirgin unsurlar şunlardır:

İmânî Terbiye ve Sosyal Dengenin Sağlanması

Adalet ve Eşitlik Değerlerinin Tesis Edilmesi:

İmânî terbiye, toplum bireyleri arasında adaleti ve eşitliği pekiştirir. Mümin sûresinde, Kur'ân'ın insanlar arası ilişkilerde adalet ve denge değerlerini nasıl ele aldığını görmekteyiz. İmânî mesaj; bireyler arasındaki eşitliğin, sağlıklı bir toplum

¹⁶¹ bk. Cırno Sa'd Câlô, *et-Terbiyetu 'l-îmâniyye ve eseruhâ fi 'l-ferdi ve 'l-müctema* (y.y., 2012), 81.

inşasının temeli olduğunu vurgulamıştır. Zira Allah'a imân etmek, ırkî, sosyal veya ekonomik arka planlarına bakılmaksızın bireyleri birbirleriyle adaletle muamele etmeye teşvik eder.¹⁶²

Örneğin bu durum, Mümin sûresinde zikredilen Firavun ailesinden olan müminin tutumunda açıkça görülür. O, kavmini doğru yola uymaya davet etmiş ve adalet ile hak değerlerini onlara sunmuştur: *"Ey kavmim! Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum"* (Hûd 11/51). Allah'a imâna ve adalete yönelik bu davet, Herkesin Allah katında eşit olduğu ilkesine dayanan bir toplumun inşasına katkı sağlar.

Güzel Ahlakla Bezenmek:

Mümin sûresindeki imânî terbiye müminleri; doğruluk, merhamet, tevazu ve adalet gibi erdemli ahlak ilkeleriyle bezenmeye yönlendirir. Bu ahlakî değerler, toplum bireyleri arasında kardeşlik ve yardımlaşma kavramlarının pekiştirildiği müstakar bir toplum inşası için zorunludur. Kur'ân-ı Kerîm bizi sürekli karşılıklı merhamete ve dayanışmaya çağırır ki bu, salih toplumların inşasındaki en güçlü esaslardan biridir.¹⁶³

Yeni Yetişen Neslin İslami Değerler Üzere Eğitilmesi

İmânî Terbiyenin Yeni Neslin Yetiştirilmesindeki Rolü:

İmânî terbiye, yeni yetişen nesle hoşgörülü İslami değerlerin öğretilmesine esaslı bir katkı sağlar; bu değerler onları toplumun inşasında etkin bireyler olmaya hazırlar. Mümin sûresinde imânî terbiyenin; bireylere zorlukları sabır ve Allah'a tevekkül ruhuyla nasıl karşılayacaklarını öğretmeye dayandığını görürüz ki bunlar, farklı durumlarla baş edebilen olgun bir kişiliğin teşekkülü için gerekli esaslardır.

Örneğin sûre; Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Firavun karşısındaki tutumlarını delil getirerek zorbalığa karşı nasıl durulacağını ve zalim liderlerle nasıl muamele edileceğini anlatır; zorluklar karşısında Allah'a imânın ve değerlere sarılmanın önemini vurgular. Bu da bireylerin ilkeleri ve ahlakları vasıtasıyla toplumda etkili olma yeteneklerini pekiştirir.

¹⁶² bk. Abdülkadir Ubeyd, "Eseru't-terbiyeti'l-îmâniyye fî takviyeti ravâbiti'l-müctemai'l-İslâmî", *Mecelletu'l-Câmiati li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* (2019), 59.

¹⁶³ bk. Muhammed el-Emin b. Abdillâh el-Uramî el-Alevî el-Harârî eş-Şâfiî, *Tefsîru Hadâiki'r-ravhi ve'r-reyhân fî ravâbi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Haşim Muhammed Ali b. Hüseyin Mehdi (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 1421/2001), 8/462.

Ahlaki Değerlerin Ailede ve Toplumda Kökleştirilmesi:

İmânî terbiye, çocukların ailede yüce dini ve ahlaki öğretiler üzere eğitilmesine odaklanır. Çocukların ve gençlerin ruhlarına Allah'a imân ilkelerinin, ibadetlere bağlılığın ve ahirete yönelik pozitif bakış açısının aşılınması; değerlerine bağlı, sapmaya kapalı bir neslin yetişmesini sağlar. Nitekim imânî terbiye, yardımlaşma, adalet ve sosyal dayanışma anlamlarını kavramalarına yardımcı olur.¹⁶⁴

Yardımlaşma ve Dayanışmaya Dayalı Toplumun İnşası

Toplumda Yardımlaşmanın Önemi:

İmânî terbiye, toplumdaki bireylere yardımlaşmanın ve karşılıklı desteğin önemini öğretmeyi içerir. Mümin sûresi, müminlerin hayır işlerinde yardımlaşmalarını, zorluklar ve fitneler karşısında birbirlerine destek olduklarını vurgular. Kur'ân-ı Kerîm yardımlaşmayı Allah'a ve ahiret gününe imânla irtibatlandırır. Mümin sûresinde pek çok yerde müminlerin hak yolunda nasıl yardımlaşmışları ve zorlukların üstesinden gelmede birbirlerine nasıl yardım ettikleri zikredilir; bu da toplum bireyleri arasında bir sosyal dayanışma atmosferi oluşturur.

Allah Teâlâ Mümin sûresinde şöyle buyurmaktadır: *"İmân etmiş olan adam dedi ki: 'Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola ileteyim'"* (Mümin 40/38). Yani: *"Ey kavmim, size söylediklerim ve sizi davet ettiğim hususlarda bana uyun; sizi hidayet, hayır ve doğruluk yoluna, yani Musa'nın getirdiği Allah'ın dinine uymaya ileteyim"*.¹⁶⁵ Bu davet, hak üzere zafere ulaşmak için müminlerin nasıl kenetlendiğini ve birlikte yardımlaştığını gösterir. Böylece Müslüman toplumda yardımlaşma, bireyler arasındaki sosyal ilişkileri güçlendiren köklü bir değer haline gelir ve güçlü, kenetlenmiş bir toplumun oluşmasına katkı sağlar.

Sosyal Dayanışma İlkesinin Pekiştirilmesi:

İmânî terbiye bireylere, toplumsal sorumluluğun tüm bireylere dağıldığını öğretir. Zira salih amel sadece bireysel ibadetle sınırlı kalmayıp, topluma etkin katkı sunmaya kadar uzanır. Bu da fakirlere yardım etmek, yetimleri gözetmek ve toplumsal sorunları ortak çalışma yoluyla çözmek gibi kamu yararına olan işleri yapmada toplum bireylerinin bütünleşmesiyle gerçekleşir.

¹⁶⁴ bk. Ubeyd, "Eseru't-terbiyeti'l-îmâniyye fi takviyeti ravâbiti'l-müctemai'l-İslâmî", 59.

¹⁶⁵ Vehbe ez-Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-munîr*, 24/128.

Bu sosyal dayanışma, sürdürülebilir toplumların üzerine bina edildiği temellerden kabul edilir; toplumun tüm bireylerinin sosyal ve ekonomik refahını artırır. Kur'ân-ı Kerîm Mümin sûresinde bizi, toplumun ıslah ve adaletle nasıl yönetileceği üzerine tefekkür etmeye çağırır; bu da kollektif çalışmada ve hayrın tüm insanlar arasında dağıtılmasında imânî terbiyenin önemini yansıtır.¹⁶⁶

Fesat ve Toplumsal Sapmalardan Kaçınmak

İmânî terbiye, bireylerin toplumsal bozulmanın ve davranışsal sapmaların tehlikelerine dair bilincini pekiştirir; ayrıca zulümden kaynaklanan vahim sonuçlara karşı onları uyarır. Mümin sûresi müminleri, Allah'ı inkâr eden, Hz. Mûsâ'nın davetine karşı çıkan ve sonu helak olan Firavun kıssasında olduğu gibi zalimlerin ve müfsitlerin davranışlarından kaçınmaya çağırır.

Kur'ân'daki bu örnekler toplumu terbiye etmeye ve bireylerini zulme ve fesada karşı doğru tutumlar almaya teşvik etmeye yarar. Aynı şekilde imânî terbiye, bireyde topluma karşı sorumluluk duygusunu pekiştirir; bu da fesat ve sapmadan uzak, salih bir toplumun inşasına katkı sağlar.

Sonuç olarak imânî terbiye, salih Müslüman toplumun inşası için temeldir. Güzel ahlakı pekiştirmeye, hayra yönelmede bireyleri birleştirmeye ve insan ile Rabbi arasındaki bağı güçlendirmeye çalışır; bu da yardımlaşma ve adalete dayalı bir toplumun doğmasına yol açar. Kur'ân ayetleri vasıtasıyla -özellikle Mümin sûresinde- imânî terbiyenin; Allah'a imân ve salih amel temelinde kenetlenmiş Müslüman toplumun şekillenmesine nasıl katkıda bulunduğu açıkça görülmektedir.¹⁶⁷

Sûre Nasıl Sağlam Bir Mümin Nesil Yetiştirir?

Kur'ânî terbiye, toplumsal ve dini zorluklarla baş edebilecek bir neslin inşasına katkı sağlayabilecek en güçlü vasıtalarından biridir. Nitekim el-Hattâbî Kur'ân-ı Kerîm'den bahsederken şöyle demektedir:

"Kur'ân'ın kalplere yaptığı şey ve nefisler üzerindeki etkisi şöyledir: Kur'ân dışında ister nazım ister nesir olsun hiçbir kelam iştmezsin ki, kulağa çarptığında bir durumda lezzet ve tatlılık, başka bir durumda heybet ve korku bakımından kalbe ulaştığı gibi ulaşsın. Nefisler onunla müjdelendir, göğüsler onunla ferahlar; hatta ondan nasibini aldığı anda yürek çarpıntısı ve kaygı içinde korkarak döner,

¹⁶⁶ bk. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 'l-tenvîr*, 24/131.

¹⁶⁷ bk. Muhammed Cerâdât-Sâre eş-Şeyh, *el-Mûcez fî usûli't-terbiyeti'l-İslâmiyye* (Amman: Dâru'l-Halîc, 2017), 34.

ürperti ve telaş onu kaplar. Ondan deriler ürperir, kalpler sarsılır; nefis ile onun gizledikleri ve onda kökleşmiş akideleri arasına girer. Nitekim Arap adamlarından ve gözü pek kabadayılardan Resulullah'a (s.a.v.) düşman olan pek çok kimse, onu suikastla öldürmek kastıyla gelmişlerdi de Kur'ân'dan ayetler işittiler; kulaklarına ulaşır ulaşmaz ilk görüşlerinden vazgeçip onunla barışmaya meyletmekte ve dinine girmekte gecikmediler; böylece düşmanlıkları dostluğa, küfürleri imâna dönüştü".¹⁶⁸

Mümin sûresi, bu bağlamda ideal bir model sunan sûrelerden biri kabul edilir. Bu yüce sûrenin incelenmesi ve tefekkürünün anlaşılması vasıtasıyla, Kur'ân-ı Kerîm'in mihnetlerin ve fitnelerin üstesinden gelebilen, dininde ve ahlakında sebat gösteren sağlam bir mümin kişilik inşa etmeyi nasıl hedeflediği bizim için açık hale gelmektedir.

Mümin sûresi barındırdığı talimî dersler ve ibretlerle; bireyleri sabır, Allah'a tevekkül, ilkelerde sebat ve ahirete imân üzere eğiterek imânî kişiliğin inşasını ele alır. Bu Kur'ânî değerler; bireyde hayatında karşısına çıkabilecek çeşitli zorluklarla baş etme yeteneğini pekiştirir. Bu bölümde sûrenin; temel birkaç talimî eksen vasıtasıyla toplumsal ve dini zorlukları göğüsleyebilen bir neslin oluşturulmasına nasıl katkı sağladığını inceleyeceğiz:

Zorluklar Karşısında Sabır ve Sebat Eğitimi

Mümin sûresinin öğrettiği temel derslerden biri, baskılar ve zorluklar karşısında nasıl sabredileceğidir. Bu durum, azgınlığı ve imânı reddedişiyle Firavun'a karşı koyan Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasında açıkça tecellî eder. Nitekim Hz. Mûsâ (a.s.) düşmanca bir çevrede yaşamakta, daveti her türlü vasıta ile engellenmekteydi; fakat o sabırlı kalmış, Allah'ın vaadine güvenmiştir ki bu da mesajının devam etmesini ve nihayetinde meyve vermesini sağlamıştır.

Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kişiliğinde mihnetler karşısında tecellî eden bu sabır, Kur'ânî terbiyenin en önemli bileşenlerinden kabul edilir. Zira Kur'ân-ı Kerîm bu kıssayı aktararak müminlerin -özellikle de yeni yetişen neslin- kalplerine, ne kadar şiddetli olursa olsun zorluklara karşı sabretme değerini eker. Her türlü toplumsal ve dini zorlukla baş etmede tek esasa Allah'a imânın dayandığı ve zaferin ancak sabır ve Allah'a tevekkülle geldiği kavramı derinleşir. Bu yüzden bazı âlimler, Hz. Mûsâ'nın

¹⁶⁸ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. el-Hattâb el-Büstî el-Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm (Mısır: Dâru'l-Maârif, 3. Basım, 1976), 70.

kıssasını ve sabrını zikrettikten sonra şöyle demiştir: *"Sabır iki çeşittir: Dini tam bir sebat ve yakînle taşımaya ve uygulamaya sabretmek; dini taşıma, tebliğ etme ve onu iddia sahiplerinin ve bidatçıların saldırılarına karşı savunma yolunda eziyetlere katlanmaya sabretmek. İlim ve yakîn ile birlikte sabır sayesinde dinde imamlık elde edilir"*.¹⁶⁹

Sabır eğitimi; toplumsal, siyasi ve kültürel zorlukları göğüsleyebilen sağlam bir neslin hazırlanmasına yardımcı olur. Gençler başarının ancak sabır ve Allah'a dayanmakla geleceğini öğrendiklerinde, çağdaş toplumdaki baskılarla ve zorluklarla baş edebilen bireylere dönüşürler.¹⁷⁰

Fitneler Karşısında Allah'a Tevekkülü Pekiştirmek

Mümin sûresindeki belirgin vasıflardan biri de müminleri Allah'a tevekkül üzere eğitmektir. Tevekkül, Müslüman'ın çabasını terk edip sebeplere sarılmaksızın Allah'a dayanması demek değildir; aksine gayret gösterip sebeplere sarılması, nihayetinde ise kendisini Allah'ın vaadine ve takdirine teslim etmesidir.

Kur'an, Hz. Mûsâ'nın Firavun ile olan kıssası bağlamında, en güçlü ve en müstebit zorbalarla karşı karşıya olmasına rağmen Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Allah'ın yardımına her zaman nasıl güvendiğini gösterir. Bu çerçevede Hz. Mûsâ sûrenin ayetlerinden birinde şöyle demektedir: *"Musa dedi ki: Rabbim, kendi katından hidayet getireni ve hayırlı akibetin kime ait olacağını en iyi bilendir. Şüphesiz zalimler felaha ermezler"* (Kasas 28/37). Bu ayet, Allah'a tevekkülü ve dini ile akideyi korumayı hedefleyen imânî gayelerin gerçekleştirilmesini öne çıkarır.

Kur'anî terbiyede Allah'a tevekkül etmek; Müslüman bireyin kendi acziyetini ve çaresizliğini itiraf ederek güvenini Allah Teâlâ'ya bağlaması demektir. Bu düşünce, her şeyin sahibinin Allah olduğu ve kamu yararını gerçekleştirecek şekilde işleri yönlendirmeye Kadir bulunduğu imânını pekiştirir. Dolayısıyla Allah'a tevekkül, her türlü dini veya toplumsal zorluk karşısında en başarılı yoldur.

Ahirete İmânı Pekiştirmek ve Bunun Akidenin Gücündeki Etkisi

¹⁶⁹ Muhammed el-Mekkî en-Nâsirî, *et-Tefsîr fî ehâdisi't-tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1405/1985), 5/89.

¹⁷⁰ bk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cekenî eş-Şankîti, *el-Adbu'n-nemîr min mecâlisi's-Şankîti fî't-tefsîr*, thk. Halid b. Osman es-Sebt (Riyad: Dâru Atâati'l-İlm, 5. Basım, 1441/2019), 1/46.

Mümin sûresi müminleri sürekli ahiret üzerinde tefekkür etmeye teşvik eder; zira dünya hayatının ahiret için bir imtihandan ibaret olduğunu vurgular. Ahiret gününe imân etmenin müminin kişiliğinin inşasında büyük bir etkisi vardır; nitekim onu Allah'a itaat ve salih ameller vasıtasıyla ahirete hazırlanmaya sevk eder.

Sûre aynı zamanda cehennemdeki azap sahnelerini ve kıyamet dehşetlerini öne çıkardığı gibi cennetteki mükâfatı da gösterir. Bu tasvirler ahirete imânın güçlenmesine katkı sağlar. Örneğin azap sahnelerini tasvir eden ayetler son derece güçlü ve açık bir şekilde gelir; bu da müminleri istikamete sevk eder ve ahiret için çalışmaya teşvik eder. Bunun karşılığında cennete özendirme (tergîb) ve dosdoğru yolda yürüyen müminlere Allah'ın vaadi de yer alır.

Kur'ânî terbiyede ahirete imân etmek müminin içsel gücünü pekiştirir; zira ahiretin ebedi varış yeri olduğu esasına dayanarak onu günahlardan uzak durmaya ve ibadetlere sarılmaya sevk eder. Bu akide üzere eğitilmek vasıtasıyla birey, toplumsal ve dini zorlukları sebatla karşılayabilir hale gelir; nitekim kendisinde hakiki mutluluğun ve kurtuluşun bu fani dünyada değil ahirette olduğu düşüncesi teşekkül eder.¹⁷¹

Fitnelerden ve Fikrî Sapmalardan Sakındırmak

Mümin sûresi, özellikle Firavun kıssası vasıtasıyla, fitnelerle ve fikrî sapmalarla nasıl mücadele edileceğine dair önemli dersler sunar. Zira Firavun zulmün ve zorbalığın sembolüydü ve hakka her yolla karşı koymaktaydı. Bu bağlamda Kur'ân bize, fitnelerle ve fikrî zorluklarla mücadelenin hak üzere sebat etmekle ve ona imân etmekle olacağını öğretir.

Kur'ânî terbiye bireye; zorbaların tuzaklarına ve fikrî bozulmaya karşı nasıl uyanık olunacağını, bu sapmalara hikmet ve sabırla nasıl karşı konulacağını öğretir. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîm, bilinç eksikliğinin ve imânî değerlere sarılmamanın fitnelere ve sapmalara boyun eğmeye yol açacağını, imân üzere sebat etmenin ise insanı bu tehlikelerden koruyacağını açıklar. et-Taberî Kur'ân'dan bahsederken şöyle demektedir: "*Sana Kur'ân'dan öyle şeyler indiriyoruz ki ey Muhammed, o müminler*

¹⁷¹ bk. Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd el-Kâsımî, *Mehâsinu't-te'vil*, thk. Muhammed Basil Uyın es-Sud (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418), 4/83.

için cahillikten ve sapkınlıktan şifa bulunacak bir şifa, körlükten kurtaracak bir rahmettir; ona kâfir olanlar için ise böyle değildir".¹⁷²

Etkili Neslin Yetiştirilmesinde Eğitimcinin Rolü

Sağlam bir mümin nesil yetiştirmede eğitimcinin rolü; bilgi aktarmaya ve öğretmeye, daha da önemlisi Kur'ânî değerleri günlük hayatta tatbik etmeye dayanır. Mümin sûresinin sunduğu pedagojik yöntemlerden hareketle eğitimci; imânî ilkelerde sebat etme, sabır ve Allah'a tevekkül hususunda canlı bir model olmalıdır.

Bu bağlamda eğitimci; söz konusu değerleri toplumsal ve dini gerçekliklerinde işlevsel kılarak sûrenin zikrettiği ilkeleri yeni yetişen nesillerin kalplerine eken kişidir. Güçlü eğitimci, bu imânî ilkeleri pratik davranışlara dönüştürebilen kimsedir; böylece Kur'ânî terbiyenin etkisi hem bireyde hem de toplumda gerçekleşmiş olur.¹⁷³

Sonuç olarak Mümin sûresinde tecellî ettiği şekliyle Kur'ânî terbiye; topluma sabır, Allah'a tevekkül, ahirete imân ve fitnelerden sakınma vasıtasıyla toplumsal ve dini zorlukları sebat ve imânla göğüsleyebilen sağlam bir nesil yetiştirme imkânı verir. Nitekim sûre, imânî değerler üzere kurulu salih bir toplum inşa edebilen güçlü ve mümin bir neslin eğitilmesine katkı sağlamaktadır.¹⁷⁴

2.7. Sûredeki İmânî Terbiyenin Kuralları ve Stratejileri

Mümin sûresinin konuları üzerinde tefekkür edildikten, talimî gayelerine bakıldıktan ve akidenin inşası ile imânın kökleştirilmesine ilişkin ayetler istikra yoluyla taranıp incelendikten sonra anlaşılmaktadır ki sûre, sadece imânın hakikatlerini sunmakla kalmayıp; imânî kişiliğin inşasına katkı sağlayan bir dizi talimî kural ve stratejiye dayanan bütüncül bir pedagojik müfredat/yöntem sunmaktadır. Bu kurallar, sistemler ve hükümler inşa edilmeden önce insanı içten inşa etmeye odaklanan Mekkî dönemin tabiatıyla tam bir uyum içinde gelmiştir.

Mümin sûresinden çıkarılan imânî terbiyenin en belirgin kuralları ve stratejileri şunlardır:

¹⁷² Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hecr, 1422/2001), 17/538.

¹⁷³ bk. Zağlûl Râgıb en-Neccâr, *Ezmetu'l-ta'limi'l-muâsir ve hulûluhâ el-İslâmiyye* (el-Cîze: ed-Dâru'l-Âlemiyye li'l-Kitâb, 1995), 139.

¹⁷⁴ bk. Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Ali Abdulbari Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 1/363.

2.7.1. Amelden Önce İmânî İnşa Etme Kuralı

Genel olarak Mekkî Kur'ân'ın, özel olarak da Mümin sûresinin dayandığı en belirgin talimî kurallardan biri; imânın inşasının, insandan pratik mükellefiyetleri talep etmeden önce gelmesidir. Kur'ân öncelikle Allah'ı tanımayı (marifetullah), O'nu tazim etmeyi, kudretine ve hikmetine inanmayı ve ahiret gününe imânı kökleştirmeye odaklanır; ardından bu imânın gerektirdiği davranış ve amellerden söz eden beyanlar gelir.

Bu kural İslami eğitimde önemli bir esas teşkil eder; çünkü dosdoğru davranış, ancak köklü bir imânî kanaat üzerine bina edildiğinde müstakar hale gelir. Nitekim İbnü'l-Kayyim amellerin salahının (iyiliğinin) kalplerin salahının bir fer'i (uzantısı) olduğuna, kalp imânla dolduğunda organların da ona tabi olarak dosdoğru olacağına işaret etmiştir.¹⁷⁵

Örnek: Sûre, Allah Teâlâ'nın şu buyruğu ile açılmıştır:

"Hâ-Mîm. Bu kitabın indirilişi, Azîz ve Alîm olan Allah katındandır. O, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı şiddetli olan ve lütfu bol olandır. O'ndan başka ilah yoktur; dönüş ancak O'nadır." (Mümin 40/1-3).

Sûrenin başındaki ayetler, herhangi bir pratik yönlendirmeden önce mümin kimseye Rabbini tanıtmak için gelmiştir; bu da Kur'ânî talimî yöntemde imânî inşa etmenin merkeziliğini teyit eder.

2.7.2. Allah'ı, İsimlerini ve Sıfatlarını Tanıtarak Eğitme Kuralı

İmânî terbiye, Allah'ı tanımanın her türlü salahın/iyiliğin aslı olduğu esasına dayanır. Bu yüzden sûre, Allah'ın isim ve sıfatlarını dikkat çekici bir biçimde tekrar tekrar sunar. Kul Rabbini ne kadar çok tanırsa; O'na olan sevgisi, korkusu (haşyeti) ve ümidi (recâsı) de o nispette artar.

İbn Teymiyye, Allah'ı isimleri ve sıfatlarıyla tanımanın ilimlerin en şerefli ve bütün kulluğun aslı olduğunu kararlaştırır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Ebû Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İğasetu'l-lehfân min mesayidis-seytan* (Beyrut: Dâru Alami'l-Fevaid, t.y.), 1/69.

¹⁷⁶ Ebu'l-Abbas Takiyyuddin Ahmed b. Abdelhalim b. Teymiyye, *Mecmuu'l-fetava* (Riyad: Mecmeu'l-Melik Fehd, t.y.), 1/24.

Aynı şekilde Muhammed ed-Duveys, başarılı bir imânî terbiyenin; Allah'ın isimleri, sıfatları ve bunların nefsteki ile davranıştaki izleri üzerinde tefekkür etmek vasıtasıyla Allah ile olan bağı inşa etmekten başladığını ifade etmektedir.¹⁷⁷

Örnek: Sûrede Allah'ın Azîz, Alîm, Ğâfiru'z-Zenb, Kâbilu't-Tevb, Şedîdu'l-İkâb, Zü't-Tavl, Aliyy ve Kebîr gibi isim ve sıfatlarının zikri tekrarlanmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"İşte Her şeyin yaratıcısı olan Rabbiniz Allah budur. O'ndan başka ilah yoktur." (Mümin 40/62).

Sûre, Allah'ı tanımak ile O'na icabet etmek ve emrine boyun eğmek arasında bağ kurmaktadır.

2.7.3. Rağbet Ettirme ve Sakındırma (Terğîb ve Terhîb)

Mümin sûresindeki en belirgin talimî stratejilerden biri korku ve ümidi (havf ve recâ) birleştirmektir. Çünkü insan nefsî dengeli iki kanada muhtaçtır; ne korku galip gelip ümitsizliğe düşmeli, ne de ümit galip gelip Allah'ın cezasından/tuzağından emin olmalıdır. İbnü'l-Kayyim, Allah'a giden yolda kalbin durumunun; başı sevgi (muhabbet), iki kanadı ise korku (havf) ve ümit (recâ) olan bir kuş gibi olduğunu kararlaştırmıştır.¹⁷⁸

Örnek: Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden..."* (Mümin 40/3). Bu durum ümit (recâ) kapılarının en büyüklerindendir. Hemen ardından şöyle buyurmuştur: *"...Azabı şiddetli olan..."* (Mümin 40/3). Bu da korku (havf) kapısıdır. Ayet, imânî açıdan dengeli bir kişilik inşa etmek için terğîb ile terhîbi aynı bağlamda bir araya getirmiştir.

2.7.4. Durumlar ve Örnek Şahsiyetlerle (Kudve) Eğitim Kuralı

Kur'ânî terbiyenin en güçlü yöntemlerinden biri pratik modelle (örneklikle) eğitmedir; çünkü canlı örnek, soyut yönlendirmeden çok daha derin bir etkiye sahiptir. Bu yüzden sûre iki zıt model sunmuştur: Firavun'un temsil ettiği zorbalık (tuğyan) modeli ile Firavun ailesinden olan müminin temsil ettiği imân modeli. Bu talimî

¹⁷⁷ Hamad b. Abdullah ed-Duveys, *et-Terbiyetun-nebeviyye* (Riyad: Dâru'l-Vatan, t.y.), 45-61.

¹⁷⁸ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Madaricuses-salikin beyne menazili iyyake nabudu ve iyyake nestain*, thk. Muhammed el-Mu'tasim-Billah el-Bagdadi (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 3. Basım, 1416/1996), 1/517.

karşılaştırma, muhatabın pratik gerçeklikte imânın ve küfrün izlerini kavramasına yardımcı olur.

Örnek: Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Firavun ailesinden imânını gizleyen mümin bir adam dedi ki..."*.

İbn Kesîr bu mümini, en karanlık şartlarda imânî cesaretin ve hak üzere sebat etmenin bir misali olarak vasıflandırmıştır.¹⁷⁹ Müslüman onun şahsiyeti vasıtasıyla davette hikmeti, hakkı söylemede cesareti, baskılar karşısında sebatı ve güzel delillendirmeyi öğrenir.

2.7.5. Akli Diyalogla Eğitim Stratejisi

Mümin sûresi imânı kökleştirmek için akli diyalogu ve mantıksal delillendirmeyi istihdam eder. Bu durum öz-kanaati pekiştirir, imânı taklide değil basirete dayalı kılar.

İbn Âşûr, sûrenin akli delillendirmeyi ve kanıtlar sunmayı en çok barındıran Mekki sûrelerden biri olduğuna işaret etmiştir.¹⁸⁰

Örnek: Firavun ailesinden olan mümin şöyle demektedir: *"Rabbim Allah'tır dediği için bir adamı öldürür müsünüz?"* (Mümin 40/28).

Ardından kademeli akli hüccetler/deliller inşa etmeye devam eder; nihayetinde kavmini Hz. Mûsâ (a.s.) karşısındaki tutumlarını yeniden gözden geçirme zorunluluğuna ulaştırır.

2.7.6. Şimdiki Zamanı Ahiretteki Akıbetle İlişkilendirme Kuralı

Sûredeki imânî terbiyenin en önemli kurallarından biri, insanın ebedi akıbeti zihninde canlı tutma (istihzar) üzere eğitilmesidir. Zira sûre, muhatabı sürekli olarak dünyanın sınırlı sahnelerinden ahiretin geniş ve kuşatıcı sahnelerine taşır. Nitekim bazı çağdaş araştırmacılar bu durumu "Mâali (akıbeti/sonucu) zihinde canlı tutma yöntemiyle eğitim" olarak adlandırmaktadır.

Örnek: Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı geçici bir meta'dan ibarettir; ahiret ise asıl duraklanacak yurttur."* (Mümin 40/39).

¹⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, 7/126.

¹⁸⁰ İbn Aşur, *et-Tahrir vet-tenvir*, 24/90.

Bu ayet insanın ilgisini/odak noktasını peşin olandan erteye (ahirete), fani olandan ise baki olana taşımaktadır.¹⁸¹

2.7.7. Tarihî Kıssalarla Eğitim Stratejisi

Sûre, imânî bilinci uyandırmak adına geçmiş ümmetlerin tarihinden modeller sunmaya dayanır. Zira Kur'ânî kıssalar, nefslerde imânî sünnetleri (ilahi kanunları) inşa etmeye yarayan pedagojik bir vasıttır. ez-Zühaylî, Kur'ânî kıssaların davranışı yönlendirmek ve düşüncüyü doğrultmak adına bütüncül bir talimî okulu temsil ettiğini vurgulamıştır.¹⁸²

Örnek: Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Onlardan önce Nuh kavmi ve onlardan sonraki ahzâb (topluluklar) da yalanlamıştı..." (Mümin 40/5).

Ayet, Kureyş'in pratik gerçekliğini geçmiş ümmetlerin gerçekliğiyle ilişkilendirmekte ve müminin kalbine Allah'ın sünnetlerinin/kanunlarının asla değişmeyeceği yakîni ekmektedir.¹⁸³

2.7.8. Zayıflık/Baskı Döneminde (İstiz'âf) Sebat Üzere Eğitim Kuralı

Mümin sûresi, müşriklerin eziyetinin şiddetlendiği bir evrede nazil olmuş; müminlerde ruhi ve imânî sebatı inşa etmek için gelmiştir. Dolayısıyla sûre önemli bir talimî stratejiyi tesis etmektedir: Hakiki imân, refah ve kolaylık zamanlarında değil, ancak darlık ve zorluk anlarında ortaya çıkar.

Örnek: Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Şimdi sen sabret; şüphesiz Allah'ın vaadi haktır." (Mümin 40/55).

Sabır emri, hak ile batıl arasındaki mücadele modelleri sunulduktan sonra gelmiştir; böylece davet yolunun sabra ve sebata muhtaç olduğu vurgulanmıştır.

2.7.9. Öz-Denetim (Otokontrol) İnşa Etme Kuralı

İmânî terbiye, mümini dış denetime dayanmaktan Allah'a imândan neşet eden öz-denetime (otokontrole) taşımayı hedefler. Kulun, Allah'ın ilmüne ve kuşatıcılığına olan yakîni arttıkça, bağlılığı ve istikameti de o nispette artar.

¹⁸¹ bk. İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azim*, 7/131.

¹⁸² ez-Zühaylî, *et-Tefsîru 'l-munir*, 24/68.

¹⁸³ bk. İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azim*, 7/117.

Örnek: Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Allah, gözlerin haince bakışını ve göğüslerin gizlediğini bilir."* (Mümin 40/19).

Bu ayet murakabe (öz-denetim) anlamını tesis eden en büyük ayetlerdendir; zira nefse, Allah'ın en ince düşüncelerden ve hareketlerden dahi haberdar olduğu yakînini eker.¹⁸⁴

¹⁸⁴ bk. Seyyid Kutub, *Fi zilali'l-Kur'ân*, 5/3064.

SONUÇ

Mümin sûresini ihtiva eden ayetlerin işaret ettiği imanî ve terbiyevî esaslar ve mümin kişiliğin inşasına katkı sağlayan Kur'ânî yöntemlerin tespiti tezin ana konularını oluşturmaktadır. Mekkî sûrelerin imânın yerleşmesinde temsil ettiği işlevi örnekleme bağlamında incelenen bu sûre, akideyi yerleştirme ve insanların iç alemlerinde kökleştirmesi yönüyle öne çıkmaktadır. Nitekim sûre, imânın hakikatlerini açıkça ortaya koyarak örnek modeller sunmayı ve insanı kalbinin islahını ve davranışlarının istikametini temin eden esaslara yönlendirme gibi temel konuları bir arada vermiştir.

Sûrenin işaret ettiği imânî terbiye esasları; tevhidi yerleştirmeye, Allah'ı (cc) yüceltmeye, isim ve sıfatlarını temellendirmeye, kudretini, ilmini, sonsuz rahmetini ve adaletini insanın zihin dünyasında canlı tutarak insanı Rabbine yaklaştırmaya dayandığını göstermiştir. Bunun yanı sıra yeniden dirilişe ve mükafata olan ihtiyacı öne çıkarmış, insanın dünyadaki amellerini ahiretle ilişkilendirmiştir. Bu durum imânı zihinsel faaliyetin ötesinde davranışın temel itici gücü haline getirmektedir.

Müminin imânî değerler üzere eğitilmesi beraberinde çeşitli olguları öne çıkarmaktadır. Bunlar; imtihanlar karşısında sabır ve sebat, tevekkül, ihlas, Allah'tan (cc) korkmak (havf) ve O'ndan ümit etmek (recâ), gizlide ve açıkta O'nun gözetimini hissetmek (murakabe), hikmetle O'na davet etmek ve vaadine güvenmektir. Bununla birlikte dinî ve ahlaki sapmalardan sakındırarak bunların dünya ve ahiretteki vahim sonuçlarını açıklamaktır.

Çalışmada sûrenin eğitsel yöntemlerin çeşitliliğinin ortaya konulması diğer önemli sonuçlarından birisidir. Kur'ânî ilkeler sadece emir ve yasaklarla sınırlı kalmamış; diyalog, meseller (örnekler), teşvik-sakındırma (terğîb ve terhîb), kıssalar, kevnî ayetlerle delillendirme, kıyamet sahnelerini sunma, ümmetlerdeki ilahi kanunları (sünnetullah) zikretme ve başta Firavun ailesinden olan mümin kişi olmak üzere imânî örnek şahsiyetler (kudve) sunma gibi pek çok olgudur. Bu çeşitlilik, Kur'ânî terbiyenin akıl, kalp ve davranış üzerindeki etkisini daha güçlü kılmaktadır.

Söz konusu bu yöntemlerin imânı yerleştirmede, bilinci geliştirmede, tasavvurları ıslah etmede, iradeyi güçlendirmede ve Müslüman'ı şüpheler (şübehat) ve şehvetler karşısında hazırlamada önemli bir rol oynadığını teyit etmektedir. Ayrıca

Kur'ânî yöntemin; akide inşasını, nefis terbiyesini, davranışın ve toplumun ıslahını pratikle birleştirdiğini vurgulamaktadır. Bu ilkelerin önemi, çağdaş gerçeklikte daha da belirginleşmektedir. Zira günümüz, insanın inşasında asıl müfredat olarak Kur'ânî eğitime dönmeyi gerektiren fikrî ve ahlakî meydan okumalara sahne olmaktadır. Bu durum, Mümin sûresindeki eğitsel ilkelerden yararlanmayı; imânı kökleştirmedeki, dine duyarlılığı pekiştirmedeki ve dengeli Müslüman kişiliği inşa etmedeki etkisinden dolayı eğitim kurumlarında, davet programlarında ve pedagojik müfredatta bir zorunluluk haline getirmektedir.

Özetle bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'den terbiyevî ilkeleri ortaya çıkarma yolunda bir başlangıç olduğu söylenebilir. Bu alan son derece geniş olup; benzer şekilde diğer sûreler de mezkûr yöntemlerin mukayese edildiği ve bunların çağdaş pedagojik pratiklerle ilişkilendirildiği daha fazla uygulamalı çalışmalar gerektirmektedir. Bu durum, İslami eğitimin birincil kaynağı ve insanın inşası ile ıslahındaki en mükemmel yöntem olarak Kur'ân-ı Kerîm'den yararlanılmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışma vasıtasıyla imânî terbiyenin Müslüman bireyin ve toplumun inşasındaki önemine ışık tutan bir dizi önemli sonuca ulaşılmıştır. En belirgin sonuçlar şunlardır:

1. Müminin kişiliği şekillendirmesinde bir araç olarak imânî terbiye:

Bu sûre Allah'a (cc), elçilerine ve ahiret gününe imân vasıtasıyla imânî terbiyenin, müminin kişiliğinin oluşmasına ve güçlenmesine nasıl katkı sağladığını, böylece onu çeşitli zorlukları sebat ve sabırla karşılamaya muktedir kıldığını göstermektedir.

2. İmânî terbiyenin davranışı yönlendirmedeki etkisi:

Sûredeki Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Firavun'un zorbalığına karşı gösterdiği sabır gibi pek çok model vasıtasıyla açıkça görülmektedir ki imânî terbiye; Allah'a tevekkül etme, ilkelerde dosdoğru olma ve fitnelerden uzak durma davranışlarını pekiştirmektedir.

3. Etkili talimî yöntemlerin kullanımı:

Sûre, imânî terbiyede diyalog, terğîb-terhîb ve meseller sunma gibi çeşitli yöntemlere dayanmaktadır; bu da söz konusu yöntemleri bireylerin iç dünyasında imânî değerleri pekiştirmede güçlü birer araç kılmaktadır.

4. Zorluklara karşı direnebilen sağlam bir neslin hazırlanması:

İmânî terbiye; toplumsal ve dini zorluklarla baş edebilen bir neslin yetişmesine katkı sağlamakta, bu da Allah'a imânın ve güzel ahlakın hâkim olduğu salih bir toplumun inşasına imkân tanımaktadır.

5. Eğitimcinin imânî terbiyei uygulamadaki rolü:

Eğitimci, Mümin sûresinde yer alan terbiyevî ilkelerin uygulanmasında merkezi bir role sahiptir. Bu da güzel örneklik ve uygun yöntem ve stratejiler vasıtasıyla nesillere imânî değerleri öğretmekle gerçekleşir.

ÖNERİLER

Elde edilen sonuçlar ışığında, imânî terbiye ilkelerinin bireylerin ve toplumların günlük hayatında uygulanmasını sağlayacak bir dizi öneri sunulabilir:

1. İmânî terbiyenin eğitim müfredatlarında kökleştirilmesi:

Kur'ânî kıssaların öğretilmesi ve bunlarda örnek oluşturabilecek ilkelerin çıkarılması ve bunların pratik hayatta uygulanması vasıtasıyla, imânî terbiye kavramları farklı eğitim kademelerindeki ders müfredatlarına dâhil edilmelidir.

2. Topumlarda Kur'ânî eğitsel yöntemlerin pekiştirilmesi:

Dini ve eğitim kurumları; terğîb-terhîb, meseller sunma ve yapıcı diyalog gibi Kur'ânî terbiye yöntemlerini yaymak için çalışmalıdır. Bu durum bireylerin dinî ve toplumsal hayat baskılarına icabet etme/direnme kapasitesini artıracaktır.

3. Bireylerin Kur'ân üzerinde tefekkür vetedebbür yapmaya teşvik edilmesi:

Bireylerin Kur'ân-ı Kerîm ayetleri, özellikle de derin talimî üslubuyla öne çıkan Mümin sûresi gibi Mekkî sûreler üzerinde düşünmeye özendirilmesi önem arz etmektedir. Zira ayetler üzerinde tefekkür etmek, imânî değerlerin kişisel düzeyde anlaşılmasını pekiştirmekte ve davranışların düzelmesine katkı sağlamaktadır.

4. Akademik ve lisansüstü araştırmaların teşvik edilmesi:

İlahiyat ve Eğitim Bilimleri fakültelerinde, Havâmîm (Mümin/Ğâfir gibi) ile başlayan) sûre grubundaki talimî yöntemleri karşılaştırmalı olarak ele alan lisansüstü tezlerin ve saha araştırmalarının desteklenmesi gerekmektedir.

5. Dijital ve medya platformlarında Kur'ânî yöntemlerin kullanılması:

Mümin sûresinde yer alan “akli diyalog” ve “güzel örneklik” gibi pedagojik ilkelerin; gençlere yönelik dijital içeriklerde, sosyal medya platformlarında ve rehberlik yayınlarında işlevsel hale getirilmesi.

KAYNAKÇA

el-Abbûsî, Hüdâ Cafer Sâlih. *el-Enbiyâ fi'l-Kur'ân: Kasas ve İbar*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.

el-Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Thk. Ali Abdülbârî Atıyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

el-Âlûsî, Nu'mân. *Celâü'l-aynayn fi muhâkemeti'l-Ahmedeyn*. Mısır: Matbaatü'l-Medenî, 1981.

Asmer, Ahmed Recep. *Felsefetü't-terbiye fi'l-İslâm*. Amman: Dâru'l-Furkân, 1997.

el-Azm, Aliye. *Nazariyyetü'l-umrân fi'l-Kur'ân*. Amman: Dâru'l-Furkân li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2025.

Bedîsî, Vâhide Bûfedah. "el-Kıyemü'l-mütadamminetü fî sûreti Gâfir ve ehemmiyyetühâ li'd-duât". *el-Mı'yâr* 3 (2026): 365-380.

el-Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420.

el-Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*. Riyad: Dâru Tayyibe, t.y.

el-Beyânûnî, Abdülmecîd. *Darbu'l-emsâl fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Ehdâfuhü't-terbeviyye ve âsâruh*. Şam: Dâru'l-Kalem, 1411.

el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Thk. Muhammed Abdürrahmân el-Mar'aşlî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1418/1997.

el-Bikâî, İbrâhîm b. Ömer b. Hasan. *Masâ'idü'n-nazar li'l-işrâf 'alâ makâsidi's-suvar*. Riyad: Maktebetü'l-Ma'ârif, 1987.

el-Bikâî, İbrâhîm b. Ömer b. Hasan. *Nazmü'd-dürar fi tenâsübü'l-âyâtî ve's-suvar*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.

el-Buğa, Mustafa Dîb. *el-Vâdih fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 2. Basım. Şam: Dârü'l-Kelim el-Tayyib, 1418/1998.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi‘u’s-sahîhu’l-müstasnedu min umûri Resûlillâhi sallallâhu aleyhi ve selleme ve sünenihî ve eyyâmih (Sahîhu’l-Buhârî)*. Kahire: el-Matba‘atü’s-Selefiyye, t.y.

Câlo, Cırno Sa‘d. *et-Terbiyetü’l-îmâniyye ve eseruhâ fî’l-ferdi ve’l-müctema’*. y.y., 2012.

Cenâbî, Murâd Abdullâh. *el-Havz ve’s-sırât ve’l-mîzân fî’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve’s-sünneti’n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2007.

el-Cezâirî, Câbir b. Mûsâ b. Abdülkâdir Ebû Bekir. *Eyseru’t-tefâsîr li-keîlâmi’l-Aliyyi’l-Kebîr*. 5. Basım. Medine: Maktebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1424/2003.

el-Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdurrahman. *Esrâru’l-belâğa fî ‘ilmi’l-beyân*. Thk. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422/2001.

Cerâdât, Muhammed- eş-Şeyh, Sâre. *el-Mûcez fî usûli’t-terbiyeti’l-İslâmiyye*. Amman: Dâru’l-Halîc, 2017.

ed-Durre, Muhammed Ali Taha. *Tefsîrû’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve i‘râbuhû ve beyânuh*. 1. Basım. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1430/2009.

ed-Düleymî, Adnân Mehdî Sultân. *el-İ‘câzü’l-belâğî fî’l-kassasi’l-Kur‘ânî: Dirâse fî suveri’t-tavâsîn*. y.y., 2013.

ed-Duveys, Hamad b. Abdullâh. *et-Terbiyetü’n-nebeviyye*. Riyad: Dâru’l-Vatan, t.y.

Ebû Arrad, Sâlih b. Ali. *Mukaddime fî et-terbiyeti’l-İslâmiyye*. 1. Basım. Riyad: ed-Dâru’s-Savletiyye, 1424/2003.

Ebû Zeyd, Bekr b. Abdullâh. *Tashîhu’d-du‘â*. Riyad: Dâru’l-Âsime, 1419/1999.

Fikri, Ali. *Ahsenü’l-kasas*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.

el-Gazzî, Necmüddîn. *el-Kevâkibü’s-sâ‘ire bi-a‘yâni’l-mi‘eti’l-âşire*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y.

el-Hadritî, İbrâhîm b. Hasan. *Eseru a‘mâli’l-kulûb ‘ale’d-dâ‘i ve’d-da‘ve*. Doktora Tezi, Kral Abdülaziz Üniversitesi, 1441/2020.

el-Hâfizî, Ahmed Recâ Muhammed. *et-Tahfizü’t-terbevî fî’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve tatbîkâtühû’t-terbeviyye*. Yüksek Lisans Tezi, Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, 2010.

el-Hafâcî, Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Hâşiyetü's-Şehâb 'alâ tefsîri'l-Beydâvî*. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.

Halaf, Hakkı Hamdı. "Menhecü'l-kasası'l-Kur'ânî fî et-terbiye ve'l-tevassut beyne el-itnâbi'l-mümil ve'l-icâzi'l-muhîl". *Mecelletü Ravâfid* 1 (2019): 25-45.

el-Hamevî, Yâkût. *Mu'cemü'l-üdebâ (İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb)*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, t.y.

Hamdâniyye, Hânsâ Ahmed. "el-Kıyâdetü't-terbeviyye". *el-Menâfizü's-sakâfiyye* (2025): 310-325.

el-Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm. *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Halefullâh - Muhammed Zağlûl Sellâm. 3. Basım. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1976.

Havvâ, Saîd. *el-Esâs fî't-tefsîr*. 6. Basım. Kahire: Dâru's-Selâm, 1424.

Hayruddîn, Ahmed Abduh. *Usûlü't-terbiye ve't-ta'lîm*. Kahire: Vekâletü's-Sihâfeti'l-Arabiyye, 2020.

el-Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm. *Lübâbü't-te'vîl fî ma'âni't-tenzîl*. Thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

Heyet. *el-Fehresü'l-âmm li'l-kütübi'l-mafhûsa bi'l-Azher*. Kahire: Matbaatü'l-Azher, 1366/1947.

Heyet. *et-Tefsîrü'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li Şuûni'l-Matâbi'i'l-Emîriyye, 1393-1414.

Hilâlî, Mecdî. *Nazarât fî't-terbiyeti'l-îmâniyye*. Kahire: Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye, t.y.

Hilâlî, Mecdî. *el-Avde ila'l-Kur'ân: Limâzâ ve keyf?*. y.y., t.y.

Huvâlde, Nâsır. *Tarâ'iku tedrîsi't-terbiyeti'l-İslâmiyye ve esâlibuhâ ve tatbîkâtuhâ el-ameliyye*. Kuveyt: Maktebetü'l-Felâh, 2008.

İbn Âşûr, Muhammed el-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Ebi'l-İzz, Sadruddîn Ali b. Ali. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.

İbn Ebî Zamânîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîz*. Thk. Hüseyin b. Ukâşe - Muhammed b. Mustafa el-Kenz. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1423/2002.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-Dürarü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmina*. Haydarâbâd: Meclisü Dâirati'l-Maârifî'l-Usmaniyye, 1392/1972.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tezhîbü't-Tezhîb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

İbn Hallikân, Ebû el-Abbâs Şemseddîn. *Vefeyâtü'l-a'yân*. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.

İbn Hıbbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Sahîhu İbni Hıbbân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.

İbn Hunbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed el-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr. *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi's-şeytân*. Beyrut: Dâru Âlami'l-Fevâid, t.y.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr. *Medâricü's-sâlikîn beyne menâzili iyyâke na'büdü ve iyyâke nesta'in*. Thk. Muhammed Hâmid el-Fikî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1393/1973.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme. Riyad: Dâru Tayyibe, 1420/1999.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenu İbn Mâce*. Thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, t.y.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l-Fazl Cemâleddîn. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.

İbn Mes'ûd, Abdülmecîd. *el-Kıyemü'l-İslâmiyyetü et-terbeviyye ve'l-müctema'u el-mu'âsir*. y.y., 1419.

İbn Şâkir el-Kutubî, Muhammed. *Fevâtü'l-vefeyât*. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. Riyad: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1416/1995.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddîn Abdürrahmân b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. Thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 1. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.

İbnü'l-Îmâd el-Hanbelî, Abdülhayy b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, t.y.

İbnu'l-Hatîb, Muhammed Muhammed Abdüllatîf. *Evdahü't-tefâsîr*. 6. Basım. Kahire: el-Matba'atü'l-Mısıriyye ve Mektebetühâ, 1383.

İbnü't-Tagrıberdî, Şemseddîn el-Muttalibî. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mulûki Mısra ve'l-Kâhire*. Kahire: el-Hay'etül-Mısıriyyetül-Âmme, t.y.

el-İcî, Muhammed b. Abdürrahmân b. Muhammed. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîru'l-İcî)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.

el-Îmâdî, Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ. *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm (Tefsîru Ebi's-Suûd)*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.

el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd. *Mehâsinu't-te'vîl*. Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.

el-Kattân, Mennâ' b. Halîl. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 3. Basım. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1421/2000.

Komisyon. *Kelime li'd-du'âti ve'l-muslihîn*. Suudi Arabistan Krallığı İslami İşler, Davet ve İrşat Bakanlığı Web Yayınları / el-Mektebetü's-Şâmile, t.y.

Komisyon. *Makâsîdü's-şerî'a nahve itârin li'l-bahsi fî'l-ulûmi'l-ictimâ'iyye ve'l-insâniyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 2011.

Komisyon. *Min ravâi'i'l-esâlîbi'l-belâğîyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ankara: Son Çağ Yayıncılık, 2021.

el-Kureymîn, Râid Ahmed İbrâhîm. *İsterâteciyyâtü't-tedrisi'l-fâ'âl beyne el-kefâyâtî't-ta'limiyye ve nazariyyâtî't-ta'allum*. Amman: Dâru'l-Akademiyûn li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2021.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, t.y.

el-Lâhim, Süleymân b. İbrâhîm b. Abdillâh. *el-Lübâb fî tefsîri'l-isti'âzeti ve'l-besmeleti ve fâtihati'l-kitâb*. Riyad: Dâru'l-Müslim li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1999.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî)*. Thk. es-Seyyid İbn Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye fî 'ilmi me'ânî'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min funûni 'ulûmih*. Thk. Şarika Üniversitesi Yayınları. Şarika: Şarika Üniversitesi Yayınları, 1429/2008.

Melkâvî, Fethî Hasan. *el-Fikrî't-terbeviyyü'l-İslâmiyyü'l-mu'âsır: Mefâhîmuhû ve mesâdiruhû ve hasâ'isuhû ve sübülü islâhih*. Ürdün: Vekâletü's-Sekâfe, 2020.

el-Mezâvide, Selâme Matar. *et-Ta'sîlü'l-İslâmî li't-terbiye: Cuhûdü'd-Doktor Saîd İsmâîl Ali enmûzecen*. 1. Basım. Amman: Dâru'l-Mu'tez, 2016.

Mustafa Müslim. *Mebâhis fî tefsîri'l-mevdu'î*. Şam: Dâru'l-Kalem, 2005.

el-Müttakî, Hûriyye Rizkî. *el-Hutâbü't-terbevî beyne't-teblîğ ve't-tedâvül*. Amman: Merkezü'l-Kitâbi'l-Ekâdîmî, 2018.

el-Nahlavî, Abdürrahmân. *Usûlü't-terbiyeti'l-İslâmiyye ve esâlibuhâ fî'l-beyti ve'l-medreseti ve'l-müctema'*. Şam: Dâru'l-Fikr, t.y.

en-Nâsirî, Muhammed el-Mekkî. *et-Teysîr fî ehâdîsi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1405/1985.

en-Neccâr, Zağlûl Râgıb. *Ezmetü't-ta'limi'l-mu'âsır ve hulûluhâ el-İslâmiyye*. el-Cîze: ed-Dâru'l-Âlemiyye li'l-Kitâb, 1995.

en-Nesefî, Ebû el-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'ikü't-te'vîl*. Thk. Yûsuf Ali Bedevî. 1. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.

en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ala's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.

en-Nîsâbûrî, Nizamuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Hüseyin. *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve reğâ'ibü'l-Furkân*. Thk. Zekerîya Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416.

el-Ömer, Ömer b. Abdürrahmân. *İrşâdü'l-enâm ilâ usûli ve muhimmâti dîni'l-İslâm -suâl ve cevâp-*. 4. Basım. Kahire: Dâru Advâi's-Selefi'l-Mısriyye, 1443.

Reşîd Rızâ, Muhammed Reşîd b. Ali. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîrû'l-Menâr)*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.

er-Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman. *Dirâsât fî 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 12. Basım. y.y., 1424/2003.

es-Sa'dî, Abdürrahmân b. Nâsır. *et-Tavdîh ve'l-beyân li-şecerati'l-îmân*. Riyad: Dâru'l-Fazîle, t.y.

es-Sa'dî, Abdürrahmân b. Nâsır. *Taysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî tefsîri kelâmi'l-Mennân*. Thk. Abdürrahmân b. Muellâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2000.

es-Sa'dî, Abdürrahmân b. Nâsır. *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*. Thk. Ubeyd b. Ali el-Ubeyd. Medine: el-Mecelletü'l-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1421.

es-Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed. *el-Îmân bi'r-rusuli ve'r-risâlât*. Amman: Merkezü'l-Kitâbi'l-Akademî, t.y.

Sebâtân, Fethî Ziyâb - Vehdân, Hasan Muhammed. *Mefâhîm ve esâlibü tedrîsi't-terbiyeti'l-İslâmiyye*. Riyad: el-Cenâdirîyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2010.

es-Süfeyyir, Firâs. "et-Sevâb ve'l-ukâb fî dov'i'l-Kur'âni'l-Kerîm". *Mecelletü Midâdi'l-Âdâb* 42 (2026): 820-840.

es-Süyûtî, Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr. *Bugyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîne ve'n-nuhât*. Kahire: Dâru'l-Fikr, t.y.

es-Süyûtî, Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.y.

es-Süyûtî, Celâleddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr. *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Maktebetü'l-Halebî, t.y.

eş-Şankîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr. *el-'Adbu'n-nemîr min mecâlisi 'ş-Şankîti fî't-tefsîr*. Thk. Hâlid b. Osmân es-Sebt. 5. Basım. Riyad: Dâru Atâati'l-İlm, 1441/2019.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Bedrû's-sâli' bi-mahâsini min ba'di'l-karni's-sâbi'*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 1. Basım. Dimeşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr - Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414.

eş-Şâribî, Seyyid Kutub İbrâhîm Hüseyin. *fî Zılâli'l-Kur'ân*. 17. Basım. Beyrut-Kahire: Dâru's-Şurûk, 1412.

es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Ebû Muhammed b. Âşûr - Nazîr es-Sa'dî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1422/2002.

et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Musul: Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1983.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hecr, 1422/2001.

Tavîl, Zeydî. *el-Mekâsıdu'l-akdiyye fî'l-kasasi'l-Kur'ânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

Ubeyd, Abdülkâdir. "Eseru't-terbiyeti'l-îmâniyye fî takviyeti ravâbiti'l-müctema'î'l-İslâmî". *Mecelletü'l-Câmi'ati li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* (2019): 45-65.

el-Uramî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Alevî el-Hararî eş-Şâfiî. *Tefsîru Hadâiki'r-ravhi ve'r-reyhân fî ravâbi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Hâşim Muhammed Ali b. Hüseyin Mehdi. 1. Basım. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1421/2001.

Ülgen, Emrullah. *Kur'ân'da Nazım Mucizesi (Nazmu'l-Kur'ân)*. Bursa: DTA Yayıncılık, 2025.

el-Vâhidî, Ebû Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed. *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*. Dammâm: Dâru'l-İslâh, t.y.

el-Vâhidî, Ebû Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîrû'l-basît*. Thk. Heyet. Riyad: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd, 1430.

el-Vâhidî, Ebû Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vecîz fî tefsîri Kitâbi'l-Azîz*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. 1. Basım. Şam - Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâru's-Şâmiyye, 1415.

ez-Zehbî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.

ez-Ziriklî, Hayreddîn. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

ez-Zuhaylî, Vehbe b. Mustafâ. *et-Tefsîrû'l-münîr fî'l-akîdeti ve's-şerî'ati ve'l-menhec*. Şam: Dâru'l-Fikr, 1418.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Badrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.

ez-Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 1. Basım. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

